

**TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE’DE VE DÜNYA’DA ÇOCUK İŞGÜCÜ

**SEZEN DEMİR
10710028**

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ENSAR YILMAZ**

**İSTANBUL
2012**

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
İKTİSAT PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA ÇOCUK İŞGÜCÜ

SEZEN DEMİR
10710028

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 15.08.2012

Tezin Savunulduğu Tarih: 18.10.2012

Tez Oy birliği/~~Oy galdığı~~ ile başarılı bulunmuştur.

Unvan Ad Soyad

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ensar Yılmaz

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Ercan Eren

Yrd. Doç. Dr. Sayın San

İmza

E. Yılmaz

E. Eren

Sayın San

İSTANBUL
2012

ÖZ

TÜRKİYE'DE VE DÜNYA'DA ÇOCUK İŞGÜCÜ

Sezen DEMİR

Temmuz, 2012

Çocuk işgücü, farklı türleri ile eski tarihlerden beri ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları içinde yer almaktadır. Günümüzde, çocuk işgücü istatistikleri doğrultusunda, Dünya çapında çalışan çocuk sayısının yaklaşık 306 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bu bağlamda, her ne kadar başta ILO olmak üzere pek çok kurum ve kuruluş, çocukların çalışma hayatından uzaklaştırılmasına yönelik düzenlemeleri hayata geçirirse ve bu konu üzerindeki çalışmalarını sürdürmeye devam etse de, gerek Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere gerekse de gelişmiş ülkelere çocuk işgücü kullanımı hala devam etmektedir.

Bu çalışmada, çocuk işgücü, hem Türkiye bazında hem de Dünya genelinde ele alınmıştır. Çalışmanın ekonometrik analiz bölümünde, çocuk işgücü, 20 ülkenin 1990-2005 dönemine ait verileri esas alınarak panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada, birleştirilmiş en küçük kareler tahmini (POLS), sabit etkiler tahmini (FE), değişen varyans durumunda sabit etkiler tahmini (FE, robust), rassal etkiler tahmini (RE) ve Hausman model belirleme testi yapılmıştır. Panel veri analiziyle gerçekleştirilen bu dört farklı tahmin sonucunda, çocuk işgücü üzerine yapılan teorik ve ampirik çalışmaları büyük ölçüde destekler nitelikte bulgular elde edilmiş ve elde edilen bu bulgular yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk İşgücü, Çocuk İşgücünün Boyutları, Panel Veri Analizi

ABSTRACT

CHILD LABOUR IN TURKEY AND IN THE WORLD

Sezen DEMİR

July, 2012

Child labour has taken place in the economic, social and cultural structures of countries since ancient times. Statistics about the child labour prove that today millions of children are in labour market. According to the statistics about the child labour which have been published by ILO, the number of the children workers around the world in 2008 is estimated to be 306 million. In this context, although many institutions and organizations leading ILO implement regulations for the abolition of child labour, the problem of child labour remains to be current both in developing and already developed countries.

In this study the child labour both in Turkey and in the world is handled. In the section about the econometrical analysis of the study, child labour is analysed taking the data of 20 countries for the period 1990-2005 as basis, with panel data method. In the study are used pooled OLS (POLS), fixed effects (FE), random effects (RE) and Hausman test specification estimation methods. As a result of these four different estimations made by the panel data analysis, the results are found which support the theoretical and empirical studies about the child labour, and then these findings are interpreted.

Key Words: Child Labour, Dimensions of Child Labour, Panel Data Analysis

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın ortaya çıkış sürecinde bilgi birikimini benden esirgemeyen ve istediğim alanda bana çalışma fırsatı tanıyan tez danışmanım Prof. Dr. Ensar Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışmanın uygulama kısmındaki bilgi paylaşımı ve katkılarından dolayı Yrd. Doç. Dr. Sayın San'a çok teşekkür ederim.

Desteğe ihtiyaç duyduğumda yardım etmek için elinden geleni yapan; görüşleri ve önerileriyle bana yol göstermeye çalışan Prof. Dr. Ercan Eren'e ise ayrıca teşekkür ederim.

Hayatım boyunca sonsuz fedakarlık ve sevgileriyle bana güç kaynağı olan ve desteklerini her zaman yanımda hissettiğim sevgili anneme, babama ve ağabeyime en içten teşekkürlerimi sunarım.

Son olarak bana bu süreçte yardımcı olan ve hayatımda olmalarından dolayı sonsuz mutluluk duyduğum arkadaşlarım; İlkay Balkan, Onur Özdemir ve Çağla Umsu'ya çok teşekkür ederim.

İstanbul; Temmuz 2012

Sezen Demir

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR.....	x
1. GİRİŞ	1
2. ÇOCUK İŞGÜCÜ OLGUSU	3
2.1 Çocuk İşgücünün Tanımı	3
2.2 Literatür Özeti	5
2.2.1 Çocuk İşgücüne Arz Yönlü Yaklaşımlar	5
2.2.1.1 Yoksulluk	5
2.2.1.2 Gelir Dağılımındaki Eşitsizlikler	11
2.2.1.3 Ailelerin Tutumu	12
2.2.1.4 Beşeri Sermaye Birikimi	13
2.2.1.5 Kredi Mekanizmalarına Erişim	15
2.2.1.6 İşgücü Piyasası Aksaklıkları	18
2.2.2 Çocuk İşgücüne Talep Yönlü Yaklaşımlar	19
3. ÇOCUK İŞGÜCÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ VE BOYUTLARI.....	21
3.1 Çocuk İşgücünün Dünya'daki Tarihsel Gelişimi.....	21
3.2 Çocuk İşgücünün Dünya'daki Boyutları.....	25
3.2.1 Dünya'da Çocuk İşgücünün Temel Göstergeleri.....	25
3.2.2 Dünya'da Çocuk İşgücünün Niteliği.....	26

3.2.3 Dünya’da Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı	29
3.2.4 Dünya’da Çalışan Çocukların İşteki Durumu	30
3.2.5 Dünya’da Çalışan Çocukların Bölgesel Dağılımı	31
3.2.6 Dünya’da Çocuk İşgücünün Ülkelere Göre Analizi	33
3.2.6.1 Az Gelişmiş Ülkeler	33
3.2.6.1.1 Afrika Ülkeleri	34
3.2.6.1.2 Asya Ülkeleri	34
3.2.6.1.3 Latin Amerika Ülkeleri	35
3.2.6.2 Gelişmiş Ülkeler	36
3.3 Çocuk İşgücünün Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi	37
3.3.1 Cumhuriyet Öncesi Dönem	37
3.3.2 Cumhuriyet Sonrası Dönem	38
3.4 Çocuk İşgücünün Türkiye’deki Boyutları	39
3.4.1 Türkiye’de Çocukların İstihdam Durumu	40
3.4.2 Türkiye’de Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı	43
3.4.3 Türkiye’de Çalışan Çocukların İşteki Durumları	44
3.4.4 Türkiye’de Çocukların Eğitime Katılım Durumu	45
3.4.5 Türkiye’de Çalışan Çocukların Çalışma Nedenleri	47
4. ÇOCUK İŞGÜCÜ ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZ	49
4.1 Metodoloji: Panel Veri Analizi	49
4.1.1 Panel Veri Modelleri	51
4.1.1.1 Birleştirilmiş En Küçük Kareler Modeli (POLS)	51
4.1.1.2 Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model)	52
4.1.1.3 Rassal Etkiler Modeli (Random Effects Model)	53
4.2 Çalışmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenlerin Açıklanması	55
4.2.1 Veri Setinin Açıklanması	55
4.2.2 Değişkenlerin Açıklanması	55
4.3 Panel Veri Analizi Sonuçları	60
5. SONUÇ	66
KAYNAKÇA	70
EKLER	76
ÖZGEÇMİŞ	83

TABLÖLER LİSTESİ

Sayfa No

Tablo 2.1: Çocukların Yaş Gruplarına Göre Çalışma Şekilleri	4
Tablo 3.1: Yaş Gruplarına Göre Dünya'da Çalışan Çocuk Sayısı (2000).....	25
Tablo 3.2: Yaş Gruplarına Göre Dünya'da Çocuk İşgücünün Niteliği (2000).....	26
Tablo 3.3: Dünya'da Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri (2000).....	27
Tablo 3.4: 2004 ve 2008 Yıllarında Dünya'da Çalışan Çocuklar (Bin)	28
Tablo 3.5: 5-14 Yaş Grubunda Çalışan Çocukların Bölgesel Dağılımı (2000)	32
Tablo 3.6: Türkiye'de Çocuk İşgücü Temel Göstergeleri	40
Tablo 3.7: Türkiye'de Çalışan Çocukların Cinsiyete Göre Dağılımı	41
Tablo 3.8: Türkiye'de Çalışan Çocukların Kır-Kent Ayrımına Göre Dağılımı	42
Tablo 3.9: Türkiye'de Çalışan Çocukların Tarım-Tarımdışı Ayrımına Göre Dağılımı	43
Tablo 3.10: Türkiye'de Çalışan Çocukların Ana Sektörlere Göre Dağılımı	44
Tablo 3.11: Türkiye'de Çalışan Çocukların İşteki Durumlarına Göre Dağılımı	45
Tablo 3.12: Türkiye'de 6-17 Yaş Grubundaki Çocukların Eğitime Devam Oranları	45
Tablo 4.1: Modelde Yeralan Değişkenler	59
Tablo 4.2: Model Tahmin Sonuçları.....	65

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 3.1: Dünya'da Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı (2004).....	29
Şekil 3.2: Dünya'da Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı (2008).....	29
Şekil 3.3: Dünya'da Çalışan Çocukların Sektörlere ve Cinsiyete Göre Dağılımı	30
Şekil 3.4: Dünya'da Çalışan Çocukların İşteki Durumlarına Göre Dağılımı	30
Şekil 3.5: Dünya'da Çalışan Çocukların Cinsiyete ve İşteki Durumlarına Göre Dağılımı	31
Şekil 3.6: 2004 ve 2008 Yıllarında Dünya'da Çalışan Çocukların Bölgelere Göre Yüzdesel Dağılımı	33
Şekil 3.7: Türkiye'de 6-17 Yaş Grubunda Eğitime Devam Eden Çocukların Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (1999)	46
Şekil 3.8: Türkiye'de 6-17 Yaş Grubunda Eğitime Devam Eden Çocukların Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2006).....	46
Şekil 3.9: Türkiye'de Çalışan Çocukların Çalışma Nedenleri	47

KISALTMALAR

FE	: Fixed Effects
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: International Labour Organization
IPEC	: International Programme on the Elimination of Child Labour
UNICEF	: The United Nations Children's Fund
POLS	: Pooled Ordinary Least Squares
RE	: Random Effects
SIMPOC	: Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

1. GİRİŞ

Çocukların çalışma hayatı içinde yer almaları insanlık tarihinin hemen hemen her aşamasında karşılaşılan bir olgu olmakla beraber, özellikle Sanayi Devrimi süreciyle birlikte bu çalışma daha farklı bir boyut kazanmış ve bu dönemde çocuk işgücü, üretimde daha yoğun bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Sanayi Devrimi ile birlikte ivme kazanan çocuk işgücü, günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

ILO tarafından yayınlanan çocuk işgücü istatistiklerine göre, 2008 yılında, Dünya genelinde, ekonomik açıdan aktif yaklaşık 306 milyon çocuk bulunmakta; bu çocukların 215 milyonu çocuk işçi olarak nitelendirilmekte; 115 milyon çocuk ise ILO'nun "tehlikeli" olarak tanımladığı işlerde ve hiçbir suretle kabul edilemez derecede kötü koşullarda çalışmaya zorlanmaktadır.

Milyonlarca çocuğun yeterli eğitim olanaklarından, sağlık hizmetlerinden ve temel özgürlüklerden yoksun bir biçimde çalışma hayatında yer alması ve toplumların geleceği olan bu çocukların çocukluklarını yaşayamadan bedensel, düşünsel gelişimlerini olumsuz yönde etkileyen çalışma koşulları altında çalış(tırıl)ması en başta insan hakları sorunudur. Bununla birlikte, çocukların küçük yaşlardan itibaren eğitim hayatından uzaklaştırılıp işgücü piyasası içinde yer almaları, onların eğitim yoluyla elde edebilecekleri bilgi ve niteliklerden yoksun kalmalarına sebebiyet vermektedir. Bu bağlamda çocuk işgücü, beşeri sermaye birikimi üzerinde olumsuz etkilere yol açarak uzun vadede niteliksiz bireyler yaratması kanalı üzerinden kuşaklararası yoksulluğa da neden olmaktadır.

Genellikle ucuz, güvencesiz ve örgütsüz olması bakımından tercih edilen çocuk işgücü, ülkelerin ekonomik, sosyal gelişmişliği ve eğitim düzeyleriyle de doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte gelişmiş ülkelerde de bu sorunla karşılaşmak mümkündür. Nitekim, ne özel olarak tek bir ülkeyle sınırlandırılabilen ne de genel olarak mevcut iktisadi sistemle açıklanabilen çocuk işgücü olgusu hala güncelliğini korumaya devam etmekte ve bu konuya ilişkin yapılan teorik ve ampirik çalışmalar giderek artmaktadır.

Bu çalışmada ise ocuk işgücü, panel veri yöntemi kullanılarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Beş ana bölümden oluşan çalışmanın ikinci bölümünde, ilk olarak ocuk işgücünün tanımına yer verilmiş ve konuyla ilgili birtakım kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra ise ocuk işgücü konusunu ele alan teorik ve ampirik literatür incelenmiştir. Üçüncü bölümde, ocuk işgücünün Dünya'daki ve Türkiye'deki tarihsel gelişimi ile boyutları üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın ampirik kısmını oluşturan dördüncü bölümde, önce çalışmada kullanılan ampirik yöntemin teorisi kısaca anlatılmıştır. Ardından, çalışmada kullanılan veri seti ve değişkenler açıklanmıştır. Son olarak, ocuk işgücü, 20 ülkenin verileri kapsamında 1990-2005 dönemi esas alınarak panel veri yöntemiyle analiz edilmiş ve elde edilen sonuçlar ortaya koyulmuştur.

Çalışmanın sonuç bölümünde ise konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, ocuk işgücü sorununa yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.

2. ÇOCUK İŞGÜCÜ OLGUSU

Bu bölümde, önce çocuk işgücünün tanımına yer verilmiş ve konuya ilişkin bir takım kavramlar açıklanmıştır. Daha sonra ise çocuk işgücü konusunu inceleyen teorik ve ampirik literatür ele alınmıştır.

2.1 Çocuk İşgücünün Tanımı

ILO tarafından çocuk işgücü; çocukların çocukluklarından, potansiyellerinden ve onurlarından yoksun bırakıcı ve onların fiziksel, zihinsel ve mental gelişimlerine zarar verici işlerde istihdam edilmesi olarak ifade edilmektedir (ILO, 2010). Bu bağlamda, ILO, çocuğun yaşını ve yaptığı işin türünü de gözетerek çocuk işgücünü şu şekilde bir sınıflandırmaya tabii tutmuştur:

- 5-11 yaş kategorisindeki çocuklar için hafif işler dahi hoşgörü sınırları dışındadır.
- 12-14 yaş kategorisindeki çocuklar için haftada 14 saatten az olmak koşulu ile tehlikeli olmadığı bilinen sektörlerde çalışmak çocuk işgücü olarak kabul edilmez. Bu durum ekonomik faaliyet olarak nitelendirilir.
- 15-17 yaş kategorisindeki çocuklar için ise yaş ölçütünü yerine getirdikleri ve zorunlu eğitimlerini tamamladıkları sürece sıradan işlerde haftada 43 saate kadar çalışma izni verilmiştir. Ancak çalışma süresi haftada 43 saatten fazla ise yapılan herhangi bir iş bu yaş kategorisindeki çocuklar için tehlikeli olarak kabul edilmiş ve *Çocuk İşgücü'nün En Kötü Biçimleri* arasına dahil edilmiştir.

Çocuk işgücüne ilişkin yapılan bu sınıflandırmada çocuklar için, *hafif işler*, *tehlikeli işler* ve *çocuk işgücünün en kötü biçimleri* kavramlarının kullanıldığı görölmektedir. Buna göre:

Hafif İşler; çocuğun eğitimine engel teşkil etmeyen ve onun fiziksel, ruhsal ve sosyal açıdan gelişimi üzerinde olumsuz etki yaratmayan ve haftada 14 saatten az olan işlerdir.

Tehlikeli İşler; yapılış şekli, doğası ve türü gereği çocukların güvenliği, fiziksel ve zihinsel sağlığı ve ahlaki gelişimleri üzerinde olumsuz etki yaratan veya bunlara

neden olan herhangi bir aktivite veya iştir. Bununla birlikte yapılan iş nitelik bakımından tehlikeli olmasa bile çalışma süresi haftada 43 saati geçiyor ise tehlikeli işler arasına girmektedir.

Çocuk Emeginin En Kötü Biçimleri ise çocukların zorla çalıştırılması her türlü kölelik, çocukların kaçırılması, satılması, çocukların zorla çalıştırılması, silahlandırılması, savaştırılması, fuhuş ve benzeri faaliyetlere sokulması ve uyuşturucu gibi yasa dışı faaliyetlere sokulmasıdır (Tablo 2.1).

Tablo 2.1: Çocukların Yaş Gruplarına Göre Çalışma Şekilleri

Yaş Grubu	Çalışma Şekilleri			
	Tehlikeli Olmayan İşler (Tehlikeli Olmayan Sektörde ve Haftada 43 saatten az)		Çocuk İşgücünün En Kötü Biçimleri	
	Hafif İşler (Haftada 14 saatten az)	Sıradan İşler (Haftada 14 saat ile 43 saat arası)	Tehlikeli İşler (Tehlikeli sektörlerde veya sıradan işlerde haftada 43 saatten fazla)	En Kötü Biçimleri (Kaçırılma, zorla çalıştırma, çocuk askerler, fuhuş, pornografi ve yasadışı işler)
5-11				
12-14				
15-17				

Taralı alanlar, yaşa göre uygun olmayan çalışma şekillerini göstermektedir.

Kaynak: ILO, 2002, 33

2.2 Literatür Özeti

Çalışmanın bu alt başlığı altında, çocuk işgücü üzerine yapılmış teorik ve ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Bu çalışmalar, çocuk işgücünün piyasaya sunulması ve bu işgücünün tercih edilme nedenleri çerçevesinde ele alınmıştır.

2.2.1 Çocuk İşgücüne Arz Yönlü Yaklaşımlar

2.2.1.1 Yoksulluk

Literatürde, düşük hanehalkı gelirinin, çocuk işgücü arzının temel belirleyici faktörü olduğu görüşünü savunan pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan biri Basu ve Van (1998) tarafından yapılmıştır. Yazarlar, çalışmalarında, çocuğun boş zamana sahip olmasını veya herhangi bir ekonomik faaliyette bulunmamasını lüks bir mal olarak nitelendirmiş ve ancak hanehalkı gelirinin bu lüks mal tüketimini karşılayabilmesi durumunda, çocukların işgücü piyasasında yer almayacağını ileri sürmüşlerdir. Bir başka ifade ile ebevyenlerin çocukların işgücü piyasasına katılımına yönelik kararları, zorunluluktan ileri gelmekte ve bütçelerinin imkan vermesi durumunda çocuklar, işgücü piyasasına yönlendirilmemektedir. *Lüks aksiyomu* olarak ifade edilen bu aksiyomla birlikte çocuk ve yetişkin işgücünün birbiriyle ikame edilebilir olması anlamına gelen *ikame aksiyomu*, Basu ve Van (1998)'ın çocuk işgücü arzını analiz etmek amacıyla geliştirdikleri modellerinin temel dayanağını oluşturmaktadır.

Yazarlar, çocuk işgücü arzının, yetişkin ve çocuk işgücü arzının ikame edilebilirliği varsayımı altında hanehalkının hayatta kalmasını sağlayacak karar verme mekanizmasının bir sonucu olduğunu ve işgücü piyasasında iki denge durumunun ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu dengelerden biri, çocukların işgücü piyasasında yer aldığı ve yetişkin ücretlerinin düşük olduğu; bir diğeri ise çocukların işgücü piyasasında yer almadığı ve yetişkin ücretlerinin yüksek olduğu dengedir. Böyle bir durumda, çocuk işgücünün yasaklanmasına yönelik hükümet politikalarının işgücü piyasasındaki denge noktasını çocuk işgücünün yer almadığı bir denge noktasına ulaştırabileceği belirtilmiştir.

Çocuk işgücü arzını açıklamak amacıyla *ilave işçi etkisi (added worker effect)* kavramını da kullanan yazarlara göre, hanehalklarının yoksul olması durumunda çocuk ve yetişkin işgücü birbiri ile ikame edilebilir nitelikte olduğundan hem

yetişkinler hem de çocuklar işgücü piyasasına katılacaklardır. İşgücü piyasasında artan çocuk işgücü arzı, yetişkin ücretlerini aşağıya doğru çekecek ve bu durumda ekonomi, yetişkin ücretlerinin düşük; çocuk işgücü arzının bol olduğu yerde dengeye ulaşacaktır. Yazarlara göre, ekonomi bu dengede uzun süre kalabilir. Bu noktada çocuk işgücü ve yoksulluk döngüsü arasında ilişkiye vurgu yapılmaktadır. Bununla birlikte, ekonomi, yetişkin ücretlerinin yüksek, çocuk işgücü arzının ise düşük olduğu dengeye de ulaşabilir. Bu noktada ise, yetişkin ücret hadlerinde meydana gelebilecek bir artışın çocuk işgücü arzı üzerindeki azaltıcı etkisine dikkat çekilmiştir.

Benzer şekilde Grimsrud (2001), ilave işçi etkisinin ücretlerin düşük, çocuk işgücü arzının fazla olduğu dengenin varlığının açıklanmasında önemli olduğunu ileri sürmüştür. Ev işlerinde veya küçük aile işletmelerinde çalışan çocukların da ilave işçi etkisi yaratacağını belirten yazara göre bu durum, ekonomide düşük ücret haddi-yüksek çocuk işgücü dengesinin ortaya çıkmasına sebebiyet verecektir.

Bu tartışmalara daha kapsamlı bir bakış açısı ise Basu, Genicot ve Stiglitz (2000) tarafından getirilmiştir. Yazarlar, çalışmalarında yoksulluk ve işsizlik olgularını bir araya getirerek; bunların çocukların işgücü piyasasına katılımını nasıl etkileyebileceğini analiz etmişlerdir.

Çalışmada, işsizliğin, hanehalkı geliri üzerinde yarattığı azaltıcı etki neticesinde hanehalkı içinde daha fazla birey ve çocuğun, işgücü piyasasına katılmak zorunda kalacağı belirtilmiştir. Bu durumda artan işgücü arzı, işsizliğin hanehalkı geliri üzerinde yarattığı olumsuz etkinin bertaraf edilmesini sağlayacaktır. Bu noktada yazarlar, ilave işçi etkisine vurgu yapmışlardır. Öte yandan, işsizliğin artmasının, insanların iş bulma umudunun azalması ve onların iş aramaktan vazgeçmesi yönünde de bir etki yaratabileceğini ifade eden yazarlar, bu noktada ise *cesaret/şevk kırıcı etki*'ye (*discouragement effect*) dikkat çekmiş ve işsizliğin artması durumunda bu iki etkiden hangisinin diğerine göre daha baskın olduğunu sorgulamışlardır. Bu çerçevede, finansal piyasaların rolüne dikkat çeken yazarlar, kredi mekanizmalarına erişim imkanına sahip olmayan hanehalkları için ilave işçi etkisinin, cesaret kırıcı etkiye göre daha baskın olacağı sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde hanehalkı geliri ve çocuk işgücü arzı arasındaki ilişkiyi teorik açıdan ele analiz eden tüm bu çalışmaların yanı sıra bu ilişkiyi ampirik olarak ele alan çalışmalar da mevcuttur. Bu çalışmalardan biri Amin, Quayes ve Rivers (2004)

tarafından ortaya koyulmuştur. "Bangladeş Hanehalkı Harcama Anketi"nden elde edilen, 1995-1996 dönemine ait ve 5 ile 14 yaş kategorisinde 11.373 çocuğu kapsayan veri setinin kullanıldığı bu çalışmada bir probit modeli tahmin edilmiştir.

Tahmin edilen probit modeli, öncelikle bu veri setinden 11.282 çocuğu içeren örneklem üzerine, daha sonra da kırsal ve kentsel alanda yaşayan kız ve erkek çocuklarına uygulanmıştır. Modelden elde edilen bulgulara dayanarak yazarlar, düşük hanehalkına sahip ailelerin çocuklarının daha fazla işgücü piyasasına katılmak zorunda kaldığı sonucuna ulaşmışlardır. Bu bağlamda, yazarlar, literatürde yer alan çocuğun çalışmamasının yoksul ailelerin sahip olamayacağı lüks bir mal niteliğinde olduğu görüşünü desteklemişlerdir. Çalışmalarında bu sorunun çözümüne ilişkin önerilere de değinen yazarlara göre eğer yoksulluk, Bangladeş'de (ve diğer ülkelerde) çocuk işgücünün temel belirleyicisi ise ve çocuk işgücü de arzu edilmeyen sosyo-ekonomik bir durumu ifade ediyorsa o halde politika yapıcılar öncelikle yoksulluk sorununa odaklanmalı ve bu sorunu çözüme kavuşturmalıdır.

Çocuk işgücü arzı ve hanehalkı geliri arasındaki ilişkiyi uygulamalı olarak ele alan bir diğer çalışma da Blunch ve Verner (2000) tarafından yapılmıştır. Blunch ve Verner (2000), Gana'nın "Temel Refah Göstergeleri Anketi "nden elde edilen, 14.514 hanehalkını ve 60. 686 bireyi kapsayan 1997 yılına ait verilerin kullanıldığı bir probit modeli tahmin etmişler ve tahmin edilen bu model doğrultusunda çocuk işgücü ve yoksulluk arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna varmışlardır. Bununla birlikte yazarlar, çocukların bedensel ve ruhsal sağlığına zarar veren, onların beşeri sermayelerinin gelişimine engel teşkil eden ve tehlikeli olarak nitelendirilen işlerde kız çocuklarının erkek çocuklarına göre daha fazla çalıştığına dair kanıtlar ortaya koyarak, çocuk işgücü arzının açıklanmasında yoksulluğun yanı sıra cinsiyet ve bölgesel temelli yapısal farklılıklar gibi etmenlerin önemine de işaret etmişlerdir. Çocuklar tarafından yapılan tehlikeli işlerin, çocuğun beşeri sermaye gelişimini engellediğinin özellikle altı çizen yazarlar, politika yapıcılarının bu sorunun çözümüne yönelik gerekli önlemleri alması ve bu önlemleri uygulamaya geçirmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

Hanehalkının ekonomik koşullarında meydana gelen iyileşmelerin çocuk işgücü arzı üzerindeki etkilerini Vietnam'a özgü bir panel veri seti üzerinden analiz eden Edmons (2003), çalışmasında, 1993-1998 dönemindeki çocuk işçilik oranları, yoksulluk sınırı ve hanehalkı yetişkin geliri verilerini kullanmıştır. tahmin ettiği

modele dayanarak yoksulluktan kurtulan hanehalklarının ekonomik koşullarında meydana gelen iyileşmelerin, çocuk işgücüne katılımı azalttığı sonucuna ulaşan yazar, bu bulgudan hareketle iktisadi gelişme ile çocuk işgücüne katılım oranı arasındaki negatif yönlü ilişkiye dikkat çekmiştir. Bu görüşü destekler nitelikte bir çalışma da Wahba (2002) tarafından yapılmıştır.

Mısır'a ait verileri kullanarak yetişkin ücretleri ve çocuk işgücü arzı arasındaki ilişkiyi ele alan Wahba (2002), elde ettiği ampirik bulgular çerçevesinde, Mısır'da yetişkin ücretlerinde meydana gelen artışın, erkekve kız çocuklarının işgücü piyasasına katılma oranını azaltacağını tespit etmiş ve bu bağlamda yetişkin ücretlerinin, çocuk işgücü arzının temel belirleyici faktörü olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte yazar, çalışmasında çocukluk dönemlerinde işgücü piyasasına katılmak zorunda kalan yetişkinlerin gelecekte kendi çocuklarını da işgücü piyasasına yönlendireceklerini, dolayısıyla çocuk işgücü sorununun, sosyal düzenin bir parçası olarak kuşaklararası bir niteliğe sahip olabileceğini vurgulamıştır.

Türkiye'ye ait veri seti üzerinden hanehalkı gelirinin çocuk işgücü arzı üzerindeki etkisini analiz eden Dayıoğlu (2006) ise çalışmasında, Türkiye'de düşük hanehalkı gelirin sahip ailelerin çocuklarının daha yüksek olasılıkla işgücü piyasasına dahil olduklarını belirterek, hanehalkı gelirinin çocuk işgücü üzerindeki etkisine dikkat çekmiştir.

Çalışma kapsamında, 1994 Türkiye Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından yapılmış Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi'nden elde edilen veriler kullanılmıştır. Söz konusu veriler, Türkiye'nin kentsel bölgelerinde yaşayan 18,264 hanehalkından 12-17 yaş grubuna dahil 11,675 çocuğu kapsamaktadır. Bu veriler doğrultusunda, hanehalkı gelirinin çocuk işgücü üzerindeki etkisini incelemek amacıyla probit modeli tahmin edilmiştir.

Tahmin edilen modelde çocuğun 1994 yılının 12 aylık periyodunda çalışıp çalışmadığı bağımlı değişken olarak yer alırken; hanehalkının yıllık geliri, babanın yıllık kazancı ve ücret dışı geliri, çocuğun yaşı, çocuğun cinsiyeti, ailenin eğitim düzeyi, aile içindeki çocuk sayısı gibi değişkenler de bağımsız değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Bu modelin tahmininden elde edilen bulgular çerçevesinde, Türkiye'nin kentsel bölgelerinde hanehalkı gelirinin çocuk işgücü arzı üzerinde

önemli bir etkiye sahip olduğunu belirterek hanehalkı gelirinde meydana gelecek bir artışın çocuk işgücü arzında azalma yaratacağı sonucuna ulaşmıştır.

Bununla birlikte, çalışmada, hanehalkı gelirin yanı sıra modelde yer alan diğer hanehalkı karakteristiklerinin de çocuk işgücü üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Çocuğun yaşı, cinsiyeti ve ailenin eğitim düzeyi gibi değişkenlerin de çocuğun işgücü piyasasına katılımında önemli belirleyici unsurlar olduğunu belirten yazar, çocuğun yaşının arttıkça işgücü piyasasına katılma riskinin de azalan oranda arttığını, erkek çocuklarının kız çocuklarına nispeten daha yüksek olasılıkla işgücü piyasasına katıldıklarını ve ailenin eğitimindeki her bir yıllık artışın çocuk işgücü arzında azalma yaratacağını vurgulamıştır.

Çocuk işgücü arzının Türkiye'nin farklı coğrafi bölgelerine göre de değişim gösterdiğinin altını çizen yazar; imalat sanayinin daha fazla gelişim gösterdiği Marmara ve Ege bölgelerinde çocukların işgücü piyasasına katılımının daha fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bununla birlikte, Karadeniz Bölgesinde de özellikle tarım sektöründe çocuk işgücü arzının fazla olduğunu ve bu durumun bölge ekonomisinde tarımın önemli bir yere sahip olması ile açıklanabileceğini belirtmiştir.

Görüldüğü üzere, literatürde hem teorik hem de ampirik açıdan çocuk işgücü ve yoksulluk arasında ters yönlü bir ilişki olduğu görüşünü savunan ve bunu destekleyen pek çok çalışma vardır. Bhalotra ve Heady (2003) ise yapmış oldukları ampirik çalışmada, literatürde var olan bu genel kanının aksine çocuk işgücü ve yoksulluk arasındaki pozitif yönlü ilişkiye dikkat çekmişlerdir. Sözkonusu çalışma, 1991-1992 Gana Yaşam Standartı Anketi (GLSS) ve 1991 Pakistan Hanehalkı Anketi (PIHS)'nin kırsal alan örneklemelerinden alınan verilere dayandırılmıştır. Bu doğrultuda tahmin edilen modelin sonucuna göre, tarımsal arazi bakımından zengin aileler, yoksul ailelere göre çocuklarını daha yüksek bir olasılıkla işgücü piyasasına yönlendireceklerdir.

Yazarlar, gelişmekte olan ülkelerde temel zenginlik kaynağının toprak olmasına rağmen, bu ülkelerdeki çocukların genellikle aileleri tarafından tarımsal işlerde özellikle ailelerine ait çiftliklerde çalıştırıldıklarını belirtmiş ve bu durumu "refah paradoksu" olarak nitelendirmişlerdir. Hem Pakistan'da hem de Gana'da tarımsal arazi bakımından zengin ailelerin kız çocuklarının, fakir ailelere göre daha fazla işgücü piyasasına katıldıkları, aynı durumun erkek çocukları için söz konusu

olmadığı sonucuna ulaşan yazarlar, bu durumun çocuk işgücünün yoksulluk nedeniyle ortaya çıktığını savunan yaygın görüşe ters düştüğü vurgulamışlardır.

Refah paradoksu kavramına dikkat çeken bir diğer çalışma da Simon (2011) tarafından yapılmıştır.

Çalışmasında lüks ve ikame aksiyomları ışığında refah paradoksu kavramını açıklamak amacıyla teorik bir model geliştiren Simon (2011)'a göre yetişkin ücretlerinin düşük olması durumunda, hanehalkının, tüketim harcamaları üzerindeki bütçe kısıtı bağlayıcı olduğundan hanehalkı geliri, çocuk işgücünün temel belirleyicisi olmaktadır. Yazar, bu noktada lüks aksiyomunun geçerli olduğunu, hanehalkı gelirinin artmasıyla beraber çocukların işgücü piyasasından çekileceklerini belirtmiştir. Yetişkin ücretlerinin nispeten daha yüksek olduğu durumda ise hanehalkının tüketim harcamaları üzerindeki bütçe kısıtının bağlayıcı olmayacağını fakat yetişkin ve çocuk işgücünün birbiriyle ikame edilebilir olmasından dolayı çocuk işgücü arzının artacağını ileri sürmüştür. Çocuğun işgücü piyasasına katılımı açısından çocuk işgücünün göreceli verimliliğinin hanehalkı gelirinden çok daha önemli bir etken haline gelebileceğini belirten yazar, lüks ve ikame aksiyomu arasındaki bağlantıya da vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, eğer yetişkin ve çocuk işgücü arasındaki ikame düzeyi belli bir eşik düzeyinin altında ise çocuk işgücü arzı, yetişkin ücretlerinin düşük olmasından dolayı artacaktır. Bir diğer ifadeyle, lüks aksiyomu, ancak ikame aksiyomunun zayıflaması durumunda geçerli olabilecektir.

Çocuğun işgücü piyasasında yer almamasının lüks bir mal olup olmadığını Burkina Faso'nun kırsal bölgesine ait anketten elde edilen, 150 hanehalkını içeren ve 1981-1985 dönemini kapsayan panel veri seti üzerinden test eden Dumas (2004), bütçe kısıtının hanehalkı için bağlayıcı olmadığı durumda hem yetişkin hem de çocuk işgücü arzının sahip olunan tarımsal arazi ile ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Yazar'a göre, ebevyenler, çocuklarının çalışmaları konusunda isteksiz olsalar dahi, kendilerine ait tarımsal arazilerde gelir kaybını önlemek adına hanehalkı içinden işçi çalıştırmayı tercih edeceklerdir. Bu doğrultuda, çocuğun çalışmama durumunun lüks bir mal olduğunu söyleyen hipotezi, çalışmasında kullandığı verilerin desteklemediğini belirten yazar bu durumu eğitime katılım imkanının olmadığı bölgelerde, çocuğun işgücü piyasasına katılımının, eğitim fonksiyonlarının yerini alarak çocuğa yapılan yatırım gibi görülmesine de bağlamıştır.

Çocuk işgücü arzı ve hanehalkı geliri arasındaki ilişkiyi Peru ve Pakistan'ın verileri üzerinden analiz eden Ray(2000) ise çalışmasında, yoksulluğun, çocuk işgücü üzerinde pozitif; çocuğun eğitime katılımı üzerinde de negatif etkisi olduğunu söyleyen iki hipotezi test etmiş ve elde ettiği ampirik bulgular doğrultusunda, lüks aksiyomunun Pakistan için geçerli olduğu, Peru için ise lüks aksiyomunun varlığına yönelik kanıtların güçsüz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda yazar, Pakistan'da hanehalkı gelirinin çocuğun işgücü piyasasına katılımı üzerinde beklenen negatif etkiye, çocuğun eğitime katılımı üzerinde pozitif etkiye sahip olduğunu; Peru için ise bu iki hipotezin söz konusu olmadığını belirtmiştir.

2.2.1.2 Gelir Dağılımındaki Eşitsizlikler

Kişi başına düşen gelirin aynı olduğu ülkelerde çocuk işgücü arzının farklılık gösterebileceğini ve bu durumun ancak gelir dağılımındaki eşitsizlikler ile açıklanabileceğini belirten Tanaka (2003), çalışmasında, gelirin yeniden dağılımına yönelik politikaların çocuk işgücü sorunun çözümünde oynadığı rolün önemine dikkat çekmiştir.

Benzer şekilde Ranjan (2001), çocuğun beşeri sermaye birikiminden elde edilecek getirinin, işgücü piyasasına katılması halinde elde edeceği getiriden yüksek olduğu fakat düşük gelirli hanehalklarının kredi mekanizmalarına ulaşım imkanlarının olmadığı bir ekonomide gelir dağılımında meydana gelen eşitsizliklerin çocuk işgücü arzının artışına neden olacağı sonucuna ulaşmıştır.

Bu görüşün tersini savunan Rogers ve Swinnerton (2000)'un yapmış olduğu analize göre ise yoksul ülkelerde gelirin daha eşit bir biçimde dağılımı, çocuk işgücü sorununu ortadan kaldırmayacak aksine bu ülkelerde çocuk işgücü arzının artmasına neden olacaktır. Diğer bir deyişle, gelirin daha adil dağılımı bir yandan nüfusun en yoksul tabakalarının gelirini arttırırken öte yandan nüfusun zengin tabakalarının gelirinin düşmesine sebebiyet verecektir. Gelirin yeniden dağılımı sonucunda yoksul ülkelerde yaşayan ve geliri azalan zengin ailelerin önemli bir kısmı yaşamlarını sürdürebilmek için çocuklarını işgücü piyasasına yönlendirecektir. Böyle bir durumda da yoksul ülkelerde çocuk işgücü arzı artacaktır. Buna karşın, gelir dağılımının adil dağılmaması neticesinde yoksul olmayan hanehalkları yaşamlarını sürdürebilmek için çocuk işgücüne ihtiyaç duymayacaklardır. Böyle bir durumda ise çocuk işgücü arzı azalacaktır.

2.2.1.3 Ailelerin Tutumu

Ailelerin çocuklarına karşı fedakar bir tutum içinde olmadığını ileri süren ve çalışmalarında fedakar olmayan aile modelini geliştiren Cigno ve Rosati (2000), çocukların, yetişkin olduklarında elde edecekleri gelirin belli bir miktarı "T" olarak ifade etmişler ve çocukların gelecekte (yetişkin olduklarında) ailelerine bu "T" miktarındaki ödemeyi yapma yükümlülüğü altında olduklarını belirtmişlerdir. Bir diğer ifadeyle, aileler ancak çocuklarının beşeri sermayesine yaptığı yatırımların gelecekte kendilerine bir geri dönüş sağlaması durumunda çocuk sahibi olmak isteyeceklerdir.

Ailelerin çocuklarına karşı fedakar olmayan tutumuna dikkat çeken bir diğer çalışma da Gupta (2000) tarafından yapılmıştır. Gupta (2000) çalışmasında, tüketim etkinliği hipotezini ve Nash pazarlama tekniğini kullanarak çocuk işçilerin ücret belirleyicisinin teorik modelini geliştirmiştir. Geliştirilen bu model çerçevesinde çocukların refahının ne aileler ne de işverenler tarafından önemsendiğinin altını çizen yazar, ailelerin çocuklarını bir pazarlık aracı olarak algıladığını ve işverenle yaptıkları pazarlık sonucu çocuğun emeği karşılığında kazandığı ücretin tümüne el koyduğunu; işverenlerin ise çocukları adeta bir makine gibi gördüğünü belirtmiştir. Bu analiz doğrultusunda, çocuklar, işgücü arzı yönündeki kararlarını kendileri almamakta, bu kararı ailelerinin ve işverenlerin salt kendi faydalarını düşünerek almaktadır. Bununla birlikte çocukların ücreti ve bu ücretin çocukların tüketimi ve ailelerin tüketimi arasındaki tahsisine yönelik kararlar da aileler ve işverenler tarafından ortak bir şekilde alınmaktadır. Bu analizi destekler nitelikte bir çalışma da Satz (2003) tarafından yapılmıştır. Satz (2003) çalışmasında, aile içinde çocukların çok nadiren zamanlarını nasıl tahsis edecekleri (çalışma veya eğitime katılım) konusunda karar verme yetisine sahip olduklarına vurgu yaparken Becker ve Baro (1988) ise çalışmalarında ailelerin faydasının tüketimlerine, doğurganlığa ve her bir çocuktan elde ettikleri faydaya bağlı olduğunu belirtmişlerdir.

Çalışmasında, toplumsal ve ahlaki açıdan çocuğun çalışmasını kötü bir durum olarak değerlendirmeyen ve fedakar olmayan aileler olduğunu belirten Edmons(2003), ailelerin bu tutumu nedeniyle, gelirlerinin artsa bile çocuklarını çalıştırmaya devam edeceklerini ileri sürmüştür.

Benzer şekilde, çocuk işgücünün toplumsal açıdan etkin olmadığını belirten Bommier ve Dubois (2004), buna rağmen çocukların işgücüne katılmalarını fedakar olmayan ebevyen tutumu ile ilişkilendirmişlerdir.

Çocuk işgücü arzını ailelerin fedakar olmayan tutumuna bağlayan ve bunu destekleyen tüm bu çalışmaların yanı sıra bu görüşün tersini savunan bir çalışma Basu (1999) tarafından yapılmıştır. Basu (1999), çocuğun ekonomik faaliyette bulunmamasını lüks bir durum olarak değerlendirmiş ve hanehalkının ancak bu lüks malı karşılayamaması durumunda çocuklarını çalışmaya göndereceklerini belirtmiştir. Bir diğer ifadeyle yazara göre, geliri düşük ve çocuğun çalışmasından elde edilecek gelire muhtaç olan aileler, zorunda kaldıkları için çocuklarını çalıştıracaklardır.

Bu görüşü destekleyen bir başka çalışma da Udry (2004) tarafından yapılmıştır. Çocuk işgücünün yoksulluk belirtisi olduğunu ileri süren Udry (2004), yüksek gelirli hanehalklarının çocuklarını, eğitim hayatından alıkoyup onların ekonomik faaliyette bulunmalarına müsaade etmeyeceklerini belirterek fedakar ailelerin yalnızca zorunlu koşullar altında çocuklarını çalışmaya yönlendireceklerini vurgulamıştır. Çocuk işgücünün gelecekteki yoksulluğun da bir nedeni olduğunu belirten Udry (2004) çocuğun işgücünden uzaklaştırılıp, eğitime yönlendirilmesinin yoksulluk döngüsünün kırılmasına katkıda bulunabileceğinin altını çizmiştir.

Çalışmasında az gelişmiş ülkelerdeki yoksul aileler için fedakarlığın sınırları olabileceğine dikkat çeken Anker (2000) ise yoksul ailelerin, eğitimin getirisini düşük olarak algılamaları sonucunda çocuklarını, işgücüne dahil ederek rasyonel bir şekilde davrandıklarını düşündüklerini vurgulamıştır.

2.2.1.4 Beşeri Sermaye Birikimi

Çalışmalarında çocuk işgücü ve beşeri sermaye birikimi arasında bir ödünleşim (trade off) olduğunu belirten Baland ve Robinson (2000), ailelerin fedakar olması ve çocuk işgücünün toplumsal açıdan etkin olmaması durumunda bile bu olgunun bir denge durumu olarak ortaya çıkabileceğini öne sürmüşlerdir.

Bu analizin temelini, çocuğun işgücüne katılması durumunun, çocuğun gelecekte yetişkin olarak elde edeceği gelir üzerindeki etkisi oluşturmaktadır. Yazarlar, çalışmalarında ilk olarak, çocuklarına miras bırakabilme olanağına sahip olmayan geliri düşük ailelerin varlığı durumunda çocuk işgücünün etkin olmadığını

göstermişlerdir. Daha sonra ise ailelerin çocuklarına miras bırakabilme olanağına sahip olması durumunu incelemişlerdir. Çocuklara bırakılan mirasın pozitif bir değer olması halinde, aileler, çocuklarının işgücüne katılmamasının şimdiki gelirleri üzerinde yaratacağı olumsuz etkiyi telafi edecek biçimde miraslarını düşüreceklerdir. Bu noktada mükemmel işlemeyen sermaye piyasalarına da vurgu yapan yazarlara göre, ailelerin çocuklarına miras bırakabilmeleri durumunda bile mükemmel işlemeyen sermaye piyasa koşulları altında aileler, gelecekteki gelirlerini bugüne aktarma olanağına sahip olamayacaktır.

Çocuk işgücünün var olduğu az gelişmiş bir ekonomide beşeri sermaye birikiminin dinamik analizini yapan Gupta (2002) çalışmasında, iki sektöre ve üç üretim faktörüne (sermaye, yetişkin işgücü ve çocuk işgücü) sahip küçük, açık ve azgelişmiş bir ekonomi için bir büyüme modeli geliştirmiştir. Bu model doğrultusunda, söz konusu ekonomide fiziksel ve beşeri sermaye birikiminin başlangıç düzeyi düşük iken çocuk işgücü piyasasının varlığı durumunda büyüme patikası, düşük seviyedeki bir dengeye yakınsamaktadır.

Yazara göre, bu denge yetişkin işgücü kullanan sektörün, çocuk işgücü kullanan sektöre göre daha sermaye yoğun olması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Çocukların işgücüne katılmalarının onların beşeri sermaye birikimi üzerinde olumsuz etki yaratacağını belirten Gupta (2002), bugünün çalışan çocukları gelecekte niteliksiz işçilere dönüşeceğini vurgulamıştır. Çalışmasında çocuk işgücünü önlemeye yönelik ticari yaptırımların etkisini de inceleyen yazar, bu tür yaptırımların çocuk işgücü ve niteliksiz yetişkin işgücü arzını arttıracaklarını ve uzun dönemde ulusal gelir düzeyini düşüreceklerini belirtmiştir.

Çocuk işgücü ve beşeri sermaye birikimi arasındaki ilişkiyi uygulamalı açıdan ele alan bir çalışma Akabayashi (1999) tarafından yapılmıştır. Yazar, çalışmasında 1993 yılına ait ve 5.183 hanehalkını kapsayan "Tanzanya İnsan Kaynakları Gelişim Anketi"nden (HRDS) elde edilen time log verilerini kullanarak standart probit modeli tahmin etmiştir. Bu modelden elde edilen bulgular çerçevesinde, çocuğun çalışma süresini arttıran faktörlerin ders çalışma süresini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye'ye ait bir veri setine dayanarak eğitime katılımın belirleyicilerini farklı eğitim seviyelerinde (ilk, orta ve lise) olmak üzere kız ve erkek çocukları için ayrı

ayrı ele alan Tansel (2002) ise çalışmasında, sıralı bir probit modeli tahmin etmiştir. Bu model için Devlet İstatistik Enstitüsü tarafından 1994 yılında yapılan "Hanehalkı Gelir ve Harcama Anketi"nden elde edilen veriler kullanılmıştır. Tahmin edilen bu modelde, çocukların eğitime katılımı; hanehalkının sürekli geliri ve ailenin eğitim düzeyi gibi bireysel ve hanehalkı faktörlerin yanı sıra kentsel/kırsal bölge, kırsal bölgelerin gelişmişliği, okulun niteliği ve okulun ikamet edilen bölgeye uzaklığı gibi toplumsal faktörler ile de ilişkilendirilmiştir.

Modelden elde edilen bulgular neticesinde Tansel (2002), Türkiye'de çocukların hem eğitime hem de işgücü piyasasına katılımının aynı anda mümkün olmadığını ve bu bağlamda çocukların bu iki durumdan yalnızca birine dahil olabileceği sonucuna ulaşmıştır. Buna ek olarak, 14-19 yaş grubuna dahil olan çocukların eğitime katılımı ile hanehalkının sürekli geliri ve ailenin eğitim düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin var olduğunu tespit eden yazar, hanehalkının sürekli gelirinin, kız çocuklarının ilk-orta ve lise düzeyindeki eğitime katılımı üzerindeki etkisinin, erkek çocuklarının aynı düzeylerdeki eğitime katılımı üzerindeki etkisine göre daha fazla olduğunu belirtmiştir. Ailenin eğitim düzeyinin ise hem kız hem de erkek çocuklarının eğitime katılımı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu ifade etmiştir.

2.2.1.5 Kredi Mekanizmalarına Erişim

Çocuk işgücü ve kredi piyasaları arasındaki ilişkiyi çalışmalarında ampirik açıdan ele alan Dehejia ve Gatti (2005), çocuk işgücünün şimdiki ve gelecekteki gelir arasında bir ödünleşim (trade off) yarattığını ileri sürmüşlerdir. Yazarlara göre çocuğun işgücüne katılımı bir yandan hanehalkının şimdiki gelirini yükseltirken diğer yandan çocuğun beşeri sermaye gelişimi üzerinde olumsuz etki yaratarak uzun dönemde hanehalkı gelirinin azalmasına sebebiyet vermektedir. Yazarlar, bu noktada, kredi olanaklarına erişilebilirliğin önemine dikkat çekmişler ve kredi olanaklarına erişilebilirliğin mümkün olmadığı durumda ailelerin çocuklarını çalıştırmayı tercih edeceklerini vurgulamışlardır.

Bu analiz çerçevesinde, 172 ülke için 1950, 1960, 1970, 1980, 1990 ve 1995 yıllarını kapsayan panel veri analizi ile çocuk işgücünün belirleyicilerini açıklamak amacıyla bir model tahmin edilmiştir. Tahmin edilen bu modelde, finansal piyasalarının gelişmişliği, özel sektöre verilen kredilerin gayri safi yurt içi hasılaya oranı şeklinde temsil edilmiştir. Yazarlar, tahmin ettikleri bu modelden elde edilen bulgulara

dayanarak, GSYİH içinde kredi payının artmasının, çocuk işgücü arzı üzerinde azaltıcı bir etki yarattığı ve bu bağlamda çocuk işgücü ile finansal gelişme arasında negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Finansal piyasaların gelişiminin çocuk işgücü arzı üzerindeki etkisini teorik açıdan analiz eden Rammohan (2001), geliştirdiği teorik model çerçevesinde finansal piyasaların gelişmesinin ve finansal piyasalara erişilebilirliğin çocuk işgücü arzını azaltacağı sonucuna ulaşmıştır.

Finansal piyasaların beşeri sermaye birikimi üzerindeki etkisini uygulamalı açıdan inceleyen Jakoby ve Skoufias (1997) ise çalışmalarında 1975-1978 yılları arasında Hindistan'ın 10 köyünde yaşamını sürdüren ve yaşları 5 ile 18 arasında olan çocuklara ait veri setini kullanmışlardır. Tahmin ettikleri model çerçevesinde, finansal piyasalara erişimin zor olduğu ve mevsimlik gelir dalgalanmalarının yaşandığı Hindistan'ın kırsal bölgesindeki hanehalklarının çocuklarını eğitime yönlendirmekten ziyade işgücüne katılmaya teşvik ettikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bir diğer ifade ile finansal piyasaların mükemmel biçimde işlemediği kırsal bölgelerde, tarımsal faaliyetlerle uğraşan aileler mevsimlik gelir kaybı yaşamaları durumunda çocuklarını bir garanti unsuru olarak gelir kayıplarını telafi edecek şekilde işgücüne dahil etmeyi tercih edecektir.

Sigorta piyasalarının çocuk işgücü arzı üzerindeki etkisine de dikkat çeken yazarlar, sigortalanma ve ödünç alma olanaklarının yetersiz olduğu küçük çiftliklerdeki hanehalklarının çocuklarının eğitime katılımının daha az olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmalarında, çocuk işgücünü önlemeye yönelik politikaları da değerlendiren yazarlara göre, zorunlu eğitim yasası ya da çocuk işgücünü önlemeye yönelik yasaların özellikle finansal piyasaların yeterince gelişim göstermediği kırsal alanlardaki hanehalklarının refahını azalmasına neden olacaktır. Bu bağlamda çocuk işgücünü önlemeye yönelik müdahaleler finansal piyasalar üzerinden yapılmalıdır. Kısa dönemli sigorta ve kredi araçlarının teşvik edilmesi gibi politikalar, uzun dönemde beşeri sermaye birikimini arttırarak ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etki yaratacaktır.

Guatemala'ya ait bir veri seti üzerinden şokların ve kredi kullanımı üzerindeki kısıtlamaların hem çocukların eğitime katılımı hem de çocuk işgücü arzı üzerindeki

etkilerini uygulamalı açıdan analiz eden Guercello, Meali ve Rosati (2010) ise çalışmalarında “Guatemala Yaşam Standartı Ölçüm Anketi”nden elde edilen, 7.276 hanehalkını (3.852 kırsal; 3.424 kentsel) kapsayan 2000 yılına ait bir veri seti kullanmışlardır. Tahmin edilen model kapsamında, kredi kullanımı üzerindeki kısıtların, ailelerin çocuklarına yönelik beşeri sermaye yatırım kararları üzerinde oldukça güçlü bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişler ve kredi piyasalarına erişmekte güçlük yaşayan ailelerin çocuklarını daha yüksek bir olasılıkla işgücü piyasasına yönlendirdikleri sonucuna ulaşmışlardır. Ailelerin, karar verme mekanizması üzerinde beklenmeyen şokların da etkili olduğunu belirten yazarlar, olumsuz bir şok neticesinde çocukların daha yüksek bir olasılıkla işgücüne katılmak zorunda kalacaklarını vurgulamışlardır.

Çocuk işgücü ve kredi mekanizmalarına erişim arasındaki ilişkiyi teorik açıdan ele alan Grote, Basu ve Weindold (2010) çalışmalarında hanehalklarının, çocuklarını eğitime yönlendirme ya da onları işgücüne dahil etme arasındaki seçimlerini belirlemeye yönelik teorik bir model oluşturmuşlardır. Söz konusu model, eğitimin getirisi, çocuğun (işgücüne dahil olması durumunda) ücreti, eğitimin maliyeti ve eğitim fonlarına erişimin zorluk derecesi gibi değişkenler üzerine kurulmuştur.

Çocuklarını eğiten aileler ve çocuklarını eğitmeyen aileler olmak üzere aileleri iki ayrı kategori halinde ele alan bu modelin en temel özelliğini, mükemmel işlemeyen kredi piyasalarının varlığı oluşturmaktadır. Ele alınan bu model çerçevesinde yazarlar, kredi piyasalarının etkin işlemesi ve hükümetler tarafından eğitimin maliyetini azaltıcı politikalar oluşturulması durumunda ailelerin çocuklarını eğitime yönlendirmeyi tercih edeceklerini vurgulamışlardır.

Çalışmalarında, iki mallı ve iki periyotlu teorik bir modelden hareketle kredi piyasaları, çocuk işgücü ve çocuk işgücünü önlemeye yönelik ticari yaptırımlar arasındaki karşılıklı etkileşimi inceleyen Jafarey ve Lahiri (2002), düşük gelir düzeyine sahip hanehalklarının gelir düzeyi yüksek hanehalklarından borç alabilmeleri ve etkin işleyen uluslararası kredi piyasalarının varlığı durumunda çocuk işgücü arzının azalacağını belirtmişlerdir. Yazarlara göre, çocuk işgücünü önlemeye yönelik ticari yaptırımlar, çalışan çocukların ücretlerinde düşüşe yol açarak, düşük gelir düzeyine sahip hanehalklarının geliri üzerinde baskı yaratacak ve bu hanehalkına mensup çocuklar, zamanlarını eğitimden ziyade çalışmaya tahsis edecektir. Bu noktada yazarlar, kredi mekanizmalarına erişilebilirliğin önemine

dikkat çekerek, etkin işleyen kredi piyasaları sayesinde ticari yaptırımların hanehalkı geliri üzerinde yarattığı bu olumsuz etkinin azalabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Eğitime katılımın getirisi yüksek iken ailelerin neden çocuklarını işgücü piyasasına yönlendirdiklerini sorgulayan Ranjan (2001) ise kredi kullanımı üzerindeki kısıtların varlığı durumunda gelir dağılımındaki eşitsizlikler ile çocuk işgücü arasındaki ilişkiyi iki nihai mala ve iki üretim faktörüne sahip bir ekonomiden hareketle teorik açıdan incelemiştir.

Kredi mekanizmalarına erişimin mümkün olmadığı bir durumda ailelerin, çocukların gelecekte elde edeceği gelir üzerinden borç alma imkana sahip olmadığını ve böyle bir ekonomide daha fazla çocuğun işgücü piyasasına katılacağını belirten yazara göre, gelecekteki gelirin bugüne taşınmasına olanak veren kredi mekanizmalarına erişimin mümkün olduğu ve gelir dağılımında eşitsizliğin olmadığı bir ekonomide çocuk işgücü daha düşük bir seviyede gerçekleşecektir.

Çocuk işgücünü önlemeye yönelik politikaların etkinliğini de değerlendiren Ranjan (2001), çocuk işgücünü önlemek amacıyla bir politika aracı olarak kullanılan ticari yasakların çocuk kullanımı üzerinde zayıf bir etkiye sahip olduğunu ileri sürmüştür. Yazara göre, çocuk işgücü kullanımı, emek yoğun üretimin hakim olduğu yoksul ülkelerde daha fazladır. Bu ülkelerde ticari yasaklar bir politika aracı olarak uygulamaya koyulduğunda, işgücü arzının azalması sonucunda nitelikli işgücünün ücretleri artarken, niteliksiz işgücünün ücretleri azalacaktır. Eğitimin getirisinin çocukların çalışmasından elde edilecek getiriden daha fazla olduğu bu durumda aileler, çocuklarını eğitime yönlendirmeyi tercih edeceklerdir.

Kredi mekanizmalarına erişilebilirliğin mümkün olmadığı durumda ise ticari yasaklar, gelirleri çocuklarının çalışmasından elde edilecek gelire bağlı olan ailelerin refahı üzerinde olumsuz bir etki yaratarak çocuk işgücü arzının artmasına neden olacaktır.

2.2.1.6 İşgücü Piyasası Aksaklıkları

İşgücü piyasası aksaklıklarının yetişkin işsizliği sorunu ile birlikte çocukların işgücü piyasasına katılımını arttırabileceğine vurgu yapan Basu (2000), çalışmasında ücret düzenlemelerinin etkisini de ele almış ve yetişkinlerin gelirlerini arttırmayı amaçlayan asgari ücret düzenlemelerinin çocuk işgücü sorununu ortadan kaldırmak yerine bu sorunu daha da derinleştirebileceğini belirtmiştir. Bu bağlamda, ücret

düzenlemelerinin denge düzeyi altında bir ücret belirlemesi sonucunda işsizlik sorunu ile karşı karşıya kalan yetişkinler, meydana gelen gelir kayıplarını telafi etmek amacıyla çocuklarını işgücü piyasasına yönlendirebilir.

Yazar, bu çalışmasında da hanehalkı geliri ve çocuk işgücü arasındaki ters yönlü ilişkiye vurgu yapmış ve özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki hanehalklarının yaşam koşullarındaki iyileşme ile beraber çocuklarını işgücü piyasasından çekeceklerini öne sürmüştür.

Çocuk işgücünü ortadan kaldırmaya yönelik önlemlerin, yetişkin işgücü piyasasına müdahale etmekle eş değer olduğunu belirten yazara göre, bu noktada asıl önemli olan işgücü piyasasına nasıl müdahale edildiğidir. Şayet yetişkin ücretleri ve istihdamı arttırmak suretiyle yetişkin işçilerin marjinal verimliliğini arttıracak politikalar benimsenirse çocuk işgücü sorununun çözümüne yönelik büyük bir adım atılmış olunacaktır.

2.2.2 Çocuk İşgücüne Talep Yönlü Yaklaşımlar

Teknolojik Gelişme

Çocuk işgücünün evrimini, doğurganlığı ve ekonominin gelişme sürecinde beşeri sermaye birikimini analiz eden Hazan ve Berdugo (2002) çalışmalarında ortaya koydukları teorik model çerçevesinde, çocuk işgücü ve doğurganlığı önce sabit teknoloji varsayımı altında incelemişler, daha sonra teknolojik gelişmeyi de modellerine dahil ederek analiz etmişlerdir. Yapılan bu analiz doğrultusunda, ekonominin gelişme sürecinin ilk aşamalarında çocuk işgücü arzının bol, doğurganlığın fazla ve kişi başına düşen sermayenin düşük olduğu "tuzak" bir gelişme döneminin içerisinde olduğu belirtilmiş ve teknolojik gelişme ile beraber ebevyen ve çocuk ücretleri arasındaki farkın giderek açıldığı böylelikle ebevyenlerin çocuğun çalışmasını, çocuğun eğitimi ile ikame ettiğini ve doğurganlık oranının düştüğü ileri sürülmüştür. Bununla birlikte çalışmada teknolojik gelişme sonucunda ekonominin, çocuk işgücünün ortadan kalktığı ve doğurganlığın düşük olduğu bir durağan durum dengesine yakınsadığı sonucuna ulaşılmıştır. Teknolojik gelişmenin çocuk işgücü üzerindeki etkisine dikkat çeken bir diğer çalışma da Humphries (2003) tarafından yapılmıştır.

Çocuk işgücünün 19. yüzyılın erken sanayileşen ülkelerinde bugünün gelişmekte olan ülkelere göre daha yaygın bir olgu olduğunu belirten Humphries (2003), sanayileşmenin ilk aşamalarında özellikle tekstil sektörü ve madencilik gibi kilit sektörlerde ucuz işgücünden sağlanan rekabet avantajı nedeniyle çocuk işgücünün üretimde yoğun olarak kullanıldığının altını çizmiştir. Bununla birlikte yazar, kapitalist emek piyasalarının ve teknolojinin gelişiminin, ailenin çocuğun çalışması ya da okula gitmesi yönündeki kararının, devletin yasal ve politik tutumunun ve toplumsal normların çocuk işgücünün nedenlerine ışık tutabileceğine vurgu yapmıştır.

Çocuk işgücünün, ailelerin çocuklarını okula gönderme yönündeki kararları ile firmaların nitelikli işgücüne dayanan teknolojilere yatırım yapma kararları arasında bir koordinasyon mekanizmasının bulunmaması sonucunda ortaya çıktığını belirten Dessy ve Pallage (2001), ailelerin çocuklarını işgücü piyasasından çekip, eğitime yönlendirmesi ve bu şekilde onların beşeri sermayesine yatırım yapmaları; firmaların da nitelikli işgücü gerektiren teknolojilere yatırım yapmaları toplumsal açıdan etkin olmasına rağmen ailelerin yine de çocuklarını çalışmaya gönderebileceklerini ileri sürmüşlerdir. Yazarlar, bu durumu, firmaların gelecekte nitelikli işgücünün değerli olabileceğine dair beklentilerinin olmaması, cari dönemde de nitelikli işgücünü gerektiren teknolojilere yatırım yapmamasına bağlamaktadır. Aileler ile firmalar arasında ortaya çıkan bu koordinasyon başarısızlığı sonucunda her iki taraf da toplumsal açıdan optimal eylemleri gerçekleştirmeyebilir. Bu noktada yazarlar, devletin çocuk işgücünün yasaklanması, zorunlu eğitim ve yatırımların teşvik edilmesi gibi çocuk işgücü sorununun çözümüne yönelik aldığı önlemlerin iki taraf arasındaki koordinasyonun sağlanmasında önemli bir rolü olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda, çocuk işgücünün yasaklanması ve zorunlu eğitim gibi uygulamalar, firmalara gelecekte nitelikli işgücünün kullanılabilir olacağına dair sinyal verirken; yatırımların teşvik edilmesi de ailelerin, firmaların nitelikli işgücüne dayanan teknolojilere yatırım yapmadığı yönündeki algılarını değiştirecektir.

3. ÇOCUK İŞGÜCÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ VE BOYUTLARI

Bu bölümde, ilk olarak, çocuk işgücünün Dünya'daki tarihsel gelişimi kısaca anlatılmış, daha sonra ILO'nun çocuk işgücüne ilişkin 2000, 2004 ve 2008 yıllarını kapsayan küresel raporları çerçevesinde çocuk işgücünün Dünya'daki boyutları ortaya koyulmuştur. Ardından, çocuk işgücünün Türkiye'deki tarihsel gelişimine değinilmiştir. Son olarak, ILO ve TÜİK arasında yapılan anlaşmalarla 1994, 1999, 2006 yıllarında yapılan ve Türkiye'de çocuk işgücünün boyutlarını ortaya koymayı hedefleyen Hanehalkı Çocuk İşgücü Anketlerinin sonuçları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiş ve bu bölüm sonlandırılmıştır.

3.1 Çocuk İşgücünün Dünya'daki Tarihsel Gelişimi

Tarihsel süreçlere bakıldığında çocukların çalıştırılmasının sadece günümüze özgü bir uygulama olmadığı, bu olgunun çok eskilere dayandığı görülmektedir. Nitekim, Duyar ve Özener (2003)'in de belirttiği gibi, sanayileşmenin başlangıcından önce, tarıma dayalı yaşam ve geçim biçimlerinin hakim olduğu dönemde, çocukların aile ya da akraba işlerinde çalıştırılmaları pek çok kültür için doğal ve yaygın bir uygulamaydı. Söz konusu dönemde, bir yandan çocuklar, akraba ya da tanıdıklarının gözetimi ve denetimi altında fazla yıpratılmadan çalıştırılırken bir yandan da toplumsal sistemin kuralları çocuk ve gençlere aktarılmaktaydı. Bu dönemde çağdaş anlamda uzmanlaşmış bir kurum halinde örgütlenmiş bir niteliğe sahip olmayan eğitim, daha ziyade, aile ve iş çevresi içinde yapılıyordu. Bir mesleği öğrenmek, tümüyle tecrübeye bağlı olarak gerçekleşiyordu. Karataş (1993)'a göre bu dönemde çocuğun çalışma hayatında yer alması, işle ilgili bilgi ve becerilerin aileden çocuğa aktarılmasının temel bir aracıydı.

Sanayi Devrimi'yle birlikte çocukların çalışmasının niteliğinde ve niceliğinde önemli bir değişim olduğunu belirten Bakırcı (2004)'ya göre, 18. yüzyılda Britanya'da başlayan Sanayi Devrimi (1780-1850) ile bir yandan teknolojinin gelişim göstermeye

başlaması, öte yandan büyük ve çok işlevli makinelerin üretime katılması ile bir çok şeyin çehresi değişmiştir.

Talas (1981) ise büyük ve derin toplumsal değişmelere yol açan Sanayi Devrimi'nin, kentlerin hızla doğup insanlarla dolup taşmalarını, insanlık onuruna uymayan, doğal olmayan çalışma koşullarını, erkek, kadın ve çocuk işçilerin zor, ağır ve insanı hızla yıpratıcı çalışma koşullarında çalışmasını ve sefalet ücretlerini beraberinde getirdiğini vurgulamıştır.

Sanayi kapitalizminin gelişim sürecinde çocukların çalışma yaşamına giriş sebebi çeşitli olmakla birlikte temel olarak iktisadidir. Bu dönemde kırsal alandan kentlere yaşanan göçler, plansız kentleşme ve gelir dağılımındaki dengesizlikler sonucunda kötü koşullar ve düşük ücretlerle çalışmak zorunda olan veya işsiz kalan yetişkin işçiler, ailelerini geçindirmekte güçlük çekince çocuklarını işgücü piyasasına yönlendirmek zorunda kalmışlardır. Üretim faktörlerini en iyi ve en karlı biçimde kullanmaya çalışan sermayedarlar ise, daha ucuz ve uysal emek anlamına gelen kadın ve çocuk emeğini yetişkin erkek emeğine tercih etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde çocuk işgücü her zamankinden daha yoğun ve insanlık dışı koşullar altında kullanılmaya başlanmıştır.

İngiltere'de 1842 yılında, bir kraliyet inceleme kurulunun hazırladığı raporun, 6-10 yaşlarındaki ve hatta daha küçük çocukların maden ocaklarının sağlığına zararlı galerilerinde çalıştırıldığını ortaya koyduğunu belirten Akyüz (2012), ayrıca Sanayi Devrimi'nin yoğun yaşandığı Fransa, İsviçre ve Belçika gibi Avrupa ülkelerinde de 4-6 yaş grubundaki çocukların fabrikalarda ve maden ocaklarında asgari güvenlik önlemlerinden yoksun bir biçimde günde 14-15 saat çalıştırıldıklarının saptandığını vurgulamıştır.

Bu dönemde çalışan çocukları bekleyen sorunlar ise salt çok küçük yaşlarda işe başlama, günlük çalışma sürelerinin uzun ve çalışma koşullarının sağlıksız olması değildir. Duyar ve Özener (2003)'in altını çizdiği gibi yapılan tekdüze ve tekrara dayalı işler ve işkollarının kendine özgü güçlükleri, çocukların sağlıklarının bozulması ya da “normal” gelişimlerinin sağlanamaması anlamına da gelmekteydi. Bununla birlikte çalışan çocukların beslenme imkanları çok kötü ve yetersizdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise hızla gelişen ve serbest piyasa ekonomisine eklemlenen dünya ülkeleri, merkezinde gelişmiş ülkelerin yer aldığı bir çembere

dahil olmak zorunda kalmışlardır. Nitekim söz konusu ülkelerin ulusal veya uluslararası piyasalarda rakiplerine üstünlük sağlama yollarından biri olan ucuz işgücü maliyeti, ulusal gelir düzeyleri düşük; yaşam standartları ise dünya standartlarının altında olan bu ülkelerde küçük yaştaki çocukların, ekonominin büyük bir kesiminde çalışma hayatı içinde yer alma sürecini devam ettirmiştir.

Sanayi Devrimi'nden itibaren çocukların bu şekilde çok küçük yaşlarda ve çok zor koşullar altında çalıştırılması, çocuk işgücünün yasal eksende denetlenmesine yönelik reformların yapılarak bu konuya ilişkin birtakım önlemlerin alınması gerektiğini ortaya çıkarmıştır.

Nitekim, Talas (1981)'ın belirttiği üzere, çocuk işgücüne yönelik ilk toplumsal politika önlemi, 1779 yılında İsviçre'nin Zürih Kantonu'nda alınmıştır. Çıkarılan bir buyrukla çocukların, zorunlu eğitimlerinden önce tekstil atölyelerinde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. İngiltere'de 1802 yılında çıkarılan "Çocukların Bedensel ve Tinsel Sağlıkları Hakkında Yasa" kapsamında ise,

- Çocukların günlük çalışma süreleri 12 saatle sınırlandırılmış,
- Çocukların gece çalıştırılmaları yasaklanmış,
- Çıraklar geceli gündüzlü olarak işverenin yanında kalmakta iseler, işveren kız ve erkek çocuklar için ayrı yatakhaneler kurmakla yükümlü kılınmış,
- Çocukların okuma yazma öğrenmek amacıyla okula devam etmeleri sağlanmış,
- Çocuklara yılda bir kat giysi verilmiştir.

İngiltere'de çıkarılan bir diğer yasa olan 1833 Fabrika Yasası ise önemli bir reform olarak, bütün tekstil fabrikalarında 9 yaşın altında çocukların çalışmasına yasak getirmiştir.

Çocukların küçük yaşlarda çalıştırılması ve buna yönelik önlemlerin alınması salt Britanya'ya özgü bir durum olmayıp, sanayileşme olgusunu yaşayan tüm ülkelerde benzer manzaralarla karşılaşmak mümkündür. Nitekim, Prusya'da 1839 yılında çıkarılan bir yasa ile 9 yaşından küçüklerin fabrika ve madenlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır.

Fransa'da 1841 yılında çıkarılan yasada ise, işe alınma yaşı 8 ve 8-12 yaşındaki çocukların çalışma süreleri günde 8 saat olarak saptanmıştır (Gürses, 1997, 128). Aynı yasada, 12 yaşından küçük çocuklara haftalık dinlenme hakkı tanınmıştır.

Nitekim denetim düzeninin yetersizliği nedeniyle bu yasa, etkili bir şekilde uygulanmamış ve 1874 yılında kabul edilen bir başka yasa ile 12 yaşından küçük çocukların sınai işlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır. Bununla birlikte çalışma süresi 12 saat olarak belirlenmiş, 16 yaşından küçük erkek ve 21 yaşından küçük kızların gece çalıştırılmalarına yasak getirilmiştir (Talas, 1981, 196-197). Belçika’da ise çocuk işçiliğini düzenlemeye yönelik ilk yasal girişimler 1848’de başlamış ve 10 yaşından küçüklerin çalışmasına yasal engeller getirilmiştir. Bununla birlikte 10-14 yaş grubuna dahil çocuklar için çalışma süresi günde 6,5 saatle sınırlandırılmıştır (De Herdt 1996, 37).

Karataş (1993)’a göre 1919 yılında ILO’nun kurulmasıyla beraber, çocuklara yönelik ulusal sosyal politikalara evrensel temeller oluşturmak amacıyla hazırlanan sözleşmeler ve öneri niteliğindeki metinler sayesinde çocuk işgücü sorunu, ulusal çerçeveden çıkarak uluslar arası bir boyut kazanmıştır.

1919 tarihli 5 sayılı sözleşme ile sanayide ve 1921 tarihli 10 sayılı sözleşme ile tarımda 14 yaşından küçük çocukların işe alınması yasaklanmıştır. 1973 yılında kabul edilen İstihdama Kabulde Asgari Yaşla İlgili 138 Sayılı ILO Sözleşmesi istihdamda asgari yaştan, zorunlu okul eğitiminin tamamlandığı yaştan aşağı ve her halükarda 15 yaşından aşağı olamayacağı hükmünü içermektedir. Aynı sözleşmede, tehlikeli işler için işe alınma yaş sınırının 18 olarak belirlenmiştir (Erdut, 2003, 69). 1999’da kabul edilen Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Hakkında 182 sayılı ILO Sözleşmesinin ikinci maddesine göre de 18 yaşından küçük olan herkes çocuk kabul edilmiştir (ILO, 1999).

ILO tarafından hayata geçirilen tüm bu düzenlemelerin yanı sıra 1923 yılında kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirgesi, 1945 yılında Birleşmiş Milletlerin kuruluşu ve ardından 1959 yılında Çocuk Hakları Bildirgesi’nin yayınlanması çocuk işgücüne sınırlandırma getirilmesi sürecinde önemli yapı taşları olarak nitelendirilmektedir.

Çocuk işgücünü önlemeye yönelik ILO ve diğer kuruluşlar tarafından alınan tüm bu önlemler öncelikle gelişmiş ülkelerde etkisini göstermiş ve çocuk işçiliğinde bu ülkelerde 20.yüzyılın başlarından itibaren düşüş gözlemlenmiştir.

Cunningham ve Viazzo (1996, 16-19)'ya göre çocuk işçiliğinde meydana gelen bu düşüşün nedenleri, ücretlerin artması, teknolojik gelişmeler, konuya ilişkin yasal düzenlemeler ve zorunlu eğitim uygulamaları gibi dört ana başlık altında toplanabilir.

Ancak yaşanan tüm bu gelişmelere ve çocuk işgücünün kullanılmamasına yönelik gösterilen tüm çabalara rağmen, bir sorun olarak çocuk işgücü, başta az gelişmiş ülkelerde olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerde de güncelliğini korumaktadır. Bu bağlamda, sorunun tümüyle çözüme kavuşturulduğunu söylemek mümkün değildir.

3.2 Çocuk İşgücünün Dünya'daki Boyutları

3.2.1 Dünya'da Çocuk İşgücünün Temel Göstergeleri

Tablo 3.1'de; ILO'nun 2000 yılına ait verileri doğrultusunda, Dünya'da 5-14 yaş grubunda yaklaşık 211 milyon; 15-17 yaş grubunda da yaklaşık 141 milyon olmak üzere toplamda 352 milyon çocuğun ekonomik faaliyetlerde çalıştığı ve bu rakamın, 1,5 milyar olan dünya çocuk nüfusunun %23'ünü oluşturduğu görülmektedir. Çalışan çocukların 73 milyonunun ise 10 yaşından küçük olduğu dikkat çekmektedir.

Tablo 3.1: Yaş Gruplarına Göre Dünya'da Çalışan Çocuk Sayısı (2000)

Yaş Grubu	Toplam Çocuk Nüfusu (Bin)	Çalışan Çocuk Nüfusu (Bin)	Çalışanların Çocuk Nüfusuna Oranı (%)
5-9	600.200	73.100	12,2
10-14	599.200	137.700	23,0
5-14	1.199.400	210.800	17,6
15-17	332.100	140.900	42,4
Toplam (5-17)	1.531.100	351.700	23,0

Kaynak: ILO, 2002, 15

3.2.2 Dünya’da Çocuk İşgücünün Niteliği

Dünya’da çocuk işgücünün niteliğine bakıldığında ise, 5-17 yaş arasında tahminen 171 milyon çocuk ağır ve tehlikeli işlerde çalışmaktadır (ILO, 2002, 25).

Tablo 3.2’de, 5-14 yaş arasında tehlikeli ortamlarda ve koşullarda çalışan çocuk sayısının yaklaşık 111, 5 milyon olduğu ve bu rakamın ekonomik olarak faal çocuk sayısının neredeyse yarısına ulaştığı görülmektedir. 15-17 yaş grubunda ise yaklaşık 60 milyon çocuk tehlikeli işlerde çalışmaktadır.

Tablo 3.2: Yaş Gruplarına Göre Dünya’da Çocuk İşgücünün Niteliği (2000)

Yaş Grubu	Ekonomik olarak Aktif Çocuk (Bin)	Çocuk İşgücü (Bin)	Tehlikeli İşlerde Çalışan Çocuk (Bin)
5-14	210.800	186.300	11.300
15-17	140.900	59.200	59.200

Kaynak: ILO, 2002, 25

Bununla birlikte 2000 yılı verilerine göre dünyada yaklaşık 8,5 milyon çocuk uluslararası normlara göre ortadan kaldırılması gereken ve ILO tarafından çocuk işçiliğinin en kötü biçimleri olarak nitelendirilen işlerde ve hiçbir suretle kabul edilemez derecede kötü koşullarda çalışmaya zorlanmaktadır.

Bu bağlamda, Dünya’da 5.7 milyon çocuk zorla çalıştırılmakta, 1.8 milyon çocuk fuhuş ve benzeri faaliyetlerde, 600 bin çocuk ise yasa dışı faaliyetlerde çalıştırılmaktadır. Yaklaşık 171 milyon çocuğun ise tehlikeli olarak nitelendirilen işlerde çalıştırıldığı görülmektedir (Tablo 3.3).

Tablo 3.3: Dünya’da Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri (2000)

Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimleri	Çocuk Sayısı (Bin)
Çocuk Ticareti	1.200
Zorla Çalıştırılanlar	5.700
Çatışma ve Savaşta Yer Alanlar	300
Fahişelik ve Pornografi	1.800
Yasa Dışı Faaliyette Bulunanlar	600
Toplam	8.400
Tehlikeli İşlerde Çalışanlar	170.500

Kaynak: ILO, 2002, 25

ILO’nun 2004 verilerine göre; 5-17 yaş kategorisinde ekonomik açıdan aktif yaklaşık 323 milyon çocuk bulunmakta, bu çocuklardan yaklaşık 222 milyonu çocuk işçi olarak görülmekte ve çocuk işçi olarak nitelendirilen çocukların 128 milyonu tehlikeli işlerde çalışmaktadır. 2008 verilerine göre de 5-17 yaş kategorisinde ekonomik açıdan aktif çocuk sayısı 306 milyon, bu çocukların 215 milyonu çocuk işçidir; tehlikeli işlerde çalışan çocuk işçi sayısı ise 115 milyondur.

2004 ve 2008 verileri karşılaştırmalı olarak ele alındığında ise dünyada 5-17 yaş grubundaki çocuk nüfusu 2004 yılından 2008 yılına artış gösterirken, ekonomik faaliyetlerde bulunan çocuk sayısı 196 milyondan 176 milyona, tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı ise 76 milyondan 52 milyona düşmüştür. Tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısındaki düşüş en fazla %30,8 oranla 5-14 yaş grubundaki çocuklarda görülmektedir.

Çocuk işgücü ise 5-17 ve 5-14 yaş grubundaki çocuklar için 2004 yılından 2008 sırasıyla %3,2 ve %10,3 oranında azalmıştır. Ancak, 15-17 yaş grubunda, hem ekonomik olarak aktif ve tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısında hem de çocuk işgücü oranında 2004 yılından 2008 yılına artış söz konusu olmuştur.

Bu bağlamda ilgili yıllar itibariyle 15-17 yaş grubu için ekonomik açıdan aktif çocuk sayısı %2 oranında artmıştır. Aynı yaş grubuna dahil tehlikeli işlerde çalışan çocuk sayısı ve çocuk işgücü ise %20,2 oranında artış göstermiştir (Tablo 3.4).

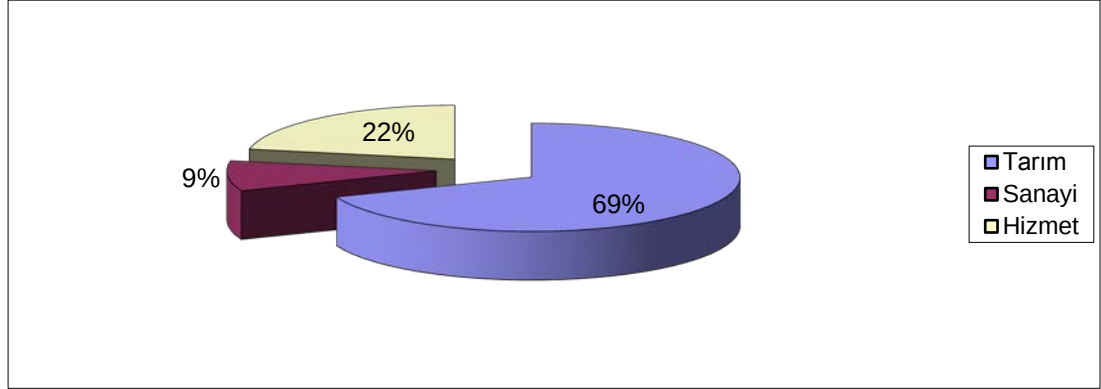
Tablo 3.4: 2004 ve 2008 Yıllarında Dünya’da Çalışan Çocuklar (Bin)

	5-17 Yaş Grubu			
Yıllar	Çocuk Nüfusu	Ekonomik Olarak Aktif Çocuk	Çocuk İşgücü	Tehlikeli İşlerde Çalışanlar
2004	1.566.300	322.729	222.294	128.381
2008	1.586.288	305.669	215.269	115.314
Değişim (%)	1.2	-5.2	-3.2	-10.2
	5-14 Yaş Grubu			
2004	1.206.500	196.047	170.383	76.470
2008	1.216.854	176.452	152.850	52.895
Değişim (%)	0.8	-9.9	-10.3	-30.8
	15-17 Yaş Grubu			
2004	359.800	126.682	51.911	51.911
2008	369.433	129.217	62.419	62.419
Değişim (%)	2.6	2	20.2	20.2

Kaynak: ILO/SIMPOC, 2010’dan yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.2.3 Dünya’da Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı

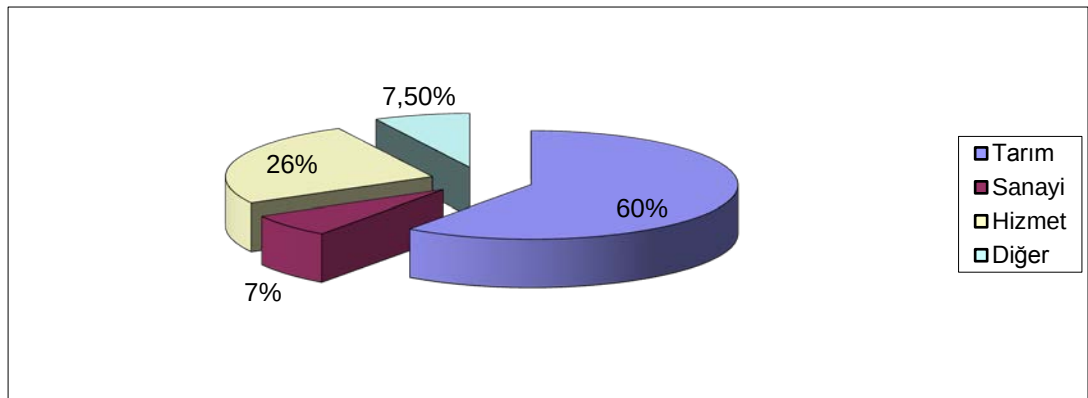
Dünya’da 5-17 yaş grubuna dahil çalışan çocukların sektörlere göre dağılımına bakıldığında ise 2004 yılında çalışan çocukların %69’u gibi çok büyük bir kısmının tarım sektöründe, %22’sinin hizmet sektöründe ve %9’unun sanayi sektöründe istihdam edildiği görülmektedir (Şekil 3.1).

Şekil 3.1: Dünya’da Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı (2004)

Kaynak: ILO, 2006, 8

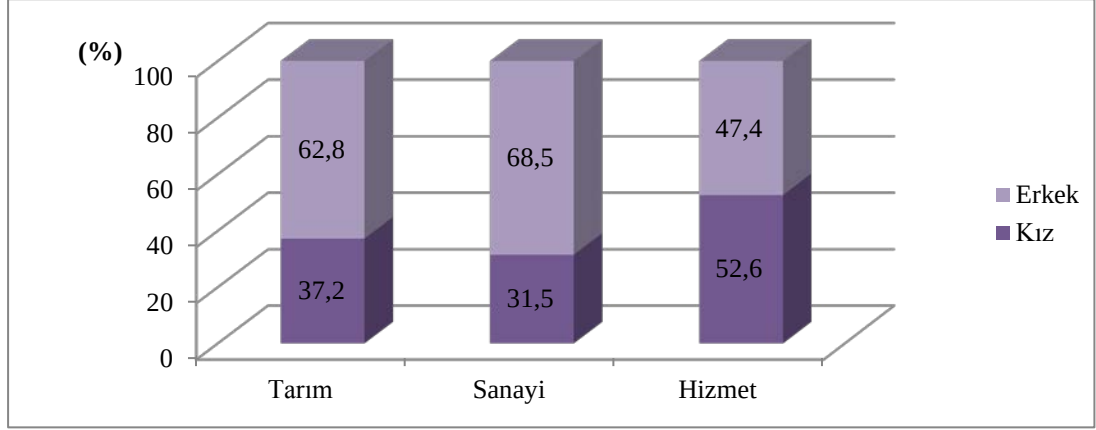
Aynı yaş grubundaki çalışan çocukların 2008 yılındaki sektörel dağılımına bakıldığında ise, çocukların %60’ının tarım sektöründe, %26’sının hizmet sektöründe, %7’sinin de sanayi sektöründe istihdam edildiği görülmektedir. 2004 yılına göre 2008 yılında tarım sektöründe ve sanayi sektöründe istihdam edilen çocuk sayısı azalırken hizmet sektöründe istihdam edilen çocuk sayısı artmıştır. Ancak her iki dönem için de tarım sektörü, dünyada çocukların en çok istihdam edildiği sektör olarak ağırlığını korumaktadır (Şekil 3.2).

Şekil 3.2: Dünya’da Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı (2008)

Kaynak: ILO, 2010, 8

2008 yılında çalışan 5-17 yaş grubundaki çocukların sektörel dağılımı cinsiyet bakımından değerlendirildiğinde, tarım sektöründe istihdam edilen çocukların %62,8'ini erkeklerin, %37,2'sini de kızların oluşturduğu görülmektedir. Sanayi sektöründe ise bu oranlar erkekler ve kızlar için sırasıyla %68,5 ve %31,5'dir. Tarım ve sanayi sektöründe istihdam edilen erkek çocuk sayısı kız çocuklarına göre daha fazla iken, hizmet sektöründe istihdam edilen çocukların büyük bir kısmını kızlar oluşturmaktadır (Şekil 3.3).

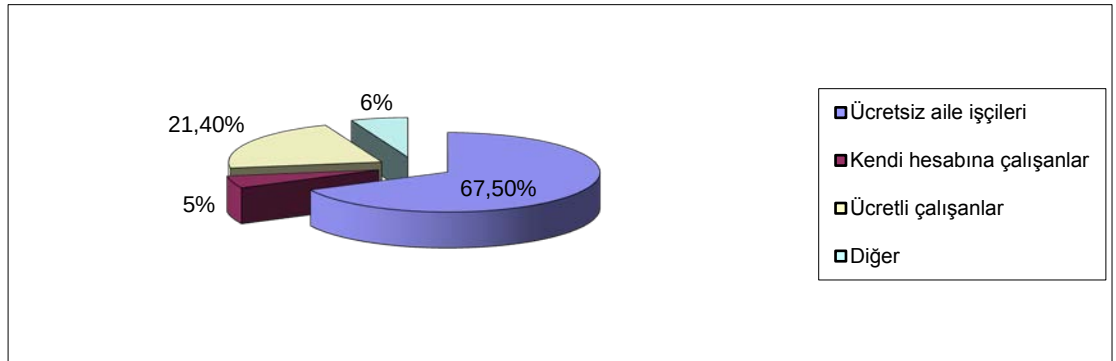

Şekil 3.3: Dünya’da Çalışan Çocukların Sektörlere ve Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: ILO, 2010, 14

3.2.4 Dünya’da Çalışan Çocukların İşteki Durumu

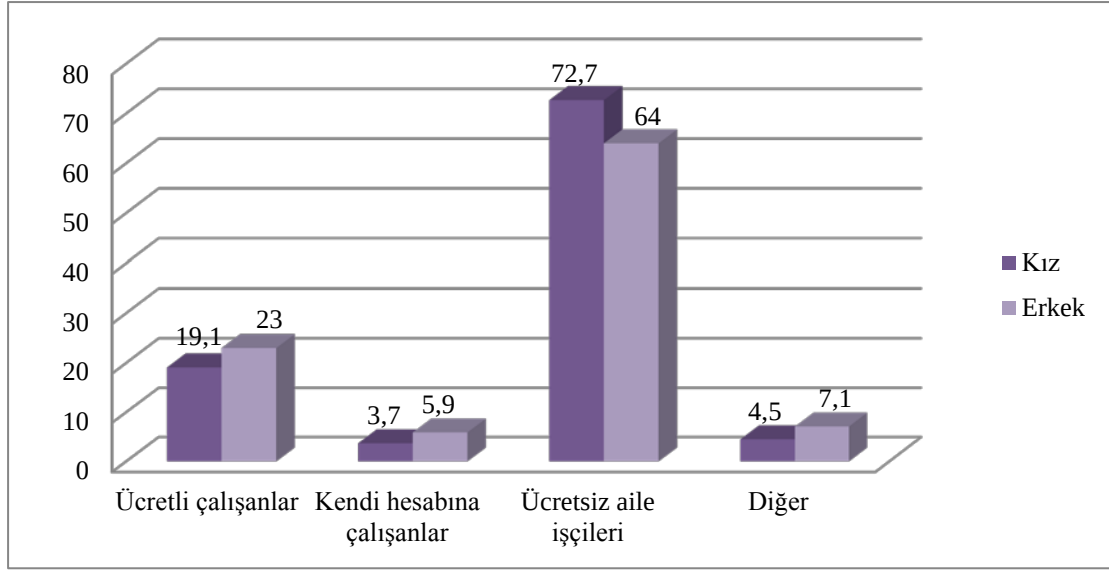
5-17 yaş grubunda çalışan çocukların işteki durumlarına göre dağılımına bakıldığında, 2008 yılında çalışan çocukların %67,5 gibi büyük bir yüzdesinin ücretsiz aile işçilerinden oluştuğu, aynı yaş grubunda ücret karşılığı çalışan çocukların oranının %21 olduğu görülmektedir. Kendi hesabına çalışan çocukların oranı ise %5’tir (Şekil 3.4).

Şekil 3.4: Dünya’da Çalışan Çocukların İşteki Durumlarına Göre Dağılımı

Kaynak: ILO, 2010, 14

5-17 grubunda çalışan çocukların cinsiyete ve işteki durumuna göre dağılımına bakıldığında ise ücretsiz aile işçileri olarak çalışan çocukların içinde de kız çocukların payının erkek çocuklarına göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu oran, kız çocukları için %72,7, erkek çocukları için ise %67'dir. Ücret karşılığı çalışan çocukların içinde ise erkek çocuklarının payı, kız çocuklarına göre daha fazladır (%19,1 kız; %23 erkek) (Şekil 3.5).

Şekil 3.5: Dünya’da Çalışan Çocukların Cinsiyete ve İşteki Durumlarına Göre Dağılımı

Kaynak: ILO, 2010, 15

3.2.5 Dünya’da Çalışan Çocukların Bölgesel Dağılımı

ILO’nun 2000 yılı tahminlerine göre, mutlak sayılar açısından 5-14 yaş grubunda çalışan 127 milyon çocuk ile Asya-Pasifik Bölgesi en çok çocuk istihdamının olduğu bölgedir. Göreceli rakamlar çerçevesinde değerlendirildiğinde ise, çocukların büyük bir bölümü (%29) Sahra Altı Afrika Bölgesi’nde istihdam edilmektedir. Sahra Altı Bölgesi’ni sırasıyla Asya-Pasifik Bölgesi (%19) ve Latin Amerika ve Karayipler Bölgesi (%16) takip etmektedir. Çalışan çocukların nüfusa oranında gelişmiş ülkelerin ve geçiş ekonomilerinin en düşük paya sahip olduğu görülmektedir. Gelişmiş ülkeler için %2 olan bu oran, geçiş ekonomilerinde %4’tür (Tablo 3.5).

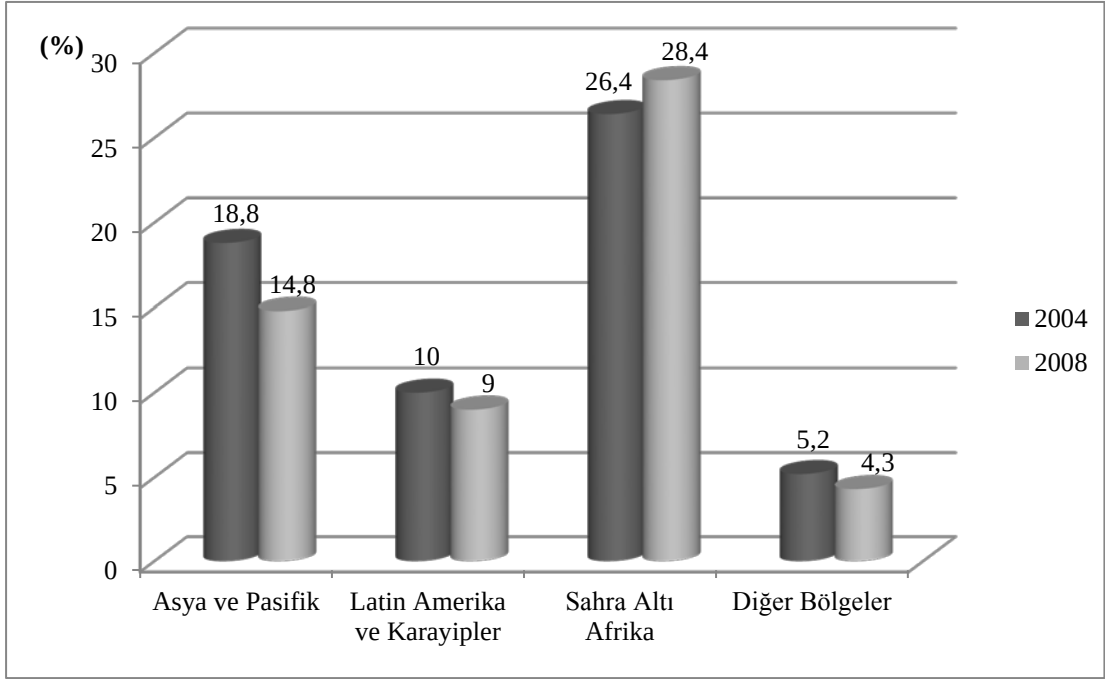
Tablo 3.5: 5-14 Yaş Grubunda Çalışan Çocukların Bölgesel Dağılımı (2000)

	Çalışan Çocuk Sayısı (Milyon)	Çalışanların Toplam Çocuk Nüfusuna Oranı (%)
Gelişmiş Ekonomiler	2,5	2
Geçiş Ekonomileri	2,4	4
Asya-Pasifik	127,3	19
Latin Amerika ve Karayipler	17,4	16
Sahra Altı Afrika	48,0	29
Ortadoğu ve Kuzey Afrika	13,4	15
Toplam	211,0	18

Kaynak: ILO, 2002, 17

Dünya’da çalışan çocukların bölgesel dağılımı, ILO’nun 2004 ve 2008 tahminleri doğrultusunda incelendiğinde ise 5-14 yaş grubunda çalışan çocuk sayısının Sahra Altı Afrika Bölgesi dışındaki bölgelerde 2004 yılından 2008 yılına düşüş gösterdiği görülmektedir.

Asya ve Pasifik Bölgesi’nde 2004 yılında çalışan çocukların nüfusa oranı %18,8 iken bu oran 2008 yılında %14,8’e gerileyerek çalışan çocuk oranının en fazla düşüş gösterdiği bölge olmuştur. Latin Amerika ve Karayipler’de, çalışan çocukların toplam çocuk nüfusuna oranı dönem süresince sadece %1’lik bir düşüş sergilemiştir. Sahra Altı Afrika Bölgesi’nde ise çalışan çocukların toplam çocuk nüfusuna oranında yaklaşık %2’lik bir artış söz konusu olmuştur. Dünya genelinde ise çalışan çocukların nüfusa oranında ilgili yıllar itibariyle %1,7’lik bir düşüş meydana gelmiştir (Şekil 3.6).

Şekil 3.6: 2004 ve 2008 Yıllarında Dünya’da Çalışan Çocukların Bölgelere Göre Yüzdesel Dağılımı

Kaynak: ILO, 2010, 6

ILO’nun çocuk işgücüne ilişkin raporları doğrultusunda 2000, 2004 ve 2008 yıllarını kapsayan dönem boyunca küresel ekseninde çocuk işgücü oranının en fazla Sahra Altı Afrika Bölgesi’nde olduğu görülmektedir. Değerlendirilen bu raporlar çerçevesinde dünya genelinde ilgili yıllar itibariyle çalışan çocuk sayısında azalma olduğu gözlemlense de çocuklar hala fiziksel, ruhsal, duygusal ve sosyal gelişimlerini zedeleyecek bir biçimde çalışma hayatı içinde yer almakta ve bu çocukların azımsanamayacak bir kısmı da ILO tarafından zararlı ve tehlikeli olarak nitelendirilen işlerde çalıştırılmaya devam etmektedir.

3.2.6 Dünya’da Çocuk İşgücünün Ülkelere Göre Analizi

3.2.6.1 Az Gelişmiş Ülkeler

Çocuk işgücünün boyutları ülke temelinde ele alındığında ise az gelişmiş ülkelerde çocukların işgücü piyasasına katılımının daha fazla olduğu görülmektedir. Çocuk işgücünün yoğun olarak bu ülke grupları içinde kullanılmasının nedeni, bu olgunun nüfus artışı, yoksulluk, işsizlik, düşük eğitim düzeyi, çarpık kentleşme gibi az gelişmişliğin karakteristikleri ile ilişkili olmasındandır (TİSK, 2002).

3.2.6.1.1 Afrika Ülkeleri

Çocuk işgücünün yoğun olarak kullanıldığı Afrika ülkelerinden Gana’da 2001 yılında yapılan Çocuk İşgücü Anket sonuçlarına göre 5-17 yaş grubunda yaklaşık 6.4 milyon çocuk bulunmakta ve bunların yaklaşık 2.5 milyonu ekonomik açıdan aktif olarak nitelendirilmektedir. Çalışan çocukların %62.5’i tarım-balıkçılık-ormancılık sektöründe faaliyet göstermekte, bu oran 5-9 yaş grubundaki çocuklar için ise %70,4’e ulaşmaktadır. Bununla birlikte her yaş grubundaki kız ve erkek çocuklarının yaklaşık %88’i ücretsiz aile işçisi olarak çalışmaktadır. Çocukların çalışma saatlerine ve aldıkları ücretlere ilişkin veriler değerlendirildiğinde, çocukların %11.1’i gece saatlerinde, %2.5’i ise hem gece hem gündüz saatlerinde çalışmakta ve çalışan çocukların %64.5’i asgari ücret düzeyinin altında ücret almaktadır (ILO/IPEC, 2003, 63-69). Sokakta çalışan çocuklara ilişkin veriler doğrultusunda ise 5-17 yaş grubunda sokakta çalışan çocukların %52.5’inin asgari ücret düzeyinin altında çalıştığı, kız çocuklarında bu oranın (%54.9) erkek çocuklarına (%49.8) göre daha fazla olduğu, bununla birlikte sokakta çalışan aynı yaş grubundaki çocukların %78.8 gibi büyük bir bölümünün günlük 8 saatten fazla çalıştığı, yine bu oranın kız çocuklarında (%83.8) erkek çocuklarından (%73.3) daha fazla olduğu saptanmıştır (ILO/IPEC, 2003, 122-123).

Bir diğer Afrika ülkesi, Kenya’da, Merkezi İstatistik Bürosunun 1998-1999 çocuk işgücü tahminlerine göre ise, 5-17 yaş grubunda yaklaşık 1.9 milyon çocuk, ağırlıklı olarak geçimlik, ticari tarım ve balıkçılık sektöründe çalışmaktadır. Aynı raporda çalışan çocukların %78.7 gibi büyük bir yüzdesinin ücretsiz aile işçisi olarak çalıştıkları belirtilmiştir (ILO/IPEC, 2001, 33-37).

3.2.6.1.2 Asya Ülkeleri

Çocuk işgücünün oldukça yoğun olarak kullanıldığı Asya ülkelerinden, Hindistan’da 5-14 yaş grubunda ekonomik olarak aktif çocuk sayısı 1999 yılında 11.3 milyon iken bu rakam 2001 yılında 12.7 milyona ulaşmıştır. 10-14 yaş grubunda ekonomik açıdan aktif çocukların toplam çocuk nüfusuna oranı 2001 yılında %8.7 iken 2006 yılında bu oran, aynı yaş kategorisindeki çocuklar için %6.6’ya gerilemiştir. Ancak 2001-2006 arası döneminde çocuk işgücü oranındaki bu azalış trendine rağmen 5-14 yaş grubunda yaklaşık 87 milyon çocuğun diğer bir ifade ile toplam çocuk nüfusunun %34.4’ünün eğitime katılım göstermediği ve bu oranın kız çocuklarında

erkeklere göre daha fazla olduğu belirtilmektedir (Planning Commission, India, 2007, 4-6). Hindistan’da çalışan çocukların istihdam şekillerine bakıldığında ise çocuklar, çoğunlukla halı ve ipek dokuma sektöründe zorla (forced) ve prangalı (bonded) istihdam edilmekte, bununla beraber çocuklar havai fişek üretiminde, inşaat işlerinde, “bidi” (elle sarılan sigara) sektöründe, cam işlerinde, taş ocaklarında, deri tabakhanelerinde, kibrit, kilit, taş, ayakkabı ve spor malzemeleri imalatında uzun saatler boyunca zor koşullar altında çalıştırılmaktadır (ILO, 2005, 57).

Asya ülkelerinden Bangladeş’de ise Merkezi İstatistik Bürosunun 2002-2003 dönemini kapsayan çocuk işgücü anket sonuçlarına göre, 5-17 yaş kategorisinde 42.3 milyon olan toplam çocuk nüfusunun içinde çalışan çocuk sayısı 7.4 milyondur (%17,5) ve bu çocukların yaklaşık 1,3 milyonu tehlikeli işlerde ve zor koşullar altında çalışmaktadır. Aynı yaş grubunda çalışan çocukların %56.4’ü tarım sektöründe, %25.9’u hizmet sektöründe, %17.7’si ise sanayi sektöründe faaliyet göstermektedir. Formel-enformel sektör ayrımı açısından çalışan çocukların durumuna bakıldığında ise çalışanların %92.9 gibi oldukça büyük bir bölümü enformel sektörde, %7.1’i de formel sektörde istihdam edilmektedir (ILO/IPEC, 2003, 56-76).

3.2.6.1.3 Latin Amerika Ülkeleri

Latin Amerika Bölgesinde bulunan ve bu bölgedeki çocuk işgücü oranının en fazla olduğu ülkelerden biri olan Ekvador’da 2001 yılına ait resmi istatistiklere göre 5-17 yaş grubundaki çocuk nüfusunun içinde yaklaşık 779.000 çalışan çocuk bulunmaktadır. Göreceli olarak ifade edilirse, 5-17 yaş grubundaki çocukların %21’i çalışmaktadır. Bu oran, 15-17 yaş grubundaki çocuklar için %41’e yükselmektedir. 5-17 yaş grubunda çalışan çocukların %36’sı kırsal; %11’i ise kentsel alanda ikamet etmektedir. Aynı yaş grubuna dahil çocukların yaklaşık %65’i ev işlerinde çalışmakta, kız çocukları için %71 olan bu oran, erkek çocuklar için %60’a düşmektedir. Bununla birlikte, çocukların en fazla istihdam edildiği üç sektörün sırasıyla tarım-avcılık- ormancılık (%58), ticaret (%14) ve imalat sektörü (%11) olduğu kaydedilmiştir (ILO/IPEC, 2005, 30-36).

Brezilya’da ise 2001 yılı Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre 5-14 yaş grubunda 2.2 milyon çalışan çocuk bulunmakta; bunların 1.5 milyonu erkeklerden, 0.7 milyonu kızlardan oluşmaktadır. Aynı yaş grubunda çalışan çocukların %58,7’si tarım

sektöründe, %33,5'i hizmet sektöründe ve %7,9'u sanayi sektöründe istihdam edilmektedir. Tarım sektörünün ağırlığı 5-9 yaş grubunda çalışan çocuklarda ise daha fazladır (%75,6). Çocukların çalışma sürelerine ilişkin veriler doğrultusunda 5-14 yaş grubundaki çocukların haftada ortalama 18 saat; 12-14 yaş grubunda çalışan çocukların ise haftada ortalama 20 saat veya daha fazla sürede çalıştıkları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, 5-14 ve 10-14 yaş gruplarına dahil çalışan çocukların, çalışmayan çocuklara göre daha az eğitime katılım gösterdikleri saptanmıştır (ILO/IPEC, 2007).

3.2.6.2 Gelişmiş Ülkeler

Çocukların çalışma durumu, her ne kadar azgelişmiş ülkelerde daha yaygın olsa da sanayileşme sürecini tamamlamış ülkelerde de bu durumun çeşitli örneklerine rastlanılmaktadır.

ABD'de yapılan bir araştırma pek çok çocuğun tarım sektöründe faaliyet gösterdiğini ve çocuk işçilere yönelik istismarların 1983-1990 yılları arasında %250 oranında artış gösterdiğini ortaya koymuştur. Amerikan Çalışma Bakanlığı ise 1990 yılı itibariyle yaklaşık 11 bin çocuğun yasa dışı faaliyetlerde çalıştığını açıklamıştır (UNICEF, 1997, 20). ABD'de yapılan bir diğer araştırmaya göre ise 14 ile 17 yaş arasında yaklaşık 126,000 çocuk çiftçi olarak çalışmakta ve 18 yaşın altında tarım sektöründe faaliyet gösteren çocukların %42.7'si mesleki yaralanma ve kazalardan dolayı hayatını kaybetmektedir (ILO, 2002, 26).

Avrupa ülkelerinden Portekiz'de 12 yaşındaki çocukların inşaat sektöründe oldukça ağır ve tehlikeli koşullar altında çalıştıkları (UNICEF, 1997, 12), İspanya'da da 14 yaşın altında yaklaşık 200 bin çocuğun ekonomik olarak faal olduğu, bunların büyük bir kısmının ise taşıeron firmalarda ayakkabı imalatında çalıştıkları saptanmıştır. İtalya'da ise çocuk işgücüne ilişkin yapılan son anketlerden elde edilen verilere göre 11-14 yaş grubunda yaklaşık 400 bin çocuk işgücü piyasasına dahil olmakta ve bu çocukların %10'u inşaat sektöründe zor koşullar altında çalışmaktadır (ILO, 2002, 28-30).

3.3 Çocuk İşgücünün Türkiye’deki Tarihsel Gelişimi

3.3.1 Cumhuriyet Öncesi Dönem

Tarımsal faaliyetlerin en önemli geçim kaynağı olduğu Cumhuriyet öncesi dönemde çocuklar, üretim sürecinin bir parçası olarak çalışma hayatına dahil olmuşlardır. Bu dönemde önce ahilik sistemi¹ uygulanmış daha sonra lonca örgütlenmelerine gidilmiştir (Oğan, 1996, 24). Bu bağlamda, 19.yüzyıla kadar çocuklara verilen mesleki eğitimin, ahi birlikleri ve lonca denilen teşkilatlar aracılığı ile sağlanmıştır.

Çalışma koşullarına ilişkin sayısal veriler kesin olmamakla beraber Tanzimat Dönemi’ne aittir. Gülmez (1985)’in de belirttiği üzere Tanzimat Dönemi’nde çalışma süresi son derece uzun olup bu durum pek fazla değişiklik göstermeden sonraki yıllarda da devam etmiştir. Birinci Meşrutiyeti izleyen yıllarda çalışma süresinin oldukça uzun (16 saat), ücretlerin ise oldukça düşük olduğu saptanmıştır. Söz konusu dönemde çocuk işçiliğine dair birtakım bilgilere de rastlanmıştır. Örneğin, bu dönemde Zonguldak köylülerin 13 yaşından başlayarak 50 yaşına kadar çalıştıkları bilinmektedir.

Batı ülkelerinde 18.yüzyılda başlayan sanayileşme dönemi ile birlikte Osmanlı Devleti’nde de büyük çaplı toplumsal dönüşüm yaşanmış ve bu süreçte ahi birlikleri ve devamı niteliğindeki lonca teşkilatları ortadan kalkmıştır. Akyüz (2012)’e göre, Osmanlı Devleti döneminde, kısmi bir sanayileşme ile birlikte artan işgücü gereksinimini karşılamak üzere daha önce tarımda çalışan işgücünün bir bölümü sanayi ve hizmetler sektörüne kaymıştır. Bu dönemin 1. Dünya Savaşı’na denk gelmesi, erkek işgücünde azalmaya neden olmuş ve bu açığı kapatabilmek adına çocuk ve kadınların çalışma hayatına katılımları artmıştır.

Söz konusu dönemde, devlet fabrikalarında (riştehane-i amire), sürekli olarak yurdun çeşitli bölgelerinden getirilen yüzlerce yetim çocuk çalıştırılmıştır (Quataert, 1999, 62-63). Milli mücadele döneminde ise çocuk işçiliğini önlemeye yönelik ilk yasal düzenleme olan ve aynı zamanda ilk sınırlı iş kanunu olarak ifade edilen 1921 tarihli ve 151 sayılı “Ereğli Havza-i Fahmiyesi Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik

¹ Ahilik, Ahi Evran tarafından Hacı Bektaş-i Veli tavsiyesiyle kurulan esnaf dayanışma teşkilatıdır. Aslen Horasan kökenli olup Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu’da yaşayan Türkmen halkın sanat, ticaret, ekonomi gibi çeşitli meslek alanlarında yetişmelerini sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlaki yönden yetiştiren, çalışma yaşamını iyi insan meziyetlerini esas alarak düzenleyen bir örgütlenmedir.

Kanunu” çıkarılmıştır. Bu kanun kapsamında işçi ve işveren ilişkileri düzenlenmiş, zorla çalıştırılmaya yasak getirilmiş, 18 yaşın altındaki çocukların maden ocaklarında çalıştırılmasını engelleyici hüküm getirilmiş ve günlük çalışma süresi 8 saatle sınırlandırılmıştır (Fişek ve diğ., 1997, 11). Bununla birlikte Yeni Türkiye’nin ekonomik kalkınma hamlesinin en önemli adımlarından biri olan İzmir İktisat Kongresi’nde (1923) de çalışan çocuklara yönelik düzenlemelere yer verilmiştir. Bu düzenlemelerden biri, 18 yaşından küçük çocukların maden ocaklarında çalıştırılmasının yasaklanması, bir diğeri ise sanat müesseselerinde ve gümrüklerde 12 yaşını tamamlamamış çocukların çalıştırılmaması için yatılı ve parasız kurumların açılmasıdır.

3.3.2 Cumhuriyet Sonrası Dönem

Cumhuriyet’in ilk yıllarında Türkiye’de çalışma yaşamı ve çocuk işçiliğinin genel görüntüsünde önemli bir değişiklik olduğu söylenemez. Bu dönemde ekonomik yaşantı tarımsal temele dayandığından, işgücü de bu alana yoğunlaşmış ve dönem süresince çocuk işgücü kullanımı devam etmiştir.

Cumhuriyet döneminde ise dikkati çeken hususun, ülkenin gelişmiş bölgelerinde hanehalkı büyüklüğünün azalması ve ailelerin çekirdek ailelere dönüşmesiyle çocuk işgücüne duyulan gereksinimin de azalması olduğunu belirten Bakırcı (2004), kentlerin büyüyüp gelişmesiyle ortaya çıkan kentli modern ailelerde yetişen çocuklar eğitime yönlendirilirken; kentlerde yaşayan düşük hanehalkı gelirine sahip ailelerin ve kırsal bölgelerdeki ailelerin, çocuk emeğini, hanehalkı bütçesine katkı sağlamak amacıyla kullanma eğilimine girdiklerini vurgulamıştır.

İkinci Dünya Savaşı’nın hüküm sürdüğü yıllarda ise Türkiye’de bir yandan çalışma koşulları giderek kötüleşmiş, bir yandan da çocuk işçiliğinde artışlar gözlemlenmiştir. Türkiye her ne kadar İkinci Dünya Savaşı’na girmemiş olsa da, seferberlik nedeniyle erkek işgücünün büyük bir bölümünün silah altına alınması sonucu işgücünde meydana gelen azalma daha ziyade çocuk ve kadın istihdam edilerek kapatılmaya çalışılmıştır. Makal (1999), bu dönemde çalışan çocukların oranının, 1937 yılı itibarıyla ücretliler içinde 12-16 yaş grubuna dahil çocukların oranının %54'lere ulaştığını belirtmektedir. 1940 yılında çıkartılan Milli Korunma Kanunu kapsamında çalışma yaşamına oldukça katı kurallar getirilmiştir. Nitekim Duyar ve Özener (2003), söz konusu dönemde günlük çalışma süresinin 8 saatten 11 saate çıkarıldığını,

kadınlar ve çocuklar da bu süreye tabi kılındığını, bunun sonucunda ise sanayide çalışan çocuk sayısı iki kattan fazla arttığını vurgulamaktadır.

Modernleşme çabalarının bir ürünü olan hızlı sanayileşme ve bunu takiben kırsal bölgelerden kentlere yaşanan göç olgusu kısa sürede ülkenin işgücü örüntüsünü de değiştirmiştir. Bu bağlamda kadın ve yaşlılar tarımsal faaliyetleri yürütmeye devam ederken, yetişkin erkek emeği tarım dışı alanlara kaymıştır. Toplumun yoksul ve orta gelirli tabakalarına mensup çocuklar ise aile geçimine katkı sağlamak ya da kısa yoldan meslek sahibi olmak amacıyla hem tarım hem de tarım dışı alanlarda çalışma hayatına dahil olmuşlardır.

Türkiye’de çocukların çalışmasının 1970’li yıllara gelindiğinde de devam ettiği görülmektedir. Gürses (1997)’in de belirttiği üzere, 1970 yılı nüfus sayım verilerine göre toplam nüfusu 3.694.500 olan 15-19 yaş grubunda bulunan çocukların 2.187.544’ü çalışmaktaydı. Dolayısıyla 6 milyonun biraz üzerinde olan 12-19 yaşındaki çocukların 3 milyonu işgücü piyasasına katılım göstermekteydi. Çalışan çocuklar arasında 12 yaşından küçüklerin olduğu da düşünülürse toplam çalışan çocuk sayısının daha fazla olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç itibariyle, gerek sanayi dönüşümünü tamamlamış, gerekse de Türkiye gibi bu süreci geç yakalamış ülkelerin tarihinin her döneminde rastlanılan çocuk işgücü, günümüzde de az gelişmiş ülkelerde yoğun olmakla pek çok dünya ülkesinde kullanılmaya devam etmektedir. Son yıllarda çocuk işgücünün kullanımının yasaklanmasına yönelik küresel çabalar ve alınan yasal önlemler artmıştır.

Bu konuya ilişkin başta ILO olmak üzere pek çok uluslararası kurum ve kuruluşlar tarafından çeşitli uluslararası yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Söz konusu düzenlemelerin bir çoğu Türkiye tarafından da kabul edilmiştir².

3.4 Çocuk İşgücünün Türkiye’deki Boyutları

Ülkemizde çocuk işgücü konusunun son yıllarda gündeme taşınması ve çocuk işçiliğine karşı mücadele IPEC çerçevesinde geliştirilen projelerle başlatılmıştır. IPEC çerçevesinde ILO ve TÜİK arasında yapılan anlaşmalarla 1994, 1999 ve 2006 yıllarında çocuk işgücünün boyutlarını ortaya koymak amacıyla “Hanehalkı Çocuk

² Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından onaylanan çocuk işgücünü önlemeye yönelik ulusal ve uluslararası düzenlemeler, Ek 1 ve Ek 2’de yer almaktadır.

İşgücü Anketleri” yapılmıştır. Bu anketlerin sonuçları aşağıda karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir

3.4.1 Türkiye’de Çocukların İstihdam Durumu

Tablo 3.6’den görüldüğü üzere, Türkiye’de 1994 yılında 6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocuk sayısı 2 milyon 269 bin, 1999 yılında 1 milyon 630 bin, 2006 yılında ise 958 bin’dir 1994-2006 yılları arasında kurumsal olmayan sivil nüfus artış gösterirken, 6-17 yaş grubunda yer alan çocukların istihdam oranı %15.2’den, 1999 yılında %10.3’e, 2006 yılı itibariyle de %5.9’a düşmüştür. Çocuk işgücünde meydana gelen bu düşüş; 1997 yılında zorunlu eğitimin 5 yıldan 8 yıla çıkarılmasıyla (Çelik, 2005) birlikte ILO ile işbirliği çerçevesinde çocuk işgücünü kaldırmak amacıyla IPEC tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla ve hukuki düzenlemelerle de yakinen ilişkilidir (Erbay, 2008, 42).

Tablo 3.6: Türkiye’de Çocuk İşgücü Temel Göstergeleri

	Ekim 1994	Ekim 1999	2006 IV. Dönem
Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus	59.736.000	65.422.000	72.957.000
6-17 Yaş Grubundaki Nüfus	14.968.000	15.821.000	16.264.000
İstihdam (6-17 yaş)	2.269.000	1.630.000	958.000
İstihdam Oranı (%)	%15.2	%10.3	%5.9

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de çocuk işgücü istatistikleri cinsiyet bakımından değerlendirildiğinde ise, 1994, 1999 ve 2006 yıllarında 6-17 yaş grubunda ekonomik faaliyette bulunan çocukların büyük çoğunluğunun erkeklerden oluştuğu, bununla beraber kız çocuklarının da azımsanmayacak bir oranda işgücü piyasasında yer aldıkları görülmektedir. 2006 yılı uygulamasına göre çalışan çocukların 632 bini erkeklerden, 326 bini ise kız çocuklarından oluşmaktadır. Oransal açıdan ifade edildiğinde, erkek çocuklarının yaklaşık %66’sı, kız çocuklarının ise yaklaşık %34’ü istihdam edilmektedir (Tablo 3.7).

Tablo 3.7: Türkiye’de Çalışan Çocukların Cinsiyete Göre Dağılımı

	Ekim 1994	Ekim 1999	2006 IV.Dönem
İstihdam (6-17 yaş)	2.269.000	1.630.000	958.000
Kız	898.000	675.000	326.000
Erkek	1.372.000	955.000	632.000

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocukların kent ve kırsal ayrımındaki dağılımı cinsiyete göre incelendiğinde, kırsal alanda istihdam edilen erkek ve kız çocuk sayısının 1994-2006 döneminde hızlı bir düşüş sergilediği görülmektedir.

1994 yılında kırsal alanda istihdam edilen erkek çocuk sayısı 893 bin iken bu sayı 2006 yılında 295 bine, kız çocuklarının sayısı da 765 binden 306 bine gerilemiştir. Bununla birlikte kentsel alanlarda istihdam edilen erkek çocuk sayısı ilgili yıllar itibariyle düşerken, kız çocuk sayısı 1999 yılından 2006 yılına artış göstermiştir.

Kırsal ve kentsel alanlarda istihdam edilen 6-17 yaş grubundaki kız ve erkek çocuklarının bu alanlarda aynı yaş grubundaki toplam istihdam içindeki payına bakıldığında ise, 1994 yılında kırsal alanlarda toplam istihdamın %46.1’ini kız çocukları oluştururken 2006 yılında kırsal alandaki istihdam içinde kız çocuklarının payı %41’e düşmüştür. Bu durumun tersine kentsel alanlarda aynı süreçte toplam istihdam içinde kız çocuklarının oranı %21.5’den %26.3’e yükselmiştir.

Bu bağlamda uygulama dönemleri itibariyle kırsal ve kentsel alanda istihdamın cinsiyete göre dağılımında, kırsal alanlarda kız çocukları lehine bir değişim söz konusu iken kentsel alanlardaki değişimin ters yönlü olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 3.8).

Tablo 3.8: Türkiye’de Çalışan Çocukların Kır-Kent Ayrımına Göre Dağılımı (Bin)

Yaş Grubu	Kurumsal Olmayan Sivil Nüfus			İstihdam Edilenler			İstihdam Oranı (%)		
6-17 Yaş	1994	1999	2006	1994	1999	2006	1994	1999	2006
KENT	7.858	9.011	9.901	609	478	457	7.8	5.3	4.6
Erkek	4.021	4.586	5.099	478	362	337	11.9	7.9	6.6
Kız	3.837	4.425	4.802	131	116	120	3.4	2.6	2.5
KIR	7.110	6.811	6.363	1.658	1.152	501	23.3	16.9	7.9
Erkek	3.607	3.436	9.094	893	593	295	24.8	17.3	9.6
Kız	3.503	3.575	3.269	765	559	206	21.8	16.6	6.3

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de çalışan çocuklar, tarım sektörü-tarım dışı sektör ayrımı açısından ele alındığında ise çalışan çocukların büyük bir bölümü tarım sektöründe istihdam edilmektedir. Tablo 3.9’dan da görüleceği üzere, 1994-2006 döneminde 6-14 ve 6-17 yaş grubunda istihdam edilen çocuk sayısı tarım sektöründe, tarım dışı sektörlerle göre daha fazladır.

15-17 yaş grubunda ise 1994 ve 1999 yıllarında tarım sektöründe istihdam edilen çocuk sayısı tarım dışı sektörlerde istihdam edilen çocuk sayısına göre daha fazla iken 2006 yılında bu durum tersine dönmüştür.

2006 yılında 15-17 yaş grubunda istihdam edilen çocuk sayısı, tarım sektöründe 210 bin; tarım dışı sektörde ise 428 bin’dir.

Tablo 3.9’da dikkati çeken bir diğer önemli nokta ise uygulama yılları itibariyle tarım sektöründe istihdam edilen çocuk sayısının, tarım dışı sektörde istihdam edilenlere göre daha hızlı bir düşüş göstermesidir. Bu bağlamda, 6-17 yaş grubunda 1994 yılında tarım sektöründe istihdam edilen çocuk sayısı 1.5 milyon iken bu sayı, 1999 yılında 990 bin’e 2006 yılında ise 393 bin’e gerilemiştir.

Tablo 3.9: Türkiye’de Çalışan Çocukların Tarım-Tarım Dışı Ayrımına Göre Dağılımı (Bin)

	Tarım			Tarım Dışı		
Yaş Grubu	1994	1999	2006	1994	1999	2006
6-14	730	461	183	228	148	137
15-17	779	529	210	532	492	428
Toplam (6-17)	1.510	990	393	759	640	565

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.4.2 Türkiye’de Çalışan Çocukların Sektörel Dağılımı

Türkiye’de, 1994-2006 döneminde çalışan çocukların ana sektörler göre dağılımına bakıldığında, tarım sektöründe 6-14 yaş grubunda çalışan çocuk sayısının 1994 yılında 730 bin’den, 2006 yılında 182 bin’e, sanayi sektöründe aynı yaş grubunda çalışan çocuk sayısının 106 bin’den 50 bin’e, hizmetler sektöründe ise çalışan çocukların 71 bin’den 21 bin’e gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla uygulama dönemleri itibariyle tarım, sanayi ve hizmet sektöründe istihdam edilen çocuk sayısı azalmış ve bu azalış, en fazla tarım sektöründe meydana gelmiştir.

Ticaret sektöründe istihdam edilen çocuk sayısı ise 1994 yılında toplamda 18 bin iken 1999 yılında 159 bin’e düşmüş ancak 2006 yılında bu sayı 205 bin’e yükselmiştir. Her ne kadar tarım sektöründe istihdam edilen çocuk sayısında yıllar itibariyle hızlı bir düşüş yaşanmışsa da, bu sektör hala tüm dönemlerde çocukların en çok çalıştığı sektör olarak ağırlığını korumaktadır (Tablo 3.10).

Tablo 3.10: Türkiye’de Çalışan Çocukların Ana Sektörlere Göre Dağılımı

Ekonomik Faaliyet Kolu	Yaş Grubu		
	6-17	6-14	15-17
TOPLAM			
Ekim 1994	2.269.000	958.000	1.311.000
Ekim 1999	163.000	609.000	1.020.000
2006 IV.Dönem	958.000	302.000	638.000
TARIM			
Ekim 1994	1.510.000	730.000	779.000
Ekim 1999	990.000	461.000	529.000
2006 IV.Dönem	393.000	183.000	210.000
SANAYİ			
Ekim 1994	385.000	106.000	279.000
Ekim 1999	322.000	70.000	252.000
2006 IV.Dönem	272.000	51.000	221.000
TİCARET			
Ekim 1994	180.000	50.000	130.000
Ekim 1999	159.000	31.000	128.000
2006 IV.Dönem	205.000	65.000	140.000
HİZMET			
Ekim 1994	195.000	71.000	123.000
Ekim 1999	159.000	47.000	112.000
2006 IV.Dönem	88.000	21.000	26.000

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.4.3 Türkiye’de Çalışan Çocukların İşteki Durumları

Tablo 3.11’de, 6-17 yaş grubunda çalışan çocukların işteki durumlarına göre dağılımı verilmiştir. Bu dağılıma bakıldığında, 1994 ve 1999 yıllarında ekonomik işlerde çalışan çocukların büyük bir kısmının ücretsiz aile işçilerinden oluştuğu, daha sonra da sırasıyla ücretli ve yevmiyeli çalışanlar ile kendi hesabına veya işveren olarak çalışanların geldiği görülmektedir. Bununla birlikte, ücretsiz aile işçisi olarak çalışan çocukların toplam çocuk istihdamı içindeki payı 1994 yılında %70’e yakın iken bu oran, 2006 yılında %44’e gerilemiştir.

1994 yılında %29 olan aynı yaş grubundaki çocuk istihdamı içinde ücretli çocuk istihdamının payı ise, 2006 yılında %53’e yükselmiştir. Dolayısıyla bu dönem boyunca tarım sektörünün payının azalıp tarım dışı sektörün ağırlığının artmasına paralel olarak çocuk istihdamında önemli ölçüde ücretlileşme söz konusu olmuştur.

Tablo 3.11’de yer alan veriler doğrultusunda dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli nokta ise çocuk istihdamındaki azalışın, çocukların işteki durumlarına bağlı olarak farklılıklar göstermesidir. 1994-2006 döneminde ücretsiz aile işçiliğindeki azalma oldukça fazla iken (%73); ücretli çocuk istihdamında bu azalış çok daha yavaş gerçekleşmiştir (%21). Diğer bir ifade ile ücretli çocuk istihdamında yıllar itibariyle oldukça sınırlı bir düşüş yaşanmıştır.

Tablo 3.11: Türkiye’de Çalışan Çocukların İşteki Durumlarına Göre Dağılımı (Bin-Yüzde)

	1994 Ekim		1999 Ekim		2006 IV. Dönem	
İstihdam (6-17 yaş)	2269		1630		958	
Ücretli ve yevmiyeli	648	%29	617	%38	513	%53
Kendi hesabına veya işveren	52	%2	28	%2	26	%3
Ücretsiz aile işçisi	1570	%69	985	%60	420	%43.7

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

3.2.4 Türkiye’de Çocukların Eğitime Katılım Durumu

Tablo 3.12’de, 1994-2006 dönemi boyunca 6-17 yaş grubundaki kız ve erkek çocuklarının eğitime devam oranları görülmektedir. Buna göre söz konusu yaş grubuna dahil hem kız hem de erkek çocuklarının ilgili yıllar itibariyle eğitime devam oranları artış göstermiştir. Çocuk istihdamındaki azalışın aksine, 6-17 yaş grubundaki çocukların eğitime devam oranlarının 1994’de %75.4’den, 1999’da %79.1’e ve 2006’da %84.7’ye yükseldiği görülmektedir.

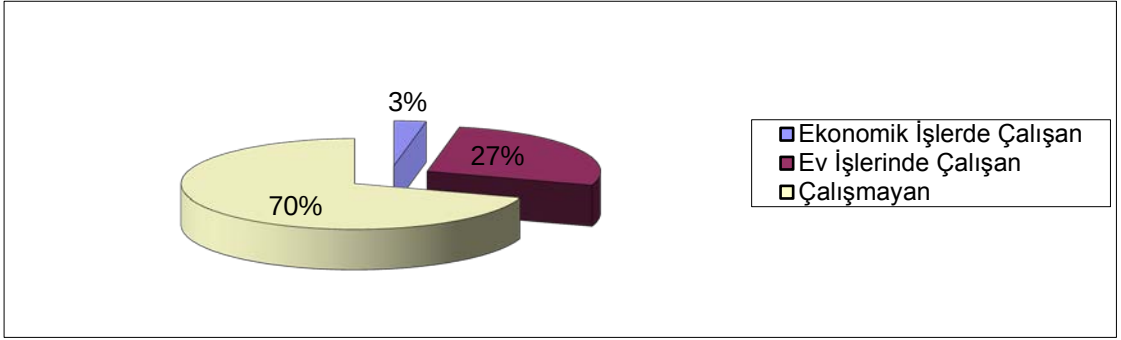
Tablo 3.12: Türkiye’de 6-17 Yaş Grubundaki Çocukların Eğitime Devam Oranları

	Ekim 1994	Ekim 1999	2006 IV. Dönem
Kız	%70.3	%74.9	%81.9
Erkek	%80.2	%83.4	%87.5
Toplam	%75.4	%79.2	%84.7

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Erkek çocukları için bu oranlar, sırasıyla %80.2; %83.4; %87.5 iken, kız çocukları için %70.3; %74.9 ve %81.9' dur. Bu oranlardan da anlaşılacağı üzere 1994-2006 dönemi süresince kız çocuklarının eğitime devam oranlarında genel bir iyileşme gözlemlense de erkek çocuklarının eğitime devam oranı, kız çocuklarına göre daha fazladır. Ancak her ne kadar 6-17 yaş grubundaki kız ve erkek çocuklarının eğitime devam oranlarındaki artışa paralel olarak istihdam oranlarında azalış söz konusu olsa da aynı durum, ev işlerinde çalışan çocuklar için geçerli değildir.

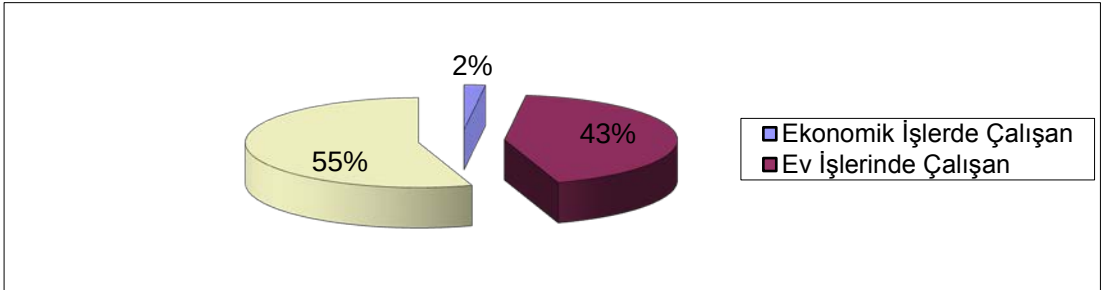
Şekil 3.7'de 1999 yılında eğitime devam eden 6-17 yaş grubundaki çocukların %27'sinin ev işlerinde, %3'ünün ekonomik işlerde çalışmakta olduğu, %70'inin ise sadece eğitime devam ettiği ve çalışmadığı görülmektedir.

Şekil 3.7: Türkiye'de 6-17 Yaş Grubunda Eğitime Devam Eden Çocukların Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (1999)

Kaynak: TÜİK, 2007'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3.8'de ise 2006 yılında eğitime devam eden aynı yaş grubuna dahil çocukların %43'ünün ev işlerinde, %2'sinin ekonomik işlerde çalışmakta olduğu, %55'inin ise çalışmadığı görülmektedir.

Şekil 3.8: Türkiye'de 6-17 Yaş Grubunda Eğitime Devam Eden Çocukların Çalışma Durumuna Göre Dağılımı (2006)

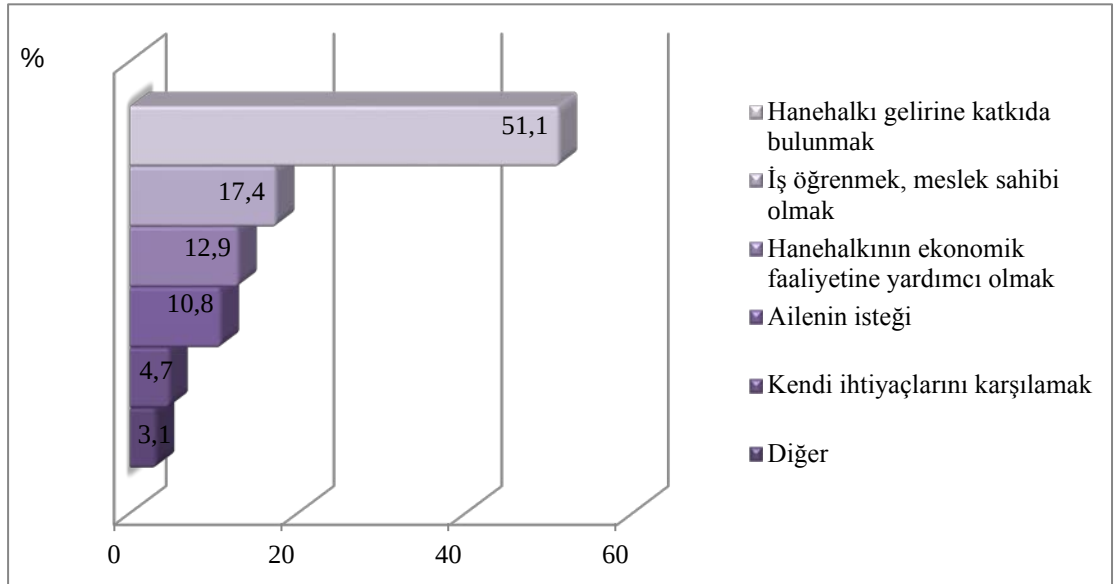
Kaynak: TÜİK, 2007'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3.7 ve Şekil 3.8 birlikte yorumlandığında; 6-17 yaş grubunda eğitime devam eden çocukların içinde, ekonomik faaliyette bulunan çocukların oranı 1999’da %3’den 2006’da %2’ye düşmüştür ancak aynı dönem itibariyle ev işlerinde çalışan çocukların oranı %27’den %43’e yükselmiştir.

3.4.5 Türkiye’de Çalışan Çocukların Çalışma Nedenleri

Türkiye’de çalışan çocukların çalışma nedenleri 2006 yılı bazında irdelendiğinde, çalışma nedenlerinin başında % 51.1 ile “hanehalkı gelirine katkıda bulunmak” gelirken, ikinci sırada %17.4 ile iş öğrenmek, meslek sahibi olmak, üçüncü sırada ise %12.9 ile “hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak” yer almaktadır.

Sıralanan tüm bu nedenlerin dışında, “ailenin isteği” üzerine çalıştığını belirten çocukların oranı %10.8; “kendi ihtiyaçlarını karşılamak” için çalışan çocukların oranı ise %4.7’dir (Şekil 3.9).

Şekil 3.9: Türkiye’de Çalışan Çocukların Çalışma Nedenleri

Kaynak: TÜİK, 2007’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Sonuç olarak, kökeninde sosyo-ekonomik sorunlar, dengesiz sanayileşme, örgün eğitimin başarısızlığı, göç ve nüfus artışı, toplumsal normlar gibi çeşitli unsurlar barındıran ve bunların karşılıklı etkileşiminin bir ürünü olan çocuk işgücü, Türkiye’de de hala toplumsal bir sorun olarak varlığını devam ettirmektedir. Bu sorunun kayıt-dışı sektörün yaygın olmasıyla da yakinen bağlantısı vardır.

Yapısallaşmış sektör olarak da tanımlanan kayıt-dışı sektör atölye tipi küçük işletmelerden, küçük aile işletmelerine ve sokak satıcılığına kadar çeşitli faaliyetleri içinde barındırmaktadır (Baştaymaz, 2000, 294). Yapılan araştırmalar da göstermektedir ki çocuk işçiler büyük oranda küçük işletmelerde ve kayıt-dışı sektörde istihdam edilmektedir (ILO, 1996, 5).

Çelik (2005)'e göre ülkemizde çocuk işgücünün ortadan kaldırılmasına ilişkin hukuksal düzenlemelere ve zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılmasına rağmen, kayıt-dışı sektörün geniş boyutu, yasaların uygulanması ve denetimi konusunda gösterilen idari ve siyasi zafiyet tüm bu hukuksal düzenlemelerin kısa vadede sonuç vermesini engellemektedir.

Bu bağlamda her ne kadar bu konuya ilişkin resmi istatistikler, çalışan çocuk sayısında yıllar itibariyle azalma olduğuna işaret etse de yasadışı işlerde, ev işlerinde, geçici ve mevsimlik işlerde ve sokakta çalışan çocukların, resmi istatistiklere yansımadağı göz önünde bulundurulduğunda çocuk işgücü sorunu ülkemizde hala önemini korumaktadır.

4. ÇOCUK İŞGÜCÜ ÜZERİNE EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde, çocuk işgücü, 20 ülkenin³ 1990-2005 dönemine ilişkin verileri kullanılarak panel veri yöntemi ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Analizin kapsadığı dönem ve değişkenler verilerin bulunabilirliği dikkate alınarak saptanmıştır. Bu doğrultuda, bölümde, öncelikle panel veri analiz yöntemi ile panel veri modellerinden sabit ve rassal etkiler modeli kısaca anlatılmıştır. Daha sonra çalışmada kullanılan veri seti ve değişkenler açıklanmış ve elde edilen ampirik bulgular değerlendirilmiştir.

4.1 Metodoloji: Panel Veri Analizi

Ülkeler, firmalar, hanehalkları ve bireylerin kesit gözlemlerinin belli bir zaman süresi boyunca bir araya getirilmesi olarak tanımlanan panel veri (Wooldridge, 2002, 408) kesitlere ait zaman serileri veya zaman serilerine ait kesit verileri şeklinde de ifade edilmektedir (Greene, 2003, 283-284). Bir diğer deyişle, değişkenlerin bir zaman aralığı üzerindeki değerlerini ve bu değerlerin farklı değişkenler için birbiriyle karşılaştırılmasına dayanan zaman serileri ve tek bir zaman noktasında farklı değişkenlerin incelenmesine dayanan yatay kesit verileri bir arada kullanıldığında panel veri analizi yöntemi uygulanmaktadır.

Panel veriler bireyler, hanehalkı, firmalar veya ülkeler şeklindeki her bir kesit için eşit uzunlukta zaman serilerinden meydana gelmişse dengeli (balanced) panel veriler, farklı uzunluktaki zaman serilerinden meydana gelmişse dengesiz (unbalanced) panel veriler şeklinde adlandırılmaktadır (Greene, 2003, 293).

Panel veri yöntemi kesit ya da zaman serisi ile karşılaştırıldığında birtakım avantajlara sahiptir. Panel veri yönteminin avantajları şu şekilde sıralanabilir (Baltagi, 2005, 4-6; Maytas ve Sevestre, 2008, 26):

³ Panel veri analizi uygulanan ülkeler şunlardır: Arjantin, Bangladeş, Bolivya, Brezilya, Kosta Rika, Ekvador, El Salvador, Endonezya, Madagaskar, Nepal, Meksika, Nikaragua, Pakistan, Peru, Senegal, Tayland, Türkiye, Portekiz, Yunanistan ve Hindistan.

- i. Panel veri analizi bireyler, hanehalkları, firmalar ve ülkeler gibi birimler arasındaki heterojenliğin kontrol edilmesine imkan sağlarken, zaman serisi ve kesit veri analizlerinde birimler arasındaki heterojenlik hesaba katılmamaktadır.
- ii. Panel veri analizi, yatay kesit ya da zaman serisi yöntemlerine göre daha kompleks ve karmaşık davranış modellerinin test edilmesine yardımcı olmaktadır.
- iii. Panel veri analizinde daha fazla değişken kullanılmakta ve değişkenler arasında daha az çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity) sorunu yaşanmaktadır.
- iv. Panel veri analizinde daha fazla sayıda gözlem sayısının olması serbestlik derecesini arttırarak etkinliğin artmasını sağlamaktadır.
- v. Yatay kesit verisi kullanılarak yapılan tahminlerde sadece birimler arasındaki farklılıklar incelenebilirken panel veri analizi ile hem birimler hem de bir birim içerisinde zamanla meydana gelen farklılıklar birlikte incelenebilmektedir.

Panel veri kullanılarak oluşturulan regresyon modelleri “*Panel Veri Regresyon Modelleri*” olarak ifade edilmektedir (Gujarati, 2003, 636).

Temel panel veri regresyon modelini şu şekilde göstermek mümkündür:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1it} X_{1it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + e_{it} \quad (4.1)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad t = 1, 2, \dots, T$$

Eşitlik (4.1)’de Y , bağımlı değişkeni, X , k adet açıklayıcı değişkeni, e ise hata terimini ifade etmektedir. Alt indisdeki i kesit veri boyutunu bir diğer deyişle hanehalkını, bireyleri, firmaları ve ülkeleri; t ise zaman serisi boyutunu göstermektedir. Bu eşitlikte açıklayıcı değişkenler tarafından gözlemlenemeyen, zamandan bağımsız ancak kesitlere özgü özellikleri içeren bireysel etki söz konusudur ve birimlere özgü farklılıklar, kendini hata terimi içinde göstermektedir. Bu tür modeller “*Tek Taraflı Hata Bileşeni Regresyon Modeli*” olarak adlandırılmaktadır (Baltagi, 2005, 11-12). Bu modellerde hata terimi şu şekilde ifade edilmektedir:

$$e_{it} = \mu_i + v_{it} \quad (4.2)$$

Eşitlik (4.2)'de bireysel etki olarak adlandırılan “ μ_i ” zamana bağlı olmayan ancak kesitten kesite farklılık gösteren bireysel etkileri ifade etmektedir. “ ν_{it} ” ise hem zamana hem de kesitten kesite farklılık gösteren stokastik hata terimini göstermektedir.

Tek taraflı hata bileşeni regresyon modellerinden farklı olarak gözlenemeyen zaman etkilerini de içeren modeller “*Çift Taraflı Hata Bileşeni Regresyon Modeli*” olarak adlandırılmaktadır. Bir diğer ifadeyle bu tür modellerde, bireysel etkilerin yanı sıra, öngüremeyen ve kesitten kesite sabit kalan fakat zaman içinde değişen bir bileşen yer almakta ve şu şekilde gösterilmektedir:

$$e_{it} = \mu_i + \lambda_t + \nu_{it} \quad (4.3)$$

Eşitlik (4.3)'de “ λ_t ” terimi gözlenemeyen zaman etkisini temsil etmektedir. Dolayısıyla çift taraflı hata bileşeni regresyon modeli, kesit etkisi “ μ_i ”, stokastik hata terimi “ ν_{it} ” ve gözlenemeyen zaman etkisinden “ λ_t ” oluşmaktadır.

4.1.1 Panel Veri Modelleri

Panel veri modelleri, parametrelerinin birim ve zamana göre değer almasına bağlı olarak ayırma tabi tutulmaktadır. Aşağıda, panel veri modellerinden, Birleştirilmiş En Küçük Kareler Modeli (Pooled OLS, POLS), Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects) ve Rassal Etkiler Modeli (Random Effects) kısaca anlatılmıştır.

4.1.1.1 Birleştirilmiş En Küçük Kareler Modeli (POLS)

Bireylere özgü etkilerin ve zaman etkilerinin olmadığı gözönünde bulundurularak, havuzlanmış verilerle bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkilerini araştıran modeller “*Birleştirilmiş En Küçük Kareler Modeli*” olarak adlandırılmaktadır.

En Küçük Kareler (OLS) yöntemi ile tahmin edilebilen bu modelde, bireysel etkilerin, birimler arasında ortak ve sabit olduğu varsayımı geçerlidir (Dinardo, 1997, 394). Hem sabit hem de eğim katsayılarının sabit olduğu bu model şu şekilde gösterilebilir:

$$Y_{it} = \alpha + \beta X_{it} + e_{it} \quad (4.4)$$

Bu model, birimler arası farklılıklar ile birimler arasında zaman içinde meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişimleri bir diğer ifade ile dışlanan etkileri modele dahil etmediğinden, dışlanan etkilerin modele dahil edilmesi amacıyla sabit ve rassal etkili modeller geliştirilmiştir.

4.1.1.2 Sabit Etkiler Modeli (Fixed Effects Model)

Panel veri yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda, birimlere veya birimlere ve zamana göre ortaya çıkan farklılıklardan kaynaklanan değişimin incelenebileceği yöntemlerden biri “*Sabit Etkiler Modeli*”dir.

Sabit etkiler modelinde, β ile gösterilen eğim katsayıları sabittir fakat sabit katsayıları, yalnızca bireysel birimlere, yalnızca zamana veya hem birimlere hem de zamana göre değişmektedir (Gujarati, 2003, 640). Bir diğer deyişle sabit etkiler modelinde, birimler arası farklılıklar, sabit terimdeki farklılıklarla ortaya koyulmaktadır.

Panel veri setinde kesitler arasında farklılık sözkonusu iken zamana bağlı bir farklılaşma yoksa bu regresyon modeli “*Tek Yönlü ve Kesite Bağlı Sabit Etkiler Modeli*” olarak adlandırılmaktadır. Farklılaşmanın yalnızca zamana bağlı olarak olduğu modeller ise “*Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli*” olarak ifade edilmektedir (Hsiao, 2002, 30).

Tek Yönlü Sabit Etkiler Modelini şu şekilde göstermek mümkündür:

$$Y_{it} = (\alpha_{it} + \mu_{it}) + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (4.4)$$

Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli ise şu şekilde ifade edilmektedir:

$$Y_{it} = (\alpha_{it} + \mu_{it} + \lambda_{it}) + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + e_{it} \quad (4.5)$$

Eşitlik (4.4) ve (4.5)'de yer alan hata terimi, e_{it} 'nin bağımsız ve özdeş olarak dağıldığı kabul edilmiştir ($e_{it} \sim \text{IID}(0, \sigma_e^2)$). Bununla birlikte her bir X_{it} değerinin e_{it} değerinden bağımsız olduğu varsayılmıştır (Baltagi, 2005, 12).

Literatürde “*En Küçük Kareler Kukla Değişkenleri*” (*Least Squares Dummy Variables-LSDV*) olarak da bilinen sabit etkiler modelinde, gözlenemeyen ve zamandan bağımsız etkilerin (μ_i), modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerle (X_{it}) ilişkili olduğu varsayılmıştır (Greene, 2003, 285-287). Bir diğer ifadeyle sabit etkiler modelinde $E(\mu_i | X_i) \neq 0$ 'dır.

Sabit etkiler modelinde, gözlenemeyen bireysel etkiler, modelde yer alan değişkenlerden kendi zaman ortalamaları alınarak yok edilmektedir. Bu şekilde sabit etkiler modelinin yeniden oluşturulmasına “*Sabit Etkiler Dönüştürmesi* veya “*Within Dönüştürmesi*” adı verilmektedir.

Sabit etkiler modeli, tahmin etme ve yorumlama bakımından göreceli olarak kolay olduğu için daha yaygın bir kullanıma sahiptir. Fakat, panel veri analizinde birey sayısının fazla olduğu durumlarda sabit etkiler modelinin kullanımı sakıncalıdır. Çünkü gözlem sayısı artarken kukla değişkenlerin sayısı da artmakta ve bu durumda fazladan kullanılan kukla değişkenler, tahmin edicilerde çoklu bağlantı problemine yol açmaktadırlar (Baltagi, 2005, 13).

4.1.1.2 Rassal Etkiler Modeli (Random Effects Model)

Panel veri ile yapılan çalışmalarda birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen farklılıklardan kaynaklanan değişimin incelenebileceği bir diğer yöntem ise “*Rassal Etkiler Modeli*”dir.

Rassal etkiler modellerinde birimlere veya birimlere ve zamana göre meydana gelen değişiklikler, modele hata teriminin bir bileşeni olarak dahil edilmektedir (Baltagi, 2005, 15). Birleşik hata terimi, birimlere ve panele özgü hata terimleri (sırasıyla μ_i ve v_{it}) olmak üzere iki bileşenden oluşmaktadır. Hata teriminin yapısına bağlı olarak Tek Yönlü Rassal Etkiler Modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{1it}X_{1it} + \dots + \beta_{kit}X_{kit} + (\mu_i + v_{it}) \quad (4.6)$$

Eşitlik (4.6)'dan görüldüğü üzere, hata terimi iki bileşenden oluşmaktadır. Bu hata terimlerinden μ_i , zamandan bağımsız ve kesitten kesite farklılık gösteren bireysel gözlenemeyen etkileri; ν_{it} ise hem zamana hem de kesite göre değişim gösteren geri kalan hata terimini ifade etmektedir. Hata teriminin bu yapısı nedeniyle rassal etkiler modeli, “*Hata Terimleri Bileşenleri (Error Components) Modeli*” olarak da adlandırılmaktadır. Rassal etkiler modelinin hata terimi ve bileşenleriyle ilgili temel varsayımları ise şunlardır:

i. Hem birimlere hem de panele özgü hata terimleri bağımsız ve özdeş ($\mu_i \sim IID(0, \sigma^2_\mu$ ve $\nu_{it} \sim IID(0, \sigma^2_\nu)$ dağılıma sahiptir:

$$E(\mu_i | X_i) = E(\mu_i) = 0$$

$$E(\nu_{it} | \mu_i, X_i) = 0$$

$$\text{Var}(\mu_i | X_i) = \sigma^2_\mu$$

$$\text{Var}(\nu_{it} | \mu_i, X_i) = \sigma^2_\nu$$

ii. Açıklayıcı değişkenlerle birleşik hata terimi geçmiş, şimdiki ve gelecek dönemler itibarıyla ilişkisizdir. Bir diğer ifadeyle kesin dışsallık varsayımı söz konusudur:

$$E(u_{it} | X_i) = 0$$

iii. Birleşik hata teriminin varyansı μ_i 'lerin varyansı ve ν_{it} 'lerin varyansının toplamına eşittir:

$$\text{Var}(u_{it} | X_i) = \sigma^2_\mu + \sigma^2_\nu$$

iv. Birleşik hata teriminin ardışık değerleri ilişkilidir:

$$E(u_{it} u_{is} | X_i) = \sigma^2_\mu$$

Rassal etkiler modelinde, hata teriminin yapısı nedeniyle karşılaşılan ardışık bağımlılık (*serial correlation*) sorunu *Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS)* dönüşümü yapılarak giderilmektedir.

4.2 Çalışmada Kullanılan Veri Seti ve Değişkenlerin Açıklanması

4.2.1 Veri Setinin Açıklanması

Çocuk işgücünü panel veri yöntemi ile analiz etmeye yönelik oluşturulan modelin bağımlı ve bağımsız değişkenleri için çeşitli kaynaklarda yer alan veriler kullanılmıştır.

Söz konusu veriler, Dünya Bankası tarafından yayınlanan Dünya Kalkınma Göstergelerinden (World Development Indicators) ve Uluslararası Çalışma Örgütü tarafından yayınlanan İşgücü İstatistiklerinden (LABORSTA) alınmıştır. 20 ülkeye ait bu veriler, 1990-2005 dönemini kapsamaktadır.

4.2.2 Değişkenlerin Açıklanması

Modelde yer alan değişkenler, çalışmanın literatür özeti bölümünde incelenen çocuk işgücü üzerine yapılmış çalışmalardan temel alınarak belirlenmiştir. Modelde bağımlı değişken olarak yer alan çocuk işgücü; 10-14 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılım oranı şeklinde ifade edilmiştir. Kişi başına düşen reel GSYİH ile beşeri sermayeyi temsil eden ilk öğretime katılım oranı, orta dereceli öğretime katılım oranı, ilk öğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı ve kamu eğitim harcamaları bağımsız değişkenler olarak modelde yer almıştır. Bu değişkenlere ilaveten, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin çocuk işgücü üzerindeki etkisini incelemek amacıyla da gini endeksi bağımsız değişken olarak modelde kullanılmıştır.

Çocuk işgücü üzerinde yapılmış çalışmalarda var olan genel kanı, çocuk işgücü ve kişi başına düşen gelir arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğu doğrultusundadır. Aynı şekilde, literatürde, beşeri sermaye birikiminin çocuk işgücü üzerindeki negatif yönlü etkisine dikkat çeken ve bu görüşü savunan çalışmalar da mevcuttur. Fazla olmamakla beraber, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin çocuk işgücü üzerindeki etkilerini inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardaki genel görüş ise çocuk işgücü ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler arasında pozitif bir ilişkinin olduğu yönündedir.

Çocuk işgücü ve hanehalkı geliri arasındaki ilişkiyi ele alan ve hanehalkı geliri ve çocuk işgücü arasındaki negatif yönlü ilişkiye dikkat çeken ampirik çalışmalardan biri Edmons (2003) tarafından yapılmış ve çalışmada çocuğun ekonomik

faaliyetlerde bulunma nedenlerinden en önemlisinin düşük hane halkı geliri olduğu belirtilmiştir.

Hanehalkının ekonomik koşullarında meydana gelen iyileşmelerin çocuk işgücü arzı üzerindeki etkilerini ampirik açıdan ve Vietnam'a özgü bir panel veri seti üzerinden analiz eden Edmons (2003), çalışmasında, 1993-1998 dönemindeki çocuk işçilik oranları, yoksulluk sınırı ve hanehalkı yetişkin geliri verilerini kullanmıştır. Tahmin edilen modele dayanarak yoksulluktan kurtulan hanehalklarının ekonomik koşullarında meydana gelen iyileşmelerin, çocuk işgücüne katılımı da meydana gelen azalmanın %80'nini açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgudan hareketle iktisadi gelişme ile çocuk işgücüne katılım oranı arasındaki ilişkinin negatif yönlü olduğunu savunan yazarın bu görüşünü destekler nitelikte bir çalışma da Mısır'a ait verileri kullanan Wahba (2002) tarafından yapılmıştır.

Mısır'a özgü veri seti üzerinden, yetişkin ücretleri ve çocuk işgücü arzı arasındaki ilişkiyi ele alan Wahba (2002), elde ettiği ampirik bulgular çerçevesinde, Mısır'da yetişkin ücretlerinde meydana gelen %10'luk bir artışın, erkek çocuklarının işgücü piyasasına katılma oranını %22; kız çocuklarının işgücü piyasasına katılma oranını ise %13 azaltacağını tespit etmiş ve bu bağlamda yetişkin ücretlerinin, çocuk işgücü arzının temel belirleyici faktörü olduğunu ileri sürmüştür. Benzer şekilde, Horrel ve Humphries (1995) tarafından yapılan ampirik çalışmada yetişkin ücretleri ve çocuk işgücü arasında güçlü bir negatif ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

148 ülkeye özgü çocuk işgücü oranı ve kişi başına düşen gelir verilerini kullanarak, yoksulluk ve çocuk işgücü arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan Sunal (2011), çocuk işgücü ve kişi başına düşen ortalama gelir arasında negatif ve anlamlı (-0,53) bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çocuk işgücü ve kişi başına düşen gelir arasındaki ilişkiyi 206 ülkenin veri setine dayanarak, 1980-1997 dönemini kapsayan yıllar itibarıyla panel veri yöntemi ile analiz eden Becchetti ve Trovato (2002), 10-14 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılım oranı ile kişi başına düşen reel GSYİH arasında negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Kişi başına düşen reel GSYİH'daki bir standart sapmalı artışın, çocuk işgücü oranını %0.3 puan azaltacağı sonucuna ulaşan yazarlar, bu bulgudan hareketle, kişi başına düşen gelirin, çocuk işgücünün temel belirleyici faktörü olduğu görüşünü desteklemişlerdir.

Bununla birlikte, çalışmalarında, beşeri sermaye birikiminin çocuk işgücü üzerindeki etkisine de dikkat çeken yazarlar, tahmin ettikleri modellerine, açıklayıcı değişkenler olarak yetişkin okuma yazma oranını ve eğitimin kalitesini ifade eden öğrenci/öğretmen oranını da dahil etmişlerdir. Buna göre yazarlar, çocuk işgücü ile yetişkinlerin eğitim düzeyi arasında negatif yönlü; öğrenci/öğretmen oranını ile de pozitif yönlü ilişkinin olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çalışmasında, gelişmekte olan ülkelerin yatay kesit verilerini kullanarak çocuk işgücünün belirleyicilerini ortaya koymaya çalışan Ahmed (1999), elde ettiği ampirik bulgulara dayanarak, 10-14 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılımı ile kişi başına düşen GSMH, yetişkin okuma yazma oranı ve ilk öğretime katılım oranı arasında negatif yönlü; gini endeksi ile de pozitif yönlü ilişkinin olduğunu belirtmiştir.

Bununla birlikte sözkonusu çalışmada, gelişmekte olan ülkelerde çocuk işgücündeki değişkenliğin %65'inin kişi başına düşen GSMH, yetişkin okuma yazma oranı, ilk öğretime katılım oranı ve gini endeksi değişkenlerinde meydana gelen değişkenlikle açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çocuk işgücü, ticari liberizasyon, beşeri sermaye ve teknoloji arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemiyle analiz eden Bonnal (2007), çalışmasında, 101 ülkenin 1980-2004 dönemine ilişkin verilerini kullanmıştır. *Araç Değişkenler (Instrumental Variables)* yöntemi kullanılarak tahmin edilen modelin sonucuna göre, ticari liberizasyon, beşeri sermaye birikimi ve teknolojik gelişmenin çocuk işgücü üzerinde negatif ve güçlü bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Aynı çalışmada, kişi başına düşen gelir ile çocuk işgücü arasında da negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Buna göre kişi başına düşen reel GSYİH'da meydana gelen bir standart sapmalık artış, çocuk işgücü oranını % 2.51 puan azaltacaktır. Bununla birlikte, yazarlar, kamu eğitim harcamalarındaki bir standart sapmalık artışın çocuk işgücü oranını %0.31 puan azalttığı bulgusuna dayanarak, eğitime yönelik yatırımların, çocuk işgücü üzerindeki azaltıcı rolüne dikkat çekmişlerdir.

Çalışmalarında, Vietnam'a özgü veri setini kullanan Beegle, Dehejia ve Gatti (2004), ise kırsal bölgede yaşayan ve 8-13 yaş grubuna dahil olan çocukların eğitime katılımı ve çalışma saatleri arasındaki negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu tespit

etmişlerdir. Modelde, bağımlı değişken, eğitime katılım oranı olarak belirlenirken; çocuğun çalışma saatleri bağımsız değişken olarak yer almıştır. Elde edilen ampirik bulgular çerçevesinde, çocuğun çalışma saatlerindeki ilave 1 saatlik artışın, eğitime katılım oranını %0.06 puan azaltacağı sonucuna varılmıştır.

Bu görüşü destekleyen bir çalışma da Akabayashi (1999) tarafından yapılmıştır. Söz konusu çalışmada, Tanzanya'ya ait veriler kullanılarak standart probit modeli tahmin edilmiştir. Bu modelde de, Beegle ve Dehejia (2004) tarafından tahmin edilen modeldeki gibi çocuğun çalışma süresi bağımsız değişken olarak yer almıştır. Bu doğrultuda, modelde öncelikle çocuğun okula katılımı ve zaman tahsisinin belirleyicileri ayrı ayrı tahmin edilmiş, daha sonra çocuğun okula katılımının ve zaman tahsisinin matematiksel beceri ve okuma üzerindeki etkileri tahmin edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, çocuğun çalışma süresini arttıran faktörlerin ders çalışma süresini azalttığı ve çalışma süresi ile çocuğun matematiksel ve okuma becerisinin gelişimi arasında negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Çocuk işgücünü ele alan ampirik literatürden de hareketle, bu çalışma kapsamında tahmin edilen modelde, bağımsız değişken olarak yer alan kişi başına düşen GSYİH değişkeninin çocuk işgücü üzerindeki etkisinin negatif yönlü olması beklenmektedir.

Modelde beşeri sermayeyi temsil etmek amacıyla yer alan ilk öğretime katılım oranı, orta dereceli öğretime katılım oranı ve kamu eğitim harcamaları değişkenlerinin çocuk işgücü üzerindeki beklenen etkisi de negatif yönlüdür. Eğitimin niteliksel boyutunu ifade eden ilk öğretimde öğrenci/öğretmen oranı değişkeninin çocuk işgücü üzerindeki beklenen etkisi ise pozitifdir. Bir diğer ifadeyle, öğretmen başına düşen öğrenci sayısının azalması, eğitimin kalitesinin artmasını sağlayacak ve böylelikle çocuk işgücü oranı azalma gösterecektir.

Son olarak modelde yer alan ve gelir dağılımındaki eşitsizlikleri temsil eden gini endeksinin 0'a yaklaşması gelirin adil dağıldığını, endeks değerinin 100'e yaklaşması ise gelir dağılımında eşitsizliğin arttığını ifade etmektedir. Bu bağlamda gini endeks değeri yükseldikçe çocuk işgücü oranının artması beklenmektedir.

Yapılan tüm bu açıklamalar ışığında, modelde bağımlı ve bağımsız değişkenler için kullanılan kısaltmalar ve açıklamalar Tablo 4.1'de özet olarak gösterilmiştir.

Tablo 4.1: Modelde Yeralan Değişkenler

Bağımlı Değişken	Açıklama
chldlabor	10-14 Yaş Grubundaki Çocukların İşgücüne Katılım Oranı (%)
Bağımsız Değişkenler	Açıklama
gdpcap	Kişi Başına Düşen Reel GSYİH; Baz yıl: 2000
pubedex	Kamu Eğitim Harcamaları (GSYİH'nın yüzdesi)
schllpr	İlk Öğretime Katılım Oranı (%)
schllse	Orta Dereceli Öğretime Katılım Oranı (%)
pupteac	Öğrenci/Öğretmen
gini	Gini Endeksi

Tüm bu bilgiler ışığında tahmin edilecek model aşağıdaki gibidir:

$$chldlabor = \beta_0 + \beta_1gdpcap + \beta_2pubedex + \beta_3Schllpr + \beta_4schllse + \beta_5pupteac + \beta_6gini + u_{it}$$

Modeli tahmin etmek için dört farklı tahmin yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemler şunlardır:

- 1) Birleştirilmiş En Küçük Kareler Model Tahmini (POLS)
- 2) Sabit Etkiler Model Tahmini (FE)
- 3) Değişen Varyans Durumunda Sabit Etkiler Model Tahmini (FE, robust)
- 4) Rassal Etkiler Model Tahmini (RE)

Yukarıda sıralanan tahmin yöntemleri uygulandıktan sonra hangi modelin daha uygun olacağını belirlemek adına Hausman Model Belirleme testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar yorumlanmıştır.

4.3 Panel Veri Analizi Sonuçları

Modeli tahmin etmek için kullanılan ve yukarıda sıralanan dört tahmin yönteminin sonuçları Tablo 4.2’de birlikte verilmiştir.

Aşağıda, öncelikle En Küçük Kareler Tahmini daha sonra da sırasıyla Sabit Etkiler Model Tahmini, Değişen Varyans Durumunda Sabit Etkiler Model Tahmini ve Rassal Etkiler Model Tahmini sonuçları ortaya koyulmuş ve elde edilen ampirik bulgular yorumlanmıştır.

Birleştirilmiş En Küçük Kareler Tahmini (POLS)

Tablo 4.2’den Birleştirilmiş En Küçük Kareler Tahmini (POLS) sonuçlarına bakıldığında, modelde yer alan bağımsız değişkenlerden kişi başına düşen GSYİH (*gdpcap*) değişkeni dışında diğer tüm bağımsız değişkenlerin katsayı işaretlerinin beklentiler doğrultusunda olduğu görülmektedir.

Öncelikle, kişi başına düşen reel GSYİH ile çocuk işgücü arasındaki ilişki incelenecek olursa; kişi başına düşen gelirin yüksek olduğu ülkelerde çocuk işgücünün daha az olması beklenmektedir. Ancak, POLS tahmin yönteminde *gdpcapp* değişkeninin çocuk işgücü üzerindeki etkisi beklenenenin aksine pozitifdir ve bu değişken istatistiksel açıdan anlamsızdır.

Modelde yer alan ve kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payını ifade eden *educspending* değişkeninin katsayısı ise beklentilerle uyumlu bir şekilde negatiftir. Katsayı değeri -2.20 ve t-değeri -4.51 olarak bulunan *educspending* değişkeni %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Buna göre, modelde yer alan tüm diğer bağımsız değişkenler sabit iken, kamu eğitim harcamalarındaki %1 puanlık artış, çocuk işgücü oranını %2.20 puan azaltacaktır.

Eğitime katılım ile çocuk işgücü arasındaki ilişkinin de negatif yönlü olması beklenmektedir. Nitekim, modelde, ilk öğretime katılım oranını ifade eden *schllenrollpri* değişkeni ve orta dereceli öğretime katılım oranını temsil eden *schllenrollsec* değişkenlerinin katsayı işaretleri beklendiği gibi negatif çıkmıştır. POLS tahmin sonucunda, *schllenrollsec* değişkeni -2.26 t-değeri ile %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı iken *schllenrollpri* değişkeni istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır. Dolayısıyla, orta dereceli öğretime katılım oranındaki %1

puanlık artış, çocuk işgücü oranını %0.13 puan azaltacaktır, buna karşın ilk öğretime katılım oranının çocuk işgücü üzerinde etkisi bulunmamaktadır.

Modelde eğitim ile ilgili ilk ve orta dereceli öğretime katılım oranlarının dışında eğitimin niteliğini yansıtan ilk öğretimde öğrenci/öğretmen oranı (*pupteachpri*) değişkeninin katsayı işareti de beklentilerle uyumludur. Eğitimin kalitesini ifade eden bu değişkenin katsayı işareti pozitifdir.

POLS tahmin sonucunda *pupteachpri* değişkeni 3.52 t-değeri ile %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Dolayısıyla, öğrenci/öğretmen oranındaki %1 puanlık artış çocuk işgücü oranını %0.34 puan azaltacaktır.

Son olarak modelde yer alan ve gini endeks değerini temsil eden *gini* değişkeninin çocuk işgücü üzerindeki etkisinin beklentilerle uyumlu bir şekilde pozitif olduğu görülmektedir. *gini* değişkeninin katsayı değeri 0.1349 çıkmıştır. Buna karşın bu değişken, 1.27 t-değeri ile istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle, gini endeksinin çocuk işgücü üzerinde etkisinin olmadığı sonucu çıkmaktadır.

POLS tahmin sonucunda modelde yer alan bağımsız değişkenlerin birlikte anlamlı olup olmadığına bakıldığında; modeldeki tüm bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=32.66$ ve $p\text{-değeri}=0,0000$).

POLS tahmin sonuçlarına göre R-kare değeri yaklaşık olarak 0.70 bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama gücü yaklaşık %70'dir. Yani *chldlabor* değişkeninin %70'i modelde yer alan *gdpcappp*, *educspending*, *schllenrollpri*, *schllenrollsec*, *pupteachpri* ve *gini* değişkenleri ile açıklanabilmektedir.

Sabit Etkiler Model Tahmini (FE)

Sabit Etkiler Modelinin Tahmin sonuçları incelendiğinde, modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin katsayı işaretlerinin beklentilerle uyumlu olduğu görülmektedir.

İlk olarak, *gdpcap* değişkenin katsayısı beklendiği gibi negatif işaretlidir. Bu değişkenin katsayı değeri ise -0.0153 çıkmıştır ve bu katsayı %5 anlamlılık düzeyinde -2.44 t-değeri ile anlamlıdır. Buna göre; modeldeki tüm diğer bağımsız değişkenler sabit iken, kişi başına düşen reel GSYİH'daki bir standart sapmalık artış çocuk işgücü oranını %1,5 puan azaltacaktır.

Modelde yer alan bağımsız değişkenlerden bir diğeri olan *schllpr* değişkenin katsayısı da beklendiği gibi, negatif işaretlidir. Bu değişkeninin katsayı ve t değerine bakıldığında; katsayı değerinin -0.1010, t-değerinin ise -2.38 çıktığı ve bu değişkenin %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda, modeldeki tüm diğer açıklayıcı değişkenler sabit iken, ilk öğretime katılım oranındaki % 1 puanlık artış çocuk işgücü oranını % 0.10 puan azaltacaktır.

Benzer şekilde *schllse* değişkeninin katsayısı da negatif işaretlidir ve beklentilerle örtüşmektedir. Bu değişkenin katsayı değeri -0.0732'dir ve bu katsayı %5 anlamlılık düzeyinde -2.02 t-değeri ile anlamlıdır. Buna göre modelde yer alan tüm diğer açıklayıcı değişkenler sabit iken orta öğretime katılım oranındaki %1 puanlık artış çocuk işgücü oranını %0.07 puan azaltacaktır.

pupteac değişkenin katsayı değeri ise 0.2075, t-değeri de 2.38 olarak bulunmuştur ve bu değişken %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Öğrenci/öğretmen oranındaki %1 puanlık artış, çocuk işgücü oranını yaklaşık %0.21 puan arttıracaktır.

pubedex katsayısı da beklentiler doğrultusunda, negatif işaretlidir. Bu değişkenin t-değeri ise 2.09 çıkmıştır ve %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Buna göre, modelde yer alan diğer tüm açıklayıcı değişkenler sabit iken, kamu eğitim harcamalarındaki %1 puanlık artış çocuk işgücü oranını % 0.68 puan azaltacaktır. *gini* değişkenin t-değeri ise 1.14 çıkmıştır ve bu değişken POLS tahmininde olduğu gibi FE model tahmininde de istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır.

FE model tahmin sonucunda, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin birlikte anlamlı olup olmadığına bakıldığında ise modeldeki tüm bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F=16.10$ ve $p\text{-değeri}=0,0000$).

FE model tahmin sonuçlarına göre R-kare Within değeri yaklaşık olarak 0.60 bulunmuştur. Bir diğer ifadeyle, bağımlı değişkendeki gruplar-içi değişkenliğin yaklaşık %60'ı bağımsız değişkenlerdeki gruplar-içi değişkenlikle açıklanmaktadır.

Değişen Varyans Durumunda Sabit Etkiler Model Tahmini, FE(robust)

Değişen Varyans Durumunda Sabit Etkiler Model tahmin sonuçlarına bakıldığında, FE ve Pooled OLS tahminlerinde olduğu gibi modelde yer alan tüm bağımsız değişkenlerin katsayı işaretleri beklentilerle uyumludur. Bununla birlikte FE(robust) ve FE tahmin sonuçları karşılaştırıldığında değişkenlerin katsayı değerlerinin aynı çıktığı görülmektedir.

Bağımsız değişkenlerin istatistiksel açıdan anlamlılığı değerlendirildiğinde ise FE(robust) model tahmin sonuçlarında FE model tahmin sonuçlarından farklı olarak *pubedex* (t-değeri = -1.20), *pupteac* (t-değeri = -1.81) ve *schllepr* (t- değeri = -1.72) değişkenleri istatistiksel olarak anlamlı çıkmamıştır. Ancak *gdpcap* değişkeninin t-değeri FE tahmininden daha yüksek çıkmış ve bu değişken -2.68 t- değeri ile %5 düzeyinde anlamlı bulunmuştur.

Pooled OLS ve FE tahminlerinde olduğu gibi FE(robust) tahmin sonucunda da modelde yer alan bağımsız değişkenlerin bir bütün olarak anlamlı olduğu görülmektedir (F= 12.38 ve p- değeri=0.0000).

Rassal Etkiler Model Tahmini (RE)

Rassal Etkiler Modelinde de Sabit Etkiler Modeline benzer sonuçlar elde edilmiş ve modeldeki tüm bağımsız değişkenlerin işaretleri beklentiler doğrultusunda çıkmıştır.

RE tahmininde *gdpcap* ve *gini* dışındaki değişkenlerin katsayıları FE tahmininden farklı olarak daha yüksek çıkmıştır. *pubedex* değişkenin katsayısı ise FE tahmininde -0.6842 iken RE tahmininde bu değer -0.8477 olarak bulunmuştur. Bununla birlikte, *pubedex* değişkeni -2.61 t-değeri ile %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla kamu eğitim harcamalarında meydana gelen %1 puanlık artış çocuk işgücü oranını yaklaşık %0.85 puan azaltacaktır.

pupteac değişkeninin katsayısı ise FE tahmininde 0.20 iken RE tahmininde bu değer 0.29'a yükselmiştir. Bu değişken de 3.68 t değeri ile %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Buna göre, modeldeki diğer tüm bağımsız değişkenler sabit iken, öğrenci/öğretmen oranındaki %1 puanlık artış çocuk işgücü oranını yaklaşık %0.30 puan arttıracaktır.

Öte yandan FE tahmininde istatistiksel açıdan anlamlı çıkan *gdpcap* değişkeni RE tahmininde -0.61 t-değeri ile anlamsız çıkmıştır. Bir diğer ifade ile RE model

tahmininde, kiři başına dūřen reel GSYİH'nın çocuk işgücü üzerinde etkisi bulunmamaktadır. RE model tahmininde *gini* değişkeni de FE ve POLS tahmin sonuçlarında olduğu gibi istatistiksel açıdan anlamsız bulunmuştur.

RE model tahmininde Wald ki-kare değeri yaklaşık 114.7 ve p-değeri= 0.0000 olarak tespit edilmiştir. Dolayısıyla modelde yer alan bağımsız değişkenler bir bütün olarak anlamlıdır.

FE model tahmininde yaklaşık olarak 0.60 olan R-kare Within değeri RE model tahmininde 0.57'dir. Buna göre, bağımlı değişkendeki gruplar-içi değişkenliğin yaklaşık %57'si bağımsız değişkenlerdeki gruplar-içi değişkenlikle açıklanabilmektedir.

RE ve FE modellerinden hangisinin seçileceğine karar vermek amacıyla Hausman Model Belirleme testi yapılmıştır.

Hausman Model Belirleme Testi

Hausman testinin sıfır hipotezi, modelde yer alan açıklayıcı değişkenler ile hata terimleri arasında ilişkinin olmadığını ($H_0: E(u_{it} | X_{it}) = 0$) ifade etmektedir. Sıfır hipotezinin kabul edilmesi halinde rassal etkiler modeli; sıfır hipotezinin reddedilmesi halinde ise sabit etkiler modeli geçerli olacaktır.

H_0 ve H_1 hipotezleri şu şekilde yazılabilir:

$H_0 : E(u_{it} | X_{it}) = 0 : \text{Rassal Etkiler Modeli geçerlidir.}$

$H_1 : E(u_{it} | X_{it}) \neq 0 : \text{Sabit Etkiler Modeli geçerlidir.}$

Hausman test istatistiği k serbestlik derecesinde χ^2 dağılımına uymaktadır.

Tablo 4.2'de, Hausman testinde Rassal Etkiler Modelinin geçerli olduğunu ifade eden sıfır hipotezinin Ki-kare olasılık değerinin yaklaşık 0.06 olduğu görölmektedir ($\text{Chi}^2(6) = 12.13, p = 0.06$). Dolayısıyla, "*Rassal Etkiler Modeli Geçerlidir*" şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilemediği yani Rassal Etkiler Modeli kullanımının uygun olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 4.2: Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: chldlabor				
Bağımsız Değişkenler	POLS	FE	FE(robust)	RE
gdpcap	0.0003 (0.07)	-0.015 (-2.44)**	-0.015 (-2.68)**	-0.0027 (-0.61)
pubedex	-2.1985 (-4.51)*	-0.6843 (-2.09)**	-0.6843 (-1.20)	-0.8477 (-2.61)**
schllpr	-0.0380 (-0.60)	-0.1010 (-2.38)**	-0.1010 (-1.72)	-0.1143 (-2.85)**
schllse	-0.1303 (-2.26)**	-0.073 (-2.02)**	-0.073 (-2.14)**	-0.0821 (-2.31)**
pupteac	0.3437 (3.52)*	0.2075 (2.38)**	0.2075 (1.81)	0.2957 (3.68)*
gini	0.1349 (1.27)	0.1125 (1.14)	0.1125 (1.14)	0.0937 (1.02)
Constant	22.780 (2.92)	26.417 (3.65)	26.417 (2.91)	26.297 (3.87)
R-sq	0.7025	-----	-----	-----
R-sq. Within Between Overall	-----	Within=0.598 Betwen=0.307 Overall= 0.281	Within=0.598 Betwen=0.307 Overall=0.281	Within=0.568 Between=0.693 Overall=0.653
F Testi	F=32.66 Prob>F=0.000	F=16.10 Prob>F =0.000	F=12.31 Prob>F=0.000	-----
Wald Testi	-----	-----	-----	Wald chi2(6)=114.6 Prob>chi2=0.00
Hausman Testi		chi2(6)=12.13 Prob>chi2=0.06		
Observations	90	90	90	90
Country	20	20	20	20

(Tabloda yer alan değişkenlerin açılımı şu şekildedir: chldlabor: child labor, gdpcap: gdp per capita, pubedex: public expenditure on education, schllpr: scholl enrollment primary, schllse: scholl enrollment secondary, pupteac: pupil/teacher, gini: gini index).

* t-değerinin %1 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

** t-değerinin %5 düzeyinde anlamlı olduğunu gösterir.

5. SONUÇ

Çocuk işgücü, gelişmekte olan ülkelerde daha yoğun kullanılmakla birlikte gelişmiş ülkelerin de hala tam anlamıyla çözüme kavuşturamadığı bir sorundur. Temelinde, yoksulluk, gelir dağılımındaki eşitsizlikler, hızlı nüfus artışı, eğitim olanaklarına erişimde yaşanan sıkıntılar, eğitimin maliyeti, eğitimin kalitesi, ailelerin, çocuklarını gelire katkı sağlayan bir üretim aracı olarak algılamaları, işletmelerin ise küresel rekabette üstünlük elde etmek amacıyla ucuz işgücünden faydalanmak istemeleri, geleneksel bakış açısı ve çocuk işgücüne ilişkin yasaların uygulanması ve denetlenmesi konusunda gösterilen zaafiyet gibi çeşitli nedenlerin bulunduğu çocuk işgücü, son yıllarda iktisadi literatürde de tartışılan bir konu haline gelmiştir.

Bu çalışma kapsamında, Türkiye’de ve Dünya’da çocuk işgücü olgusu ele alınmıştır. Çalışmanın ampirik bölümünde, çocuk işgücü, 20 ülkenin 1990-2005 zaman periyodu temel alınarak panel veri yöntemiyle ekonometrik olarak analiz edilmiştir. Analiz için seçilen ülkelerde çocuk işgücü oranı üzerinde etkili olduğu düşünülen ve çocuk işgücü üzerine yapılan ampirik çalışmalarda da yer alan kişi başına düşen GSYİH, ilk ve orta dereceli eğitime katılım oranı, kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı, öğrenci/öğretmen oranı ve gini endeksi değişkenleri kullanılmıştır. Bağımlı değişken, çocuk işgücü ise 10-14 yaş grubundaki çocukların işgücüne katılım oranı şeklinde ifade edilmiştir. Çalışmada, Birleştirilmiş En Küçük Kareler (POLS), Sabit Etkiler Modeli (FE), Değişen Varyans Durumunda Sabit Etkiler Modeli (FE, robust) ve Rassal Etkiler Modeli (RE) tahmini yapılmıştır. Model belirleme amacıyla da Hausman Testi yapılmış ve bu test sonucuna dayanılarak Rassal Etkiler Modeli’nin kullanılması uygun bulunmuştur.

Farklı tahmin yöntemleri kullanılarak yapılan analiz sonuçlarında, literatürde yer alan çalışmalarla benzer doğrultuda bulgulara ulaşılmıştır. Modelde bağımsız değişken olarak yer alan kişi başına düşen GSYİH değişkeninin katsayısı, POLS tahmini dışında kullanılan diğer tahmin yöntemlerinde negatif çıkmıştır. Bununla birlikte bu değişken, FE ve FE (robust) tahmin sonuçlarına göre istatistiksel açıdan

anlamalı bulunmuştur. Bir diğer ifade ile kişi başına düşen GSYİH'daki artışın çocuk işgücü oranını negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Modelde beşeri sermayeyi temsil etmek amacıyla kullanılan ilk ve orta dereceli eğitime katılım oranı ve kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı değişkenlerinin katsayıları da uygulanan dört farklı tahmin yönteminde beklentilerle uyumlu bir şekilde negatif çıkmıştır. Bununla birlikte, orta dereceli eğitime katılım oranı uygulanan dört tahmin yönteminde de istatistiksel açıdan anlamlı bulunurken, ilk öğretime katılım oranı, sadece FE ve RE model tahmin sonucuna göre istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Kamu eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payı değişkeninin katsayısı ise FE (robust) tahmin yöntemi dışında üç tahmin yönteminde de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Modelde, beşeri sermayeyi temsilen kullanılan bir diğer değişken olan öğrenci/öğretmen oranının katsayısı ise beklentilerle paralel bir şekilde pozitif işaretlidir ve bu değişken, FE (robust) tahmin yöntemi haricinde, diğer tahmin yöntemlerinde istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Bir diğer deyişle, öğretmen başına düşen öğrenci sayısındaki artışın (eğitimin kalitesindeki azalışların), çocuk işgücünü pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Modele, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri temsil etmek amacıyla dahil edilen gini endeksi değişkeninin katsayı işareti ise uygulanan dört farklı tahmin yönteminde de beklenildiği gibi pozitif çıkmıştır ancak bu değişken, istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır.

Bu çalışma kapsamında yapılan ekonometrik analizin de ortaya koyduğu üzere, çocuk işgücü üzerinde etkili olan birden fazla faktör vardır. Çocukların, işgücü piyasası içinde yer almalarının doğurduğu sonuçlara bakıldığında ise bunlardan kuşkusuz en önemlisi, çalışmak durumunda kalan çocuğun, fiziksel, zihinsel ve mental açıdan gelişimi zedelenmesidir. Bunun yanı sıra, çocuk işgücü, çocukların eğitim kanalı ile elde edebilecekleri niteliklerden yoksun kalmalarına neden olmakta ve her yeni kuşakta daha yoksul tabakaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu doğrultuda, çocuk işgücü adeta, yoksulluğu her gün yeniden besleyen bir mekanizma işlevi görmektedir. Dolayısıyla, kısa vadede çocuk işgücünden fayda sağlayan ailelerin, işletmelerin ve ülkelerin elde edecekleri üstünlükler, uzun vadede daha yüksek toplumsal maliyetlere neden olmaktadır. Bu bağlamda, özellikle son yıllarda hem ülkemiz çapında hem de küresel ekseninde çocuk işgücü sorununu sona erdirmek için yapılan girişimler giderek artış göstermektedir. Kuruluşundan bu yana çocuk işgücünü önemli bir konu olarak ele alan ILO, çocuk işgücüne karşı

m¼cadelede uluslar arası çalışma standartlarının benimsenmesi ve bu standartların hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Nitekim, ¼lkemizde de ocuk iřg¼c¼n¼n önlenmesi amacına yönelik d¼zenlemeler çeşitli kanunlarda yer almakta ve bu konuya ilişkin program ve politikalar uygulamaya geçirilmektedir. Bu doğrultuda, özellikle ocuk işliğinin Sona Erdirilmesi Uluslar arası Programı (IPEC) b¼y¼k önem arz etmektedir. Uzun vadeli hedefini ocuk işçiliğine son verilmesi; kısa ve orta vadeli hedefini ise çocukların korunması ve çalışma şartlarının iyileştirilmesi olarak belirleyen IPEC programına katılan ilk altı ¼lkeden biri T¼rkiye olmuştur. Ancak alınan t¼m bu yasal tedbirlere rağmen, T¼rkiye’de özellikle kırsal alanda ve tarım sektör¼nde istihdam edilen ocuk sayısı oldukça fazladır. Bununla birlikte, k¼¼k aile işletmelerinde ve enformel sektörde de çok sayıda çocuğun istihdam edildiği bilinen bir gerçektir.

ocuk iřg¼c¼ sorununu, ¼lkelerin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik koşullardan soyutlamak m¼mk¼n değildir. Bu bağlamda, ocuk iřg¼c¼ sorunu salt birtakım yasal d¼zenlemeleri hayata geçirerek değil, her ¼lkenin kendi sosyo-k¼lt¼rel ve ekonomik yapısına uygun bir biçimde, mevcut makroekonomik ve sosyal sorunların z¼me kavuşturulması ile ortadan kaldırılabilecektir. Ayrıca ocukların korunmasını ve ocuk iřg¼c¼ ile m¼cadeleyi hedefleyen d¼zenlemeler de her ¼lkenin kendi gerçeklerine ve gereksinimlerine uygun olmalı ve söz konusu d¼zenlemeler, etkin bir denetim mekanizması çerçevesinde uygulanmalıdır.

ocuk iřg¼c¼ ¼zerine yapılan çalışmalar, çocukların genellikle aile gelirine katkıda bulunmak için çalışmak zorunda kaldığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle, öncelikle ailelerin gelir d¼zeyini y¼kseltecek sosyo-ekonomik önlemler alınmalıdır. Ayrıca, istikrarlı bir ekonomik b¼y¼me sonucunda artacak gelirin de, adaletli ve dengeli dağıtılması gerekmektedir. Eğitim maliyetinin azaltılması ve kalitesinin y¼kseltilmesi de bu sorunun z¼m¼ yolunda atılabilecek önemli adımlardandır. Nitekim, pek çok aile eğitim harcamalarının finansmanı konusunda sıkıntı yaşamakta ve çocuklarını iřg¼c¼ piyasasına yönlendirmek durumunda kalmaktadır. Bu noktada ailenin eğitim d¼zeyi de belirleyici rol oynamakta ve bilinç d¼zeyi d¼ř¼k, yoksul aileler çocuklarının öğrenim görmelerinden ziyade, aile ekonomisine katkı sağlamaları için çocuklarını çalıştırmayı tercih etmektedir.

Sonuç olarak, geniş kitleler lehine hayata geçirilecek sosyo-ekonomik politikalar çerçevesinde, ocuk iřg¼c¼ne yönelik önlemler alınırken, yoksulluk, gelir dağılımı,

istihdam, eğitim, sosyal güvenlik gibi sorunlara da çözüm bulunmaya çalışılmalıdır. Özellikle çocukların temel gereksinimleri üzerine ayrılması gereken bütçe salt birtakım sivil toplum kuruluşlarının gönüllü çalışmalarına bırakılmamalıdır. Kendi içinde çok boyutlu bir yapıya sahip olan çocuk işgücünün ortadan kaldırılmasına ilişkin politikalar da çok boyutlu, uzun vadeli ve sürdürülebilir olmalıdır. Nitekim, bu yaklaşım çerçevesinde, çocuk işgücünün ortadan kaldırılması daha uzun vadeli bir hedef olarak görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Ahmed, Iftikhar. Getting Rid of Child Labour. **Economic and Political Weekly**. c.34, s.27 (1999): 1815-1822.
- Akabayashi, Hideo. The Trade off Between Child Labour and Human Capital Formation: A Tanzanian Case Study. **Journal of Development Studies**. c. 35, s. 5 (1999): 120-140.
- Akyüz, Emine. **Çocuk Hukuku: Çocukların Hakları ve Korunması**. 2.bs. Ankara: Pegem Akademi Yayınevi, 2012
- Altıntaş, Betül. **Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe... Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar**. 1.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2003
- Amin, Shahina, Shakil Quayes, Janet M. Rives. Poverty and Other Determinants of Child Labor in Bangladesh. **Southern Economic Journal**. c. 70, s. 4 (2004): 876-892.
- Anker, Richard. The Economics of Child Labour: A Framework for Measurement. **International Labour Review**. c. 139, s.3 (2000): 257-280.
- Avşar, Zakir, Eren Öğütoğulları. **Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği ile Mücadele Stratejileri**. Sosyal Güvenlik Dergisi. c. 2. s.1 (2012): 9-40.
- Bakırcı, Kadriye. **Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması**. 1.bs. İstanbul: Beta Basım A.Ş, 2004.
- Baland, J. Marie, James Robinson. Is Child Labor Inefficient?. **Journal of Political Economy**. c.108. s.4 (2000): 663-679.
- Bangladesh Bureau of Statistics. **Report on National Child Labour Survey 2002-2003**. ILO/IPEC, 2003.
- Baltagi, Badi H. **Econometric Analysis of Panel Data**. Third Edition. John Willey & Sons Ltd. England, 2005.
- Basu, Kaushik. The Intriguing Relation Between Adult Minimum Wage and Child Labour. **Economic Journal**. c. 110, s. 462 (2000): 50-61.
- Basu, Kaushik, Garance Genicot, Joseph E. Stiglitz. Unemployment and Wage Rigidity when Labour Supply is a Household Decision. Working Paper, **Cornell University Department of Economics**, 2000.

- Basu, Kaushik, Pham Hoang Van. The Economics of Child Labour. **American Economic Review** c.88, s.3 (1998): 412-427.
- Baştaymaz, Tahir. **Çocuk Emeğinin Kullanımı Engellenebilir mi? IPEC Projesine Eleştirel Bir Bakış**. Nusret Ekin'e Armağan. s:291-302. Ankara: Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, 2000.
- Becchetti, Leonardo, Gianni Trovato. The Child Labour –GDP per Capita Relationship: Is There Something Beyond It? Departmental Working Papers: 171, **Tor Vergata University, CEIS**, 2002.
- Becker, S. Gary, Robert J. Barro. A Reformulation of the Economic Theory of Fertility. **The Quarterly Journal of Economics**. c. 103, s.1 (1988): 1-25.
- Beegle, Kathleen, Rakeev Dehejia, Roberta Gatti. Why Should We Care About Child Labour? Working Paper 10980. **National Bureau of Economic Research**, 2004.
- Bhalotra, Sonia, Christopher Heady. Child Farm Labor: The Wealth Paradox. **The World Bank Economic Review**. c. 17, s. 2 (2003): 197-227.
- Blunch, Niels-Hugo, Dorte Verner. Revisiting the Link Between Povety and Child Labor: The Ghanaian Experience. Policy Research Working Paper 2488. **The World Bank**, 2000.
- Bommier, Antoine, Pierre Dubois. Rotten Parents and Child Labor. **The Journal of Political Economy**. c. 112, s.1 (2004): 240-248.
- Bonnal, Michael. Child Labour, Openness, Human Capital and Technology: A Panel Data Approach. Working Paper Series. **The University of Alabama, Tuscaloosa, USA**, 2007.
- Borçlar Kanunu (818 S.K.). **Resmi Gazete**, 366, Mayıs 1926.
- Central Bureau of Statistics Ministry of Finance and Planning. **The 1998/99 Child Labour Report: Kenya**, ILO/IPEC, 2001.
- Cigno, Alessandro, Furio C. Rosati. Does Globalization Increase Child Labor?. **World Development**. c. 30, s.9 (2002): 1579-1589.
- Cunningham, Hugh, Paolo Viazzo. **Child Labour in Historical Perspective 1800-1985: Case Studies From Europe, Japan and Colombia**, UNICEF, 1996.
- Çelik, Aziz. 2005. Çocuk İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üstüne. **Türkiye’de Çocuk Emeği**. ed. Kemal İnal. Ankara: Ütopya Yayınevi: 54-76.
- Dayıoğlu, Meltem. The Impact of Household Income on Child Labour in Urban Turkey. **Journal of Development Studies**. c.42, s.6 (2006): 939-956.

- De Herdt R. **Child Labour in Belgium: 1800-1914**. International Child Development Centre, Instituto degli Innocenti, UNICEF (1996): 23-39
- Dehejia, Rajeev, Roberta Gatti. Child Labor: The Role of Income Variability and Access to Credit in a Cross Section of Countries. **Economic Development and Cultural Change**. c. 53, s. 4 (2002): 913-932.
- Demir, Fevzi. **Çocuk ve Gençlerin Korunması Hakları ve Türkiye**. Avrupa Sosyal Şartı ve Türkiye Kolokyumu, TODAİE, İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, 1993.
- Dumas, Christelle. Why Do Parents Make Their Children Work? A Test of Poverty Hypothesis in Rural Areas in Burkina Faso. Research Unit Working Papers 0411. **Laboratoire d'Economie Appliquee, INRA**, 2004.
- Duyar, İzzet, Barış Özener. **Çocuk İşçiler Çarpık Gelişen Bedenler**. 1.bs. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2003.
- Edmonds, Eric. Does Child Labor Decline with Improving Economic Status?. Working Paper, 10134. **National Bureau of Economic Research, Cambridge**, 2003.
- Erbay, Ecüment. **Çocuk İşçi Olmak: Çocuk İşçiliğine Retrospektif Bakış**. Ankara: Sosyal Hizmet Uzmanları Derneği Genel Merkezi Yayını, 2008.
- Erdut, Zeki. **Küreselleşme Bağlamında Uluslararası Sosyal Politika ve Türkiye**. 2.bs. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları, 2003
- Fan, C. Simon. The Luxury Axiom, The Wealth Paradox, and Child Labor. **Journal of Economic Development**. c. 36, s. 3 (2011): 25-45.
- Fişek, Gürhan, Şerife T. Özsuca, Mehmet A. Şuğle. **Sosyal Sigortalar Kurumu Tarihi 1946-1996**. 1.bs. Ankara: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1997.
- Ghana Statistical Service. **Ghana Child Labour Survey**, ILO/IPEC, 2003.
- Greene, William H. **Econometric Analysis**. Fifth Edition. Prentice Hall. New Jersey, 2003.
- Grimsrud, Bijorne. What Can Be Done About Child Labour? An Overview of Recent Research and Its Implications for Designing Programs to Reduce Child Labour. Social Protection Discussion Paper Series 0124. **The World Bank**, 2001.
- Grootaert, Christian, Ravi Kanbur. Child Labour: An Economic Perspective. **International Labour Review**. c. 134, s. 2 (1995): 187-203.
- Grote, Ulrike, Amab Basu, Diana Weinhold. Child Labour and International Policy Debate: The Education/Child Labour Trade-Off and the Consequences of Trade Sanctions. ZEF Discussion Paper on Development Policy s.1, **Center for Development Research, Universitat Bonn, Bonn**, 1998.

- Guercello, Lorenzo, Fabrizia Mealli, Furio Rosati. Household Vulnerability and Child Labor: The Effect of Shocks, Credit Rationing and Insurance. **Journal of Population Economics**. c. 23 (2010): 169-198.
- Gujarati, N. Damodar. **Basic Econometrics**. Fourth Edition. McGraw-Hill Companies, New York, 2003.
- Gupta, Manash. Wage Determination of a Child Worker: A Theoretical Analysis. **Review of Development Economics**. c. 4, s.2 (2000): 219-228.
- . 2002. Child Labour, Skill Formation and Capital Accumulation: A Theoretical Analysis. **Keiro Economic Studies**. c. 38, s.2: 23-40.
- Gülmez, M. Tanzimat'tan Sonra İşçi Örgütlenmesi ve Çalışma Koşulları. **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**. c.3: 792-802. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- Gürses, Fulya, Hasan B. Gürses. **Dünya'da ve Türkiye'de Gençlik**. 2.bs. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.
- Hazan, Moshe, Benyamin Berdugo. Child Labour, Fertility and Economic Growth. **The Economic Journal**. c. 112, s. 482 (2002): 810-828.
- Humphries, Jane. Child Labour: Lessons from the Historical Experience of Today's Industrial Economies. **The World Bank Economic Review**. c. 17. s.2 (2003): 175-196.
- International Labour Organization (ILO). **A Future Without Child Labour**. Global Report. ILO, Geneva, 2002.
- . **Every Child Counts New Global Estimates on Child Labour**. Global Report. Geneva, 2002.
- . **Combating Child Labour in Asia and the Pacific: Progress and Challenges**, Geneva, 2005.
- . **The End of Child Labour: Within Reach**. Global Report, Geneva, 2006.
- . **Child Labour Data Country Brief: Brazil**, Geneva, 2007.
- International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). **Child Labour in Bangladesh: A Forward Looking Policy Study**. ILO, Geneva, 2005.
- İlköğretim ve Eğitim Kanunu (10705 S.K.). **Resmi Gazete**, 222, Ocak 1961.
- İş Kanunu (4857 S.K.). **Resmi Gazete**, 25134, Haziran 2003.
- Jafarey, Saqib, Sajal Lahiri. Will Trade Sanctions Reduce Child Labour? The Role of Credit Markets. **Journal of Developments Economics**. c.68, s.1 (2002): 137-156.

- Jakoby, G. Hanan, Emmanuel Skoufias. Risk, Financial Markets and Human Capital in Developing Country. **Review of Economic Studies**. c. 64, s.3 (1997): 311-335.
- Johnston, Jack, John DiNardo. **Econometric Methods**. Fourth Edition. McGraw- Hill Companies, New York, 1997.
- Karataş, Kasım. Çocuk İşgücü Sorunu: Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Önerileri. **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Hizmetler Yüksekokulu Dergisi**. c. 11, s.1-2-3 (1993): 85-102.
- Makal, Ahmet. **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**. 1.bs. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1999.
- Matyas, Laszlo, Patrick Sevestre. **The Econometrics of Panel Data: Fundamentals and Recent Developments in Theory and Practice**. Fourth Edition. Heidelberg, Berlin, 2008.
- Mesleki Eğitim Kanunu (3308 S.K), **Resmi Gazete**, 19139, Haziran 1986.
- National Commission for the Protection of Child Rights (NCPCR). **Abolition of Child Labour in India, Strategies for the Eleventh Five Year Plan**. Planning Commission India.
- Oğan, Münevver. **Türkiye’de Çalışan Çocuklar Sorunu**. Eğitim-Sen 15. Milli Eğitim Şurası Ön Komisyon Çalışmalarına Sunulan Sendika Görüşleri. Ankara: Eğitim-Sen Yayınları, 1996.
- Quataert, Donald. **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**. çev. Tansel Güney. 3.bs. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- Rammohan, Anu. Development of Financial Capital Markets and the Role of Children in Economic Assets. **Journal of International Development**. c. 13, s.1 (2001): 45-58.
- Ranjan, Priya. Credit Constraints and the Phenomenon of Child Labor. **Journal of Development Economics**. c. 64, s.1 (2001): 81-102.
- Ray, Ranjan. Analysis of Child Labor in Peru and Pakistan: A Comparative Study. **Journal of Population Economics**. c. 13 (2000): 3-19.
- Rogers, A. Carol, Kenneth A. Swinnerton. Inequality, Productivity and Child Labour: Theory and Evidence. **Georgetown University**, 2000.
- Satz, Debra. Child Labor: A Normative Perspective. **The World Bank Economic Review**. c. 17, s. 2 (2003): 297-309.
- Simon, C. Fan. The Luxury Axiom, The Wealth Paradox and Child Labor. **Journal of Economic Development**. c. 36, s.3 (2011): 25-45.

Statistical Information and Monitoring Programme on Child Labour (SIMPOC). **Global Child Labour Developments: Measuring Trends from 2004 to 2008**. IPEC/ILO, Geneva, 2010.

Sunal, Onur. Gelir Düzeyi ve Çocuk Emeği Arasındaki İlişki: Ülkelerarası Bir Karşılaştırma. **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**. c. 66, s.1 (2011).

Sylvain, Dessy, Stephane Pallage. Child Labour and Coordination Failures. **Journal of Development Economics**. c. 65, s.2 (2001): 469-476.

Talas, Cahit. **Toplumsal Politikaya Giriş**. 1.bs. Ankara: Sevinç Matbaası, 1981.

Tanaka, Ryuichi. Inequality as a Determinant of Child Labor. **Economics Letters**. c.80, s.1 (2003): 93-97.

Tansel, Aysit. Determinants of School Attainment of Boys and Girls in Turkey: Individual, Household and Community Factors. **Economics of Education Review**.c.21 (2002): 455-470.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. 1982.

TİSK. **Türkiye’de Çocuk İşgücü**. İstanbul: Ajans-Türk Matbaacılık Sanayi, A.Ş 1994.

_____. **Sanayi’de Çalışan Çocuklar ve Tisk’in Faaliyetleri**, 2002.

TÜİK. **Çalışan Çocuklar 2006**. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası, 2007.

Udry, Christopher. Child Labor. **Yale University**, 2004.

Umumi Hıfzısıhha Kanunu (1593 S.K), **Resmi Gazete**, 1489, Mayıs 1930.

UNICEF, **The State of the World’s Children**. Oxford University Press, 1997.

Wahba, Jackline. The Influence of Market Wages and Parental History on Child Labor and Schooling in Egypt. Working Paper 0603. **University of Southampton, Department of Economics**, 2002.

Wooldridge, Jeffrey M. **Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data**. The Mit Press. Cambridge, 2002.

İnternet Kaynakları

databank.worldbank.org, [02.05.2012].

<http://laborsta.ilo.org/>, [27.04.2012].

“Defining Child Labour”, ILO, 2010, <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/>, [15.02.2012].

EKLER

Ek 1: Türkiye’de Çocuk İşgücü İle Ulusal Mevzuat

Anayasa

Çocuk işçiliğine ilişkin ulusal mevzuatı yönlendirici nitelikteki en önemli temel hukuk kuralı 1982 tarihli Anayasamızın 50. maddesidir.

Anayasamızın 50. maddesinde “kimse yaşına, cinsiyetine ve gücüne uygun olmayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar” ifadesi yer almaktadır.

4857 Sayılı İş Kanunu

4857 Sayılı İş Kanunu’nun 71. maddesinde,

“15 yaşını doldurmamış çocukların çalışması yasaktır. Ancak 14 yaşını doldurmuş ve ilköğretimini tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler. Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar veremez. Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde 7 haftada 35 saatten fazla olamaz. Ancak 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde 8 ve haftada 40 saate kadar arttırılabilir.”

Ayrıca 87. maddesinde de

“ 14 yaşından 18 yaşına kadar (18 dahil) çocuk ve genç işçilerin işe alınmalarından önce işyeri hekimi, işçi sağlığı dispanserleri, bunların bulunmadığı yerlerde sırası ile en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, hükümet veya belediye hekimlerine muayene ettirilerek işin niteliğine ve şartlarına göre vücut yapılarının dayanıklı olduğunun raporla belirtilmesi ve bunların 18 yaşını dolduruncaya kadar altı ayda bir defa aynı şekilde doktor muayenesinden geçirilerek bu işte çalışmalarına bir sakınca olup olmadığının kontrol ettirilmesi ve bütün bu raporların işyerinde saklanarak yetkili memurların isteği üzerine kendilerine gösterilmesi zorunludur”

hükümleri bulunmaktadır.

3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunu

3308 Sayılı Mesleki Eğitim Kanunun 9. maddesinde “ilköğretim okulunu bitirmiş olanlar, bir mesleğe hazırlık amacı ile çıraklık dönemine kadar işyerlerinde çırak olarak eğitilebilirler” ifadesi yer alırken aynı kanunun 10.maddesinde ise çıraklık için

gereken koşullar açıklanmaktadır. Buna göre, çırak olabilmek için, 14 yaşını doldurmuş, 19 yaşından gün almamış olma, en az ilköğretim mezunu olma, bünyesi ve sağlık durumu gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olma koşulları sağlanmalıdır.

Bununla birlikte aday çırak ve çıraklar, mesleğinin özelliğine göre haftada 8 saatten az olmamak kaydıyla 10 saate kadar genel ve mesleki eğitim görürler. Bu eğitime katılmaları için aday çırak ve çıraklara ücretli izin verilir (TİSK, 1994, 16).

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu

1593 Sayılı Umumi Hıfzısıhha Kanunu’nun 173. maddesinde “ 12 yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle, maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnudur” ibaresi yer alırken aynı kanunun 176. maddesinde çocukların çalıştırılmayacağı yerler belirtilmiştir. Buna göre, “mahalli belediyelerce bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda 18 yaşından aşağı çocukların istihdamı men olunur” hükmü bulunmaktadır.

İlköğretim ve Eğitim Kanunu

10705 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununun 59. maddesinde ise “ ilköğrenim çağında olup da mecburi ilköğretim kurumlarına devam etmeyenler, hiçbir resmi ve özel işyerinde veya her ne surette olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmazlar” ifadesi yer almaktadır. Aynı kanunda, ilköğretim kurumlarına devam ettiklerini belgeleyenlerin çocukların çalıştırılmasını düzenleyen kanun hükümleri uygulamak şartıyla ancak ders zamanları dışında bu gibi yerlerde çalıştırılabilecekleri belirtilmektedir.

Borçlar Kanunu

818 Sayılı Borçlar Kanunu’nun 330. maddesinde “18 yaşın altındakilerin gece süresinde ve hafta tatilinde çalıştırılmaları yasaktır” hükmü yer almaktadır.

Ulusal Mevzuata Dair Diğer Düzenlemeler

Çocuk işçiliği ile ilgili ulusal mevzuatta yukarıda sıralanan kanunların dışında çocukların çalışma yaşını ve yerlerini düzenleyen çeşitli kanun, yönetmelik ve tüzükler de mevcuttur. Bunlar, 506 Sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu, Sendikalar Kanunu, Polis Vazife ve Selahiyet Kanunu, 151 sayılı Ereğli Havzai Fahmiyesi

Maden Amelesinin Hukukuna Müteallik Kanunu, Deniz İş Kanunu, Gemi Adamlarının Yeterliliği ve Sayısı Hakkındaki Tüzük, Ağır ve Tehlikeli İşler Tüzüğü, Haftalık İş Günlerine Bölünemeyen Çalışma Süreleri Tüzüğü, Fazla Çalışma Tüzüğü, Asgari Ücret Yönetmeliği ve Çocuk İşçilerin Sağlık Muayenelerinin Yaptırılması Konusunda İşyeri Hekimlerinin Çalışma Şartları ile Görev ve Yetkileri Hakkında Yönetmelik'dir.

Ek 2: Çocuk İşgücü İle İlgili Uluslararası Mevzuat

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi

26 Eylül 1924 tarihinde Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından kabul edilen Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi, yeniden gözden geçirilmiş ve oluşturulan yeni metin 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirgesi adıyla kabul edilmiştir. Çocuk haklarıyla ilgili bu evrensel bildirinin 9. maddesinde “çocuğun uygun bir yaş sınırına ulaşmadan önce çalışmasına izin verilemez; hiçbir durumda sağlık ve eğitime zarar verecek ve bedensel, zihinsel ya da ruhsal gelişmesine engel olacak bir işte çalışmasına yol açılıp izin verilemez” hükmü yer almaktadır.

Avrupa Sosyal Şartı (Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi)

26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Sosyal Şartı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 16 Haziran 1989 tarihinde onaylanmıştır.

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7/1 maddesi, onaylanan devletlere, “çocukların, sağlık, ahlak ve eğitimleri için zararı olmayacağı belirlenen hafif işlerde çalıştırılmaları durumu dışında en düşük çalışma yaşının en az 15 olmasını sağlama” yükümlülüğü getirmektedir.

Bu maddede belirtilen “hafif işler” Hükümet Komitesine göre, tarımsal işleri, evde yapılan işleri ve hizmet sektöründeki tüm işleri kapsayacak biçimde yasal metinlerle belirlenmelidir (Demir, 1993, 49).

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7/2 maddesi uyarınca da “tehlikeli ve sağlığa aykırı sayılan belirlenmiş işlerde asgari çalışma yaşını daha da yükseltmeyi” öngörülmüştür. Bu düzenlemeye konu olan “tehlikeli işler” ise çocukların iş kazası tehlikesi ile

karşılaşma ve onların sağlık ve gelişimleri üzerinde olumsuz etki yaratma olasılığının yüksek olduğu nitelikteki işlerdir.

Söz konusu maddede tehlikeli ve sağlığa zararlı işlerde çalışacak gençlerin işe alınmalarındaki asgari yaş sınırının yükseltilmesi gerekliliği belirtilmekle birlikte bunun ne olacağına dair net bir bilgi sunulmamaktadır (Demir, 1993, 52). Çocukların çalışma sürelerine ilişkin düzenlemeye ise Avrupa Sosyal Şartı'nın 7/4 maddesi kapsamında yer verilmiştir. Bu bağlamda, söz konusu madde ile 16 yaşından küçüklerin gelişim gereklerinin, özellikle mesleksi eğitim gereksinimlerinin karşılanması için iş sürelerinin kısaltılması amaçlanmaktadır (Altıntaş, 2003, 104).

Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. maddesinde ayrıca;

- Genç çalışanlara ve çıraklara adil bir ücret ve diğer uygun ödeneklerden yararlanma hakkının tanınması,
- Mesleki eğitimden geçen sürenin günlük çalışma süresinden sayılması,
- 18 yaşın altındakilere en az 3 haftalık ücretli izin verilmesi,
- Belirli işler dışında gece çalışmalarının engellenmesi,
- 18 yaşın altındakilere belirli işlerde düzenli sağlık kontrolü sağlanması,
- Çocuk ve gençlerin bedensel ve manevi tehlikelere karşı özel olarak korunması gerektiği hükme bağlanmıştır.

Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi

Çocuk Hakları Sözleşmesi Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından ise 19 Aralık 1994 tarihinde kabul edilmiştir. Bugüne kadar 191 ülke tarafından onaylanan bu sözleşmede çocuğa uygulanabilecek kanuna göre daha erken reşit olma durumu hariç 18 yaşına kadar her insan çocuk sayılmaktadır. Sözleşmenin çocuk işçiliği ile ilgili hükümleri ise 32. maddede yer almaktadır. Bu maddeye göre,

“Taraflar Devletler, çocuğun ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte veya eğitimine zarar verecek, sağlığa veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler”.

“Taraf Devletler, bu maddenin uygulanmaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemi alırlar. Bu amaçlar ve öteki uluslar arası belgelerin ilgili hükümleri göz önünde tutularak, Taraf Devletler özellikle şu önlemleri alırlar:

- i. İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler;
- ii. Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar;
- iii. Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler”.

ILO Sözleşmeleri ve Tavsiye Kararları

Sosyal adalet ve uluslar arası çalışma haklarının iyileştirilmesi amacıyla 1919 yılında Cenevre’de kurulan Uluslar arası Çalışma Örgütü, sözleşme ve tavsiye kararları yoluyla, çalışma hayatına dair temel haklar, örgütlenme özgürlüğü, toplu pazarlık, zorla çalışmanın engellenmesi, fırsat ve muamele eşitliği gibi konularda evrensel standartlar oluşturmaktadır (Avşar ve Öğütoğulları, 2012, 18).

Çalışan çocukların korunması ve çocuk işçiliği ile mücadele konularıyla özel olarak ilgilenen ILO bugüne kadar bu konuda bir çok sözleşme ve tavsiye kararı yürürlüğe koymuştur. ILO’nun bu konuya ilişkin temel belgeleri ise 1973 tarihinde kabul edilen İstihdama Kabulde Asgari Yaşa ilişkin 138 sayılı Sözleşme ve 1999 tarihinde kabul edilen Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Önlenmesi ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 sayılı Acil Önlem Sözleşmesidir.

İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Sayılı Sözleşme

Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 1998 yılında kabul edilen “138 sayılı Asgari Yaş Sözleşmesi”nin 2. maddesinin 1. fıkrasında “istihdama ve çalışmaya kabulde belirlenen asgari yaş sınırının zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacağı” hükmü yer almaktadır.

Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 Sayılı Acil Önlem Sözleşmesi

2001 yılında Türkiye tarafından onaylanan “Çocuk İşçiliği’nin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 sayılı Acil Önlem Sözleşmesi”ne göre 18 yaşın altındaki herkes çocuk kabul edilmektedir. Bu sözleşmenin amaçları bakımından *En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği* ifadesi:

- Çocukların alım satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburi çalıştırılmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini,
- Çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu,
- Çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu,
- Doğası ve gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işleri kapsamaktadır.

Uluslararası Mevzuata Dair Diğer Düzenlemeler

Türkiye’de çocuk işçiliği konusu ile ilgili olarak imzalanan diğer uluslar arası sözleşmeler şu şekilde sıralanabilir:

- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi
- Trimci ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tespitine Dair 15 Sayılı Sözleşme
- Her nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 Sayılı Sözleşme
- Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tespiti Hakkında 58 Sayılı Sözleşme
- Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırının Belirlenmesi Hakkında 59 Sayılı Sözleşme
- Çocukların ve Gençlerin Sanayide İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabii Tutulmaları Hakkında 77 Sayılı Sözleşme
- İşçilerin İyonizan Radyosyanlara Karşı Korunması Hakkında 115 Sayılı Sözleşme
- Yer altı Madenlerinde İşe Alınmada Asgari Yaş Hakkında 123 Sayılı Sözleşme
- Tek İşçinin Taşıyabileceği Yükün Azami Ağırlığı Hakkında 127 Sayılı Sözleşme

- ILO Anayasası
- Asgari Çalıştırma Yaşına İlişkin 146 Sayılı Tavsiye Kararı

Uluslar arası Mevzuatta yer alan tüm bu düzenlemelerin yanı sıra ILO'nun 1991 yılında başlattığı Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Uluslar arası Programına (IPEC), Türkiye 1992 yılında katılmış ve Brezilya, Hindistan, Endonezya, Kenya, Tayland ile birlikte bu programın ilk başlatıldığı ülkelerden olmuştur. Programa katılan ülkelerde çalışan çocukların korunması amacıyla gerçekleştirilen ulusal düzeydeki çalışmalar, kamu, gönüllü kuruluşlar ve ilgili kilit gruplar (işçi sendikaları, iş müfettişleri, işveren örgütleri, eğitimciler, basın, aileler, çocuklar ve diğerleri) tarafından yürütülmektedir. IPEC'in uzun vadeli esas hedefi, çocuk işçiliğine son verilmesi, kısa ve orta vadeli hedefi ise çocukların korunması ve çalışma koşullarının iyileştirilmesidir. Öncelik ise *En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliği* olarak belirlenmiştir (ILO/IPEC, 2010).

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı: Sezen DEMİR

Doğum Tarihi: 15.06.1986

Doğum Yeri: Beyoğlu/İSTANBUL

Adres: Maden Mah. Acarlar Sitesi, E:38, No:9, Sarıyer/İSTANBUL

Tel/GSM: (212) 2802880 / (535) 4734005

E-mail: sezendemirr@hotmail.com

EĞİTİM BİLGİLERİ

Lise: Şişli Anadolu Lisesi

Lisans: Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü (Ocak, 2010)

Erasmus: Università Degli Studi Di Trento, Ekonomi Bölümü, Trento/İtalya, Eylül 2007-Şubat 2007

Yüksek Lisans: Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı, 2010-2012

DİĞER BİLGİLER

Bilgisayar Bilgisi

MS Office Programları, Stata, SPSS, Internet

Yabancı Dil

İngilizce, İtalyanca